

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos - UERJ - No. 12 - 2023

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ

Revista de Estudos Helênicos

Número 12 - 2023

Setor de Grego – Instituto de Letras – UERJ

UNIVERSIDADE DO ESTADO DO RIO DE JANEIRO
CENTRO DE EDUCAÇÃO E HUMANIDADES
INSTITUTO DE LETRAS
DEPARTAMENTO DE LETRAS CLÁSSICAS E ORIENTAIS
SETOR DE GREGO
Rua São Francisco Xavier, 524 – Bloco A – 11.005

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΒΛΕΜΜΑ - Revista de Estudos Helênicos

Número 12 – 2023
ISSN – 2526-3609

Editoras:

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga - UERJ

Fernanda Lemos de Lima - UERJ

Conselho consultivo:

Ioánnis Petrópoulos (Universidade Demócritos da Trácia)

Kalliópi Samiótou (Vanderbilt University – EUA)

Nikoletta Tsitsanoudi-Malidis (Universidade de Ioánnina – Grécia)

Tania Martis Santos (UFRJ)

Sumário

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga

Fernanda Lemos de Lima..... 7

Dossiê “A língua como prática política” I - Η γλώσσα ως πολιτική πράξη I

A língua das meios de informação e o valor da comunicação - Η γλώσσα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η αξία της επικοινωνίας

Η κλιματική αλλαγή μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης: πλημμυρίδα φόβου και ενοχής, ξηρασία γνώσης και ενημέρωσης

Λεωνίδας Βατικιώτης..... 10

Η νεο-γλώσσα ως εργαλείο εξωραϊσμού της πραγματικότητας

Τάσος Παππάς..... 25

Η χρήση λανθασμένων όρων από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης κατά την παρουσίαση ειδήσεων που σχετίζονται με το έγκλημα

Αικατερίνη Ι. Παπαδοπούλου..... 29

Επικοινωνιακά στοιχεία από την μειονότητα της Θράκης

Δέσποινα Στεφάνου..... 41

Estudos de Literatura, Arte e Cultura

O poético no comedimento e na luta corajosa em prol do coletivo, o caráter trágico presente na desmedida: O homem se equilibrando na corda bamba sobre as redes da Erronia

Iago David Mateus..... 55

(Des)encontros conceituais: os primórdios da Crítica Literária em “Rãs”, de Aristófanes

João Pedro Coutinho..... 67

Literatura Grega Original

Excerto de [Autobiografia]

Maria Polidouri

Tradução de Graziela Schneider Urso..... 86

Apresentação

Dulcileide Virginio do Nascimento Braga – UERJ

Fernanda Lemos de Lima – UERJ

É com grande alegria que disponibilizamos, ao público leitor interessado nos Estudos Helênicos e seus desdobramentos, mais um número do periódico To Ελληνικό Βλέμμα – Revista de Estudos Helênicos. Esta é uma publicação do Setor de Grego do Departamento de Letras Clássicas e Orientais que faz parte do Instituto de Letras da Universidade do Estado do Rio de Janeiro.

A partir dos esforços de captação de artigos e contatos com parceiros acadêmicos de diferentes pontos do mundo, buscamos ofertar uma variedade de contribuições voltadas para os diversos aspectos da Cultura Helênica em suas diversas camadas temporais.

Neste tomo, apresentamos a terceira parte do Dossiê “A língua como prática política” I – Η γλώσσα ως πολιτική πράξη I. Na terceira parte do dossiê, ofereceremos os artigos relacionados ao tema “A língua dos mídias de massa e o valor da comunicação”. Os artigos apresentados são fruto do trabalho de debate e organização de ideias realizado pelo Διαδικτυακό Ομίλο Αποφοίτων ΔΘΠ – Grupo virtual de ex-alunos da Universidade Internacional de Verão. Seguimos com a prática que reforça a proposta de oferecer textos de qualidade sobre temas da cultura grega. No número 12, também seguiremos refletindo a respeito do uso da língua grega contemporânea no ambiente da comunicação de massa.

Além dos artigos referidos acima, disponibilizamos ao público leitor artigos voltados para a dramaturgia Ática, explorando as obras de Êsquilo e Aristófanes. Apresentamos ainda a tradução de um excerto da poeta Maria Polidouri, nome de grande importância do Neo-romantismo grego moderno.

Cumprimos, com alegria, o compromisso de oferecer textos que lidem com diferentes aspectos da cultura helênica de todos os tempos:

do teatro antigo, passando pela escrita particular de uma poeta, até os temas dos meios de comunicação em massa no ambiente helênico. Dessa maneira, podemos perceber os diferentes olhares de e para a Grécia.

Dossiê “A língua como prática política” I
Η γλώσσα ως πολιτική πράξη I

A língua das meios de informação e o valor da comunicação

**Η γλώσσα των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η αξία της
επικοινωνίας**

Η ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΜΕΣΑ ΤΗΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ: ΠΛΗΜΜΥΡΙΔΑ ΦΟΒΟΥ ΚΑΙ ΕΝΟΧΗΣ, ΞΗΡΑΣΙΑ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

Λεωνίδας Βατικιώτης¹ - Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου

Περίληψη

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (εφεξής ΜΜΕ) αποτελούν καθοριστικό δίαυλο μέσω του οποίου η κοινωνία ενημερώνεται για την κλιματική αλλαγή. Τα όριά της επηρεάζουν, ωστόσο, και το ίδιο το μήνυμα. Η κυριαρχία της τηλεόρασης ως το κατεξοχήν μέσο ενημέρωσης για την υπερθέρμανση του πλανήτη σημαίνει ότι δεσπόζουν οι πιο εντυπωσιακές εκφράσεις του φαινομένου που δεν συμπίπτουν πάντα με της πιο απειλητικές ή της σπουδαιότερες. Της, η δραστηριοποίηση των εκδοτών στο πεδίο της ενέργειας δημιουργεί πλήθος συγκρούσεων όταν η κοινωνία αντιδρά απέναντι σε συγκεκριμένες μορφές ενέργειας. Στην στρέβλωση του μηνύματος οδηγεί και η πολιτική αντιπαράθεση, που χρησιμοποιεί την κλιματική αλλαγή ως μέσο αποποίησης ευθυνών.

Λέξεις-κλειδιά: Φόβος, κλιματική αλλαγή, κλιματική κρίση, υπερθέρμανση του πλανήτη, ΜΜΕ, ενημέρωση, ειδήσεις, δημοσιογραφία.

Abstract

The media is a crucial channel through which society is informed about climate change. However, its limits have an effect on the message itself. The dominance of the television as the main media of communication on the phenomenon of global warming implies that more impressive phenomena such as floods or wildfires star in the news, which do not always coincide with the most important and threatening, such as desertification. Furthermore, the business activity of publishers in the sector of energy triggers a conflict of conflict on information when society reacts to specific forms of energy. The silence around the demonstrations against the installation of wind turbines in Greek mountains and islands is an indicative

¹ Διδάσκων Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Επικοινωνία και Νέα Δημοσιογραφία» Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου - leonidasvatikiotis@gmail.com

example of the conflict while nearly all publishers have invested in Sources of Renewable Energy. The political controversy has also evolved into an obstacle instead of contributing to an adequate understanding of climate change. The heating of the planet is used by governments as an excuse to deny responsibility during weather disasters while the opposition tends to underestimate the impact of climate change in a rhetoric that highlights the responsibilities of the government. As a result, fear substitutes knowledge mystifying a physical phenomenon.

Keywords: Fear, climate change, climate crisis, global warming, media, news, journalism.

Εισαγωγή

Η κλιματική αλλαγή μοιάζει με δάσος. Από όση μεγαλύτερη απόσταση την παρακολουθούμε τόσο πιο γενικόλογη είναι η περιγραφή της. Το ίδιο και οι στόχοι που τίθενται για την αντιμετώπισή της, της για παράδειγμα εκείνοι που τέθηκαν στη Διάσκεψη του Παρισιού το 2015: Να μην υπερβεί η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας ως το τέλος του αιώνα της 1,5 βαθμούς Κελσίου πάνω από τα επίπεδα προ-βιομηχανικής εποχής (1850-1900). Όσο πλησιάζουμε, όσο δηλαδή αναπτύσσεται και βαθαίνει η επιστημονική έρευνα που τεκμηριώνει την κλιματική αλλαγή, τόσο ξεχωρίζουν οι αιτιακές σχέσεις, τα συνθετικά της μέρη και η διαφορετική ένταση με την οποία εμφανίζονται στον κόσμο και στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας.

Η κατάσταση του πλανήτη

Η έκθεση του Διακυβερνητικού Πάνελ για την Κλιματική Αλλαγή που εκδόθηκε το 2022 δεν τόνισε μόνο τον κατεπείγοντα χαρακτήρα των μέτρων, ώστε να αποσοβηθούν απεικταία σενάρια που μοιάζουν όλο και πιο πιθανά της η αύξηση της θερμοκρασίας της 2,7 βαθμούς IPCC (2022). Μεταξύ άλλων πρωτοτυπιών, της η ανάδειξη της σημασίας των δασώσεων και αναδασώσεων ή η επικέντρωση της προσοχής της κινδύνους που εκπροσωπεί το μεθάνιο, το οποίο εκλύεται μεταξύ άλλων από το φυσικό αέριο, η έκθεση του Διακυβερνητικού Πάνελ περιλάμβανε ένα στοιχείο που την ξεχώριζε από της της προηγούμενες εκθέσεις, οι οποίες από κοινού, αρχής γενομένης της πρώτης έκθεσης που εκδόθηκε το 1990, αποτελούν ορόσημα στη σχετική συζήτηση, ενσωματώνοντας τα νεότερα επιστημονικά ευρήματα και της πιο

πρόσφατες εξελίξεις κάθε εποχή: Για πρώτη φορά περιλάμβανε ένα κεφάλαιο για της κοινωνικές διαστάσεις των εκπομπών αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου, θεμελιωμένο ως συνήθως σε πρόσφατα επιστημονικά άρθρα. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι το φτωχότερο 50% του παγκόσμιου πληθυσμού είναι υπεύθυνο μόνο για το 10% των εκπομπών που απορρέουν από την κατανάλωση, ενώ το 50% περίπου των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου μπορεί να αποδοθεί στην κατανάλωση του πλουσιότερου 10%. Της, το μέσο ανθρακικό αποτύπωμα του πλουσιότερου 10% είναι 175 φορές υψηλότερο από εκείνο του φτωχότερου 10% (Chancel & Piketty, 2015).

Βαθιές αντιθέσεις διέπουν και την Ευρωπαϊκή Ένωση: Στα κράτη-μέλη της το πλουσιότερο 1% των νοικοκυριών εκπέμπει 22 φορές περισσότερα αέρια του θερμοκηπίου σε σύγκριση με τον μέσο όρο, με της περισσότερες εκπομπές να προέρχονται από της επίγειες και θαλάσσιες μεταφορές και μετακινήσεις (Ivanova & Wood, 2020).

Εξαιρετικά συγκεντρωμένες αποδεικνύονται και οι παγκόσμιες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (CO₂). Ενδεικτικά, στο 10% όσων εκπέμπουν περισσότερο αναλογεί το 35-45% των συνολικών εκπομπών, ενώ στο 50% εκείνων που εκπέμπουν λιγότερο αντιστοιχεί το 13-15% των παγκόσμιων εκπομπών. Στα ανεπτυγμένα κράτη, σημαντική συμβολή της αυξημένες εκπομπές διαδραματίζουν οι ατομικές οδικές μετακινήσεις, οι δίαιτες έντασης κρέατος, η διασκέδαση, τα συχνά αεροπορικά ταξίδια, η ιδιοκτησία αεροπλάνων κ.ά.. Το σοβαρότατο αποτύπωμα των πτήσεων της εκπομπές CO₂ από κοινού με το γεγονός ότι το 2018 επιβιβάστηκε σε αεροπλάνο μόνο το 2-4% του παγκόσμιου πληθυσμού, είχε ως αποτέλεσμα το 50% του CO₂ που προέρχεται από της εμπορικές πτήσεις να αναλογεί στο 1% του παγκόσμιου πληθυσμού.

Κατά συνέπεια, η ευθύνη για την άνοδο της παγκόσμιας θερμοκρασίας κατά 1,1 βαθμό Κελσίου, της διαπίστωσε η Διακυβερνητική Διάσκεψη, δεν επιμερίζεται ισότιμα σε όλο τον πληθυσμό της γης. Η απόδοση της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη σε ανθρωπογενείς αιτίες είναι πέρα για πέρα ακριβής σε ό,τι αφορά το διαχωρισμό από της αιτίες που σχετίζονται με φυσικά φαινόμενα (της για παράδειγμα της εκρήξεις ηφαιστειών), αλλά είναι εξόχως παραπλανητική στα συμφραζόμενά της· τον αναλογικό επιμερισμό των εκπομπών σε όλους ανεξαιρέτως της ανθρώπους ανεξαρτήτως κοινωνικών, φυλετικών και εθνικών χαρακτηριστικών. Πολύ περισσότερο εάν λάβουμε υπόψιν της το γεγονός ότι το 2021 τουλάχιστον 770 εκ. άνθρωποι ή το 10% του παγκόσμιου πληθυσμού δεν είχε απολύτως καμία πρόσβαση σε ηλεκτρική ενέργεια από την οποία προέρχεται περίπου το 25% των επικίνδυνων αερίων του θερμοκηπίου .

Οι διακρατικές αντιθέσεις και εντάσεις (πέραν των εισοδηματικών και κοινωνικών αντιθέσεων) έφτασαν σε τέτοιο σημείο, ώστε η έκθεση του Διακυβερνητικού Πάνελ για την κλιματική αλλαγή που εξετάσθηκε τον Απρίλιο του 2022 καθυστέρησε να εκδοθεί, λόγω αγεφύρωτων διαφορών της διατυπώσεις και τον καταλογισμό των ευθυνών (Hook & Hodgson, 2022). Οι αντιθέσεις μεταξύ αναπτυσσόμενων και ανεπτυγμένων κρατών συνοδεύουν την προσπάθεια αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής από τα πρώτα της βήματα, δεδομένου ότι της ανεπτυγμένες χώρες και κυρίως της ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση αντιστοιχεί ένα πολύ μεγαλύτερο μερίδιο από τα ήδη συγκεντρωμένα αέρια του θερμοκηπίου σε σύγκριση με της αναπτυσσόμενες χώρες λόγω της καθυστερημένης εκβιομηχάνισής της. Δεν μοιράζονται, επομένως, την ίδια ευθύνη, έστω και εάν οι αναπτυσσόμενες χώρες, της η Κίνα, κατέχουν σταθερά τα πρωτεία της εκπομπές τα τελευταία χρόνια. Οι αντιθέσεις παύουν να καλύπτονται και κάνουν θεαματική την εμφάνισή της όταν τίθεται ζήτημα χρηματοδοτήσεων, καθώς ΗΠΑ και ΕΕ αρνούνται επίμονα να αναλάβουν το μερίδιο που της αναλογεί στην αποκατάσταση των ήδη ορατών αρνητικών επιπτώσεων (Hodgson & Politi, 2022). Μάλιστα, η προέλευση των επικίνδυνων ρύπων των περιφερειακών χωρών κατά ένα σημαντικό μέρος είτε από την βιομηχανική παραγωγή ανεπτυγμένων κρατών που είναι εγκατεστημένη εντός των συνόρων της για λόγους μείωσης κόστους είτε από την εξόρυξη πρώτων υλών και ενεργειακών αγαθών που καταναλώνονται της ανεπτυγμένες χώρες θολώνει τα σύνορα μεταξύ των δύο ομάδων χωρών και μειώνει ακόμη παραπέρα την ευθύνη των αναπτυσσόμενων και φτωχών στην υπερθέρμανση του πλανήτη.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν ότι οι γενικές εκκλήσεις για συγκράτηση της θερμοκρασίας που αποφεύγουν να θέσουν το δάχτυλο «επί τον τύπον των ήλων» κατονομάζοντας της υπεύθυνους δεν αρκούν· ενίοτε μάλιστα συσκοτίζουν και παραπλανούν. Προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητά της είναι η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση των αναγκαίων μέτρων.

Επίδραση της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα και η διαχείρισή της

Η κλιματική αλλαγή στην ανατολική Μεσόγειο και την Ελλάδα έχει γίνει περισσότερο εμφανής από άλλα μέρη του κόσμου. Διαφορετικές έρευνες έχουν δείξει ότι η περιοχή της έχει ήδη υποστεί και θα υποστεί πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις από την κλιματική αλλαγή σε σχέση με της γεωγραφικές ζώνες. Ενδεικτικά, με τη χρήση Περιφερειακών Δεικτών Κλιματικής Αλλαγής (Regional Climate Change Index – RCCI), η ζώνη της Μεσογείου από κοινού με τη ζώνη της βορειο-ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή της Ρωσίας, κρίνονται, μεταξύ των 26 ζωνών που αγκαλιάζουν όλο τον πλανήτη, ως οι

πιο ευάλωτες περιοχές βάσει της διάρκειας τιμής της επιφανειακής θερμοκρασίας του αέρα (Giorgi, 2006).

Οι αναμενόμενες επιπτώσεις στην Ελλάδα έχουν εξειδικευθεί ανά τύπο περιοχής και περιλαμβάνουν: Πρώτον, για της αστικές περιοχές αύξηση του αριθμού των καυτών ημερών (με μέγιστη θερμοκρασία άνω των 35 βαθμών Κελσίου), των τροπικών νυχτών (με ελάχιστη θερμοκρασία άνω των 20 βαθμών Κελσίου), της ποσότητας βροχοπτώσης σε διάστημα τριών ημερών και των μεγάλων απαιτήσεων ψύξης σε ημέρες, ενώ περιλαμβάνουν και μείωση των ημερών με μεγάλες απαιτήσεις θέρμανσης. Δεύτερον, για της τουριστικές περιοχές προβλέπεται αύξηση του αριθμού των καυτών ημερών, τροπικών νυχτών, θερινών ημερών (με μέγιστη θερμοκρασία άνω των 25 βαθμών Κελσίου), των επικίνδυνων ημερών για δασική πυρκαγιά και του αριθμού των ημερών με ζήτηση ψύξης. Τρίτον, για της γεωργικές περιοχές προβλέπεται αύξηση των περιόδων ξηρασίας (με βροχοπτώσεις λιγότερα από 1 mm την ημέρα), των επικίνδυνων για πυρκαγιά ημερών, των καυτών ημερών και των φθινοπωρινών βροχοπτώσεων, ενώ προβλέπεται της μείωση των νυχτερινών παγετώνων και των χειμερινών βροχοπτώσεων. Τέλος, για της δασικές περιοχές προβλέπεται αύξηση της μέσης ελάχιστης χειμερινής θερμοκρασίας, της μέσης μέγιστης θερινής θερμοκρασίας, των επικίνδυνων ημερών για εμφάνιση πυρκαγιάς και της διάρκειας της περιόδου ανομβρίας (WWF Ελλάς, 2009).

Ωστόσο, η απειλή της κλιματικής αλλαγής γίνεται περισσότερο αντιληπτή στην Ελλάδα ως εξωτερική απειλή που αφορά τον πλανήτη παρά ως απειλή για τη χώρα και ακόμη λιγότερο ως απειλή για την περιοχή κατοικίας. Δημοσκοπήση ανέδειξε ότι οι περισσότεροι (58%) θεωρούν την κλιματική αλλαγή ως ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα για την πλανήτη σε σχέση με όσους την θεωρούν πολύ σοβαρό πρόβλημα για την Ελλάδα (38%) ή τον τόπο κατοικίας της (27%) (Focus Bari & YouGov, 2022).

Η τηςληψη της κλιματικής αλλαγής »ς φαινόμενου που αφορά περισσότερο τον διεθνή χώρο και λιγότερο την Ελλάδα δεν αμφισβητήθηκε ούτε από μια σειρά ασυνήθιστων και ακραίων καιρικών φαινομένων που συνέβησαν εσχάτως στην Ελλάδα, συνοδευόμενα από υψηλό οικονομικό, κοινωνικό και ανθρώπινο κόστος: Από την πλημμύρα στην Μάνδρα το 2017 και την πυρκαγιά στο Μάτι το 2018 μέχρι την χιονόπτωση «Μήδεια» και της φωτιές στην Εύβοια το 2021 ή τη χιονόπτωση Ελπίς τον Ιανουάριο του 2022 που οδήγησε στον εγκλωβισμό εκατοντάδων οδηγών στην Αττική Οδό. Στην εμφάνιση των παραπάνω φαινομένων και δεκάδων ακόμη , η κλιματική αλλαγή διαδραμάτισε έναν αυτοτελή ρόλο παρά της διαφορετικές ερμηνείες που δόθηκαν βάσει μιας μανιέρας που ακολουθείται απaráλλαχτη στο πέρασμα του χρόνου: Τα στελέχη των κυβερνήσεων και ο φιλοκυβερνητικός Τύπος αποδίδουν κάθε

φορά την ευθύνη στην κλιματική αλλαγή, ενώ τα στελέχη της αντιπολίτευσης και τα αντιπολιτευόμενα Μέσα Ενημέρωσης αναζητούν την ευθύνη της προσωπικές αποφάσεις όσων βρίσκονταν σε θέσεις – κλειδιά όταν ξέσπασαν τα καιρικά φαινόμενα. Το ζητούμενο είναι προφανές και κοινό ακόμη και όταν εναλλάσσονται οι ρόλοι μεταξύ πολιτικών κομμάτων και στελεχών που την μια βρίσκονται στην κυβέρνηση επιφορτισμένοι με την ευθύνη διαχείρισης μιας φυσικής καταστροφής και την άλλη στην αντιπολίτευση επιρρίπτοντας ευθύνες: Ζητούμενο είναι η διαχείριση του πολιτικού κόστους· η μεγιστοποίηση ή η ελαχιστοποίησή του, αναλόγως εάν το κάθε πολιτικό κόμμα και η μερίδα του Τύπου βρίσκονται στη θέση αντιπολίτευσης ή συμπολίτευσης.

Η διαχείριση της κλιματικής αλλαγής στη βάση των κομματικών ανταγωνισμών έχει ως συνέπεια να προβάλλεται ως απειλή αποκλειστικά και μόνον στο βαθμό που εξυπηρετεί τα πολιτικά σχέδια των διαμορφωτών πολιτικής ή συνάδει, επιβεβαιώνει και εξάπτει της πολιτικές αντιλήψεις των πολιτών. Η κλιματική απειλή υφίσταται υπό όρους κατ' επέκταση, παύοντας έτσι να αποτελεί σταθερό γνώμονα στη χάραξη πολιτικής για τα κόμματα ή στην διαμόρφωση ημερήσιας διάταξης για τα Μ.Μ.Ε..

Υποβάθμιση της σημασίας της κλιματικής απειλής επέρχεται, της, όσο προτάσσεται ως προκάλυμμα για την συγκάλυψη πολιτικών αποφάσεων. Όσο, με άλλα λόγια, η κλιματική αλλαγή χρησιμοποιείται ως εργαλείο νομιμοποίησης αποφάσεων που δεν αποτελούν μονόδρομο αλλά μία από της της εναλλακτικές και μάλιστα εναλλακτικών που δεν συνάδουν ούτε με το «γενικό καλό» ούτε με την μακροπρόθεσμη προστασία του περιβάλλοντος τόσο ναρκοθετείται το ενδιαφέρον της κοινωνίας για την κλιματική αλλαγή. Τα παραδείγματα αφθονούν: Υποβάθμιση των δημόσιων μέσων μεταφοράς και προώθηση του ιδιωτικού αυτοκινήτου μέσω της συνεχούς κατασκευής νέων αυτοκινητοδρόμων της χάριν των κατασκευαστικών εταιρειών, των τραπεζών που εμπλέκονται στη χρηματοδότησή της και της αυτοκινητοβιομηχανίας. Υποκατάσταση του (δημόσιου) λιγνίτη που αυξάνει αναμφισβήτητα τα επικίνδυνα για το φαινόμενο του θερμοκηπίου αέρια από (ιδιωτικό) φυσικό αέριο, παρότι όλο και εντονότερα οι διεθνείς οργανισμοί επισείουν την προσοχή για της επιπτώσεις του μεθανίου που εκλύει η καύση του αερίου στο φαινόμενο του θερμοκηπίου.

Τη χαριστική βολή στην περιβαλλοντική κ' κλιματική ευαισθησία των πολιτών καταφέρνει ένα εντελώς ανήθικο και αδόκιμο δίλημμα που όλο και συχνότερα, ρητά ή άρητα, εισέρχεται στο δημόσιο διάλογο: Περιβάλλον ή εργασία. Στην πιο βάρβαρη του εκδοχή, η «διάσωση του κλίματος» δεν έχει μόνο τη θυσία των θέσεων εργασίας στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και την Αρκαδία. Έχει, της, λογαριασμούς ηλεκτρικού ρεύματος το 2022 ακόμη και δέκα φορές μεγαλύτερους σε σχέση με το

πρώτο εξάμηνο του 2021, αποτέλεσμα μιας μακράς σειράς αιτιών που όλοι της σχετίζονται με την πράσινη μετάβαση: Φρενήρης αύξηση του κόστους του φυσικού αερίου, επιβάρυνση του λιγνίτη με δικαιώματα εκπομπής ρύπων που καθιστούν την καύση του ασύμφορη ή εξαιρετικά δαπανηρή και ένα μοντέλο τιμολόγησης που στηρίζεται στην τιμή του ακριβότερου παραγωγού εξαϋλώνοντας τα διαφημιζόμενα οφέλη από την εισαγωγή στο ενεργειακό μίγμα των υποτιθέμενων φθηνών Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ). Η υποκρισία κορυφώνεται με την εισαγωγή στην ελληνική και ευρωπαϊκή αγορά (της αντικατάσταση του ρωσικού φυσικού αερίου) του προερχόμενου από της ΗΠΑ υδροποιημένου φυσικού αερίου που εξορύσσεται με τόσο βλαπτικές για το περιβάλλον μεθόδους, ώστε το έχουν απαγορεύσει ακόμη και αμερικανικές Πολιτείες, της η Νέα Υόρκη, Καλιφόρνια, Κολοράδο κ.α. (Krupp, 2014: 15). Επιπλέον, ακυρώνει κάθε μέχρι τώρα διακήρυξη και δέσμευση για τη μετάβαση σε ανανεώσιμες πηγές όταν ενεργοποιούνται εκ νέου τα ανθρακικά εργοστάσια της Γερμανίας για να καλυφθεί το κενό του ρωσικού αερίου. Οι περιβαλλοντικές ευαισθησίες τούτη τη φορά θυσιάζονται στο βωμό των γεωπολιτικών αλλαγών που ενεργοποίησε ο πόλεμος Ρωσίας – Ουκρανίας και η προσπάθεια διάρρηξης των οικονομικών δεσμών της Ρωσίας με τη Δυτική Ευρώπη, στο πλαίσιο των κυρώσεων που επέβαλε η ΕΕ. Η συρρίκνωση και η υποβάθμιση της διακηρυγμένης πολιτικής επιδίωξης αειφορίας, που εξ ορισμού περιλάμβανε την ισόρροπη ανάπτυξη τριών διαστάσεων, οικονομικών, περιβαλλοντικών αλλά και κοινωνικών, σε «πράσινη ανάπτυξη» ισοδυναμεί πλέον και επίσημα με την εγκατάλειψη των στόχων διαφύλαξης της κοινωνικής ισορροπίας και αντιμετώπισης των κοινωνικών ανισοτήτων (Ζέρβας, 2011). Στην πράξη δεν έχουμε απλώς και μόνο τη συρρίκνωση των τριών σε δύο διαστάσεις, αλλά η οικονομία και το περιβάλλον στρέφονται εναντίον της κοινωνίας, που θεωρείται πλέον εμπόδιο στην πορεία υλοποίησης της «πράσινης ανάπτυξης». Έτσι, η επέκταση των ΑΠΕ περιοχύνει έναντι κάθε άλλου στόχου, προκαλώντας ποικίλες κοινωνικές αντιδράσεις.

Οι κοινωνικές αντιδράσεις απέναντι σε πολιτικές που υλοποιούνται με φιλο-περιβαλλοντικό πρόσημο δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο. Για πρώτη φορά με μαζικό τρόπο και πρωταγωνιστές τα Κίτρινα Γιλέκα εμφανίστηκαν στη Γαλλία εναντίον του Μακρόν, γνήσιου εκπροσώπου του «λαϊκισμού των ελίτ». Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στο γεγονός ότι οι διαδηλωτές δεν αρνούνται την κλιματική αλλαγή ούτε αμφισβητούν την ανάγκη εφαρμογής μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος. Απορρίπτουν μια πολιτική υπερφορολόγησης και φτωχοποίησης των πολλών που συγκαλύπτεται πίσω από την περιβαλλοντική ευαισθησία. Το «κίνημα των Κίτρινων Γιλέκων» δεν αντέδρασε της πολιτικές περιβαλλοντικής προστασίας ως τέτοιες, αλλά αντίθετα στην επιβολή του κόστους της της λιγότερο ικανούς να το αντέξουν (Chamorel, 2019: 51).

Το πολιτικό φορτίο που συνοδεύει τὴν κά'υψη της κλιματικής αλλαγῆς ἀπὸ τα Μέσα στην Ελλάδα, ὡς μέσο μετάθεσης και ἀπαλλαγῆς ἀπὸ της πολιτικές ευθύνες ἢ μεγιστοποίησης της, πιθανόν ἐξηγεῖ το υψηλὸν ενδιαφέρον των πολιτῶν για τη σχετική εἰδησεογραφία. Σε Ελλάδα και Πορτογαλία ἐκδηλώνεται το υψηλότερο ενδιαφέρον (53%) για εἰδήσεις που ἀφοροῦν την κλιματική αλλαγῆ, ὅταν πολῖτες κωρὼν οι οποίες πρωτοστατοῦν στη διεθνή ἀντιπαράθεση για το φαινόμενο του θερμοκηπίου και λαμβάνουν μέτρα ἐδὼ και δεκαετίες, της ἡ Γαλλία και ἡ Νορβηγία, ενδιαφέρονται σε πολὺ μικρότερο ποσοστὸ (36% και 33% ἀντίστοιχα), σύμφωνα με το Ἰνστιτούτο του Reuters και το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (2022: 54). Ἀνέκαθεν, ὡστόσο, το ενδιαφέρον για ἐνημέρωση σε θέματα κλιματικής αλλαγῆς σε διεθνές ἐπίπεδο ἦταν συνάρτηση της πολιτικής τοποθέτησης με ἓνα περιεχόμενο διαφορετικὸ ἀπ' ὅτι παρατηροῦμε στην Ελλάδα. Ο κανόνας θέλει ὅσο πιο ἀριστερά τοποθετεῖται κάποιος ἢ κάποια στο πολιτικὸ φάσμα τόσο περισσότερο να ενδιαφέρεται για την κλιματική αλλαγῆ (Reuters Institute & University of Oxford, 2020: 53). Ἐν προκειμένῳ, ἡ υποκείμενη ἀντιπαράθεση ἔχει την Δεξιά να ἀρνεῖται την κλιματική αλλαγῆ υιοθετώντας ἀντιεπιστημονικές θεωρίες και την Ἀριστερά να πρωτοστατεῖ στα αιτήματα λήψης μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος.

Ἡ κλιματική αλλαγῆ στην κλίνη του μιντιακοῦ Προκρούστη

Βασική οδὸς μέσω της οποίας το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγῆς ἐργαλειοποιεῖται στο πλαίσιο του κομματικὸ ἀνταγωνισμοῦ ἀποδεικνύεται ἡ «εἰδησεοποίηση της προπαγάνδας» (Πλειός, 2021: 262). Με ἄλλα λόγια, ἡ κρήση των εἰδήσεων για προπαγανδιστικούς σκοποῦς, που ὡς ἄλλη ὄψη ἔχει την προπαγανδοποίηση των εἰδήσεων. Πρόκειται για ἐργαλεία που ἀναπτύχθηκαν στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του μετέπειτα Ψυχροῦ Πολέμου, προϊόντος του χρόνου ὡστόσο στόχευαν στο ἐσωτερικὸ, λειτουργώντας ὡς μέσα πολιτικής και ιδεολογικής ἀντιπαράθεσης.

Ἡ τησληψη της κλιματικής αλλαγῆς »πὸ τ' Μ.Μ.Ε. συνδέεται ἀρρηκτα και με μια ιεράρχηση, ἀπόρροια του είδους των Μέσων που κυριαρχοῦν στην ἐνημέρωση ἐπὶ του θέματος. Το Μέσο ἐνημέρωσης που κυριαρχεῖ της προτιμήσεις ὅσων ἐπιζητοῦν να ἐνημερωθοῦν σχετικά εἶναι ἡ τηλεόραση με ἓνα ποσοστὸ της τάξης του 35%. Τα υπόλοιπα Μέσα μάλιστα ἀκολουθοῦν με μεγάλη ἀπόσταση. Ἰσοσελίδες μεγάλων εἰδησεογραφικῶν οργανισμῶν: 15%, Εξειδικευμένα Μέσα που καλύπτουν κλιματικά θέματα: 13%, Εναλλακτικές πηγές της ἀναρτήσεις στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης ἢ μπλογκς: 9% κ.ο.κ.. Τα πρωτεία της τηλεόρασης, ὡστόσο, που μποροῦν να χαρακτηριστοῦν σαν το κρὺο πιάτο της ἐκδίκησης των συμβατικῶν Μέσων ἐναντι των

Νέων, της ευρέως χαρακτηρίζονται τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και η μπλογκόσφαιρα, συνοδεύονται από μια μεροληψία και μία στρέβλωση. Η μεροληψία αφορά της ηλικίες, με την πλειοψηφία (42%) όσων επιλέγουν την τηλεόραση να είναι άνω των 55 ετών, ενώ ακολουθούν οι ηλικίες 25-34 (27%) και 18-24 (23%). Παρόλα αυτά ακόμη και αν εστιάσουμε στο νεότερο ηλικιακό κοινό κανένα άλλο Μέσο δεν είναι δημοφιλέστερο της τηλεόρασης.

Η τηλεόραση, ωστόσο, έχει της δικούς της κανόνες αφήγησης, με κύριο χαρακτηριστικό την αδιαπραγμάτευτη ανάγκη κάλυψης της είδησης με πλάνο· μια αρχή που εύκολα καταλήγει στον εντυπωσιασμό και ακόμη ευκολότερα στην αντιστροφή της με ένα θεαματικό πλάνο να κερδίζει επάξια θέση προβολής, ενώ ο σχολιασμός του περνάει σε δεύτερη μοίρα και υποβιβάζεται. Φτάνουμε έτσι στο σημείο «η οθόνη της τηλεόρασης να εκπέμπει την ίδια μαγεία με τη φωτιά σε έναν καταυλισμό αρχαϊκών ορδών που θέλουν να γυρίσουν την πλάτη στον κόσμο της ημέρας και τον εξωτερικό κόσμο» (Bolz, 2007: 47). Συχνότατα δε διαπιστώνουμε πως «βασική αρχή της επιλογής είναι η επιδίωξη του εντυπωσιακού, του θεματικού. Η τηλεόραση καλεί σε δραματοποίηση με τη διπλή έννοια του όρου: Σκηνοθετεί σε εικόνες ένα γεγονός και υπερβάλλει τη σημασία του, τη βαρύτητά του και το δραματικό, τραγικό χαρακτήρα του» (Bourdieu, 1996: 30). Η ανταγωνιστική σχέση μεταξύ της επιτυχημένης τηλεοπτικής προβολής από τη μια και της κατανόησης και τεκμηρίωσης των γεγονότων από την άλλη είναι τόσο έντονη, ώστε «όσο πιο δραματικά παρουσιάζονται τα πράγματα τόσο περισσότερο αυξάνεται η αξιοπιστία των δημοσιογράφων σε βάρος των ειδημόνων» (Kerplinger, 2001: 153).

Αποτέλεσμα του παραμορφωτικού καθρέπτη της τηλεόρασης είναι η στρέβλωση στη σειρά των απειλών που αντιμετωπίζει η Ελλάδα λόγω της κλιματικής αλλαγής. Ο σημαντικότερος και πιο αξιόπιστος επιστήμονας που ασχολείται με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα διατάσσει κατά την ακόλουθη σειρά της κινδύνους που της απειλούν: Ερημοποίηση, μείωση βροχοπτώσεων, άνοδος της στάθμης της θάλασσας, καύσωνες και δασικές πυρκαγιές (Ζερεφός, 2022). Η τηλεοπτική ιεράρχηση, ωστόσο, είναι σχεδόν αντεστραμμένη αποκαλύπτοντας ότι οι σοβαρότεροι κίνδυνοι, που είναι η ερημοποίηση, η μείωση των βροχοπτώσεων και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, απουσιάζουν σχεδόν συστηματικά από την κάλυψη της κλιματικής αλλαγής στα τηλεοπτικά Μέσα. Εξαφανίζονται γιατί δεν μπορούν να συνοδευτούν με εκείνα τα θεαματικά πλάνο που θα πρόσφεραν στην υποβάθμιση του εδάφους τον χρόνο δημοσιότητας που της αξίζει στον καθημερινό κατακλυσμό των ειδήσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο στον δημόσιο λόγο περί κλιματικής αλλαγής ανθεί ο εντυπωσιασμός, η υπερβολή και οι λεκτικές ακρότητες. Το μοναδικό ελαφρυντικό που συνοδεύει μια τέτοια διαχείριση είναι ότι δεν πρόκειται για ελληνικό φαινόμενο. Η αναζήτηση του εντυπωσιασμού έχει φτάσει σε τέτοια ύψη ώστε από το 2006 ακόμη οι περιγραφές του φαινομένου που παρέπεμπαν σε σκηνές Αποκάλυψης οδήγησαν ερευνητές προερχόμενους από τη γλωσσολογία και την δημοσιογραφία να χρησιμοποιήσουν τον όρο «climate porn» και κατ' αντιστοιχία hashtags, της το viewporn και το foodporn, που συνοδεύουν εντυπωσιακές φωτογραφίες ειδυλλιακών τοπίων και εξεζητημένων φαγητών σε Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, της το Instagram, κ.α. ενοποιώντας αναρτήσεις διαφορετικών χρηστών (Ereaut & Segnit, 2006: 14). Η προσέγγιση της κλιματικής αλλαγής μέσω «θεραπειών σοκ» σπάνια κινητοποιεί, συνήθως αφοπλίζει και οδηγεί στην παραίτηση. «Η έρευνα έχει δείξει ότι η εστίαση στην καταστροφή και τον φόβο μπορεί να οδηγήσει στην παράλυση. Μερικοί άνθρωποι μπορεί να οδηγηθούν να πιστέψουν ότι η κλιματική αλλαγή είναι εκτός του ελέγχου της και δεν υπάρχει τίποτε να κάνουν. Αντί να επιχειρούν να μειώσουν της εκπομπές μπορεί να υιοθετούν αντιδραστικές συμπεριφορές, της το να αγοράζουν περισσότερα κλιματιστικά σε αναμονή των πιθανολογούμενων κυμάτων ζέστης» (Carvalho, 2010: 490). Ισχύει, δηλαδή, στην κλιματική αλλαγή ό,τι και ευρύτερα: «Η συστηματική και υπερβολική χρήση έντονα φορτισμένων στερεότυπων λέξεων και φράσεων ενέχει τον κίνδυνο της απώλειας ή του αποχρωματισμού του σημασιολογικού της φορτίου» (Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, 2020: 183).

Η κατάσταση του Τύπου στην Ελλάδα

Τη δική της ευθύνη στην στρέβλωση της αναγκαίας συζήτησης για την κλιματική αλλαγή έχει πετύχει της η επέκταση των οικονομικών συμφερόντων των εκδοτών στον ενεργειακό κλάδο και ιδιαίτερα της ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Όλοι σχεδόν οι εκδότες και χρηματοδότες του ελληνικού έντυπου και ηλεκτρονικού Τύπου (όμιλοι Αλαφούζου, Βαρδινογιάννη, Μαρινάκη, Μελισανίδη κ.λ.π.) έχουν επενδύσεις ταυτόχρονα σε πετρέλαια και σε βιομηχανικές ΑΠΕ, ωθώντας σε πρωτοφανή επίπεδα την ολιγοπώληση του ελληνικού Τύπου υπό την μορφή της διαγώνιας συγκέντρωσης (Σμυρναίος, 2010). Με αυτό τον τρόπο, της, επιτυγχάνεται κάτι πολύ πιο επιβλαβές για την ενημέρωση από τη θωράκιση του περίφημου φονταμενταλισμού της αγοράς που θεωρείται όλο και περισσότερο γενεσιουργός αιτία της κλιματικής αλλαγής (Klein, 2014: 37). Οι εκδότες ελέγχοντας όσα λέγονται και γράφονται από τα Μέσα της με κριτήριο την προστασία των επιχειρήσεων του ομίλου της ταυτόχρονα διαστρέφουν την ευθύνη για την κλιματική αλλαγή σε φόβο και ενοχή. Κατά συνέπεια, η διαμόρφωση

της ημερήσιας διάταξης λαμβάνει υπόψιν της στην ηπιότερη περίπτωση και εξυπηρετεί στην πιο συνηθισμένη τα στενά συμφέροντά της. Σε αυτό το πλαίσιο, η εξαφάνιση από τα Τησσα ενημέρωσης εθνικής εμβέλειας (κυρίως τηλεοράσεις και εφημερίδες) των αντιδράσεων που εκδηλώνονται σε κάθε γωνιά της Ελλάδας ενάντια στην εγκατάσταση κυρίως ανεμογεννητριών, της της και ο στιγματισμός της, μόνο τυχαία δεν γίνεται. Το γεγονός δε ότι της αντιδράσεις πρωτοστατούν δυναμικά κοινά νέων επαγγελματιών υψηλού μορφωτικού επιπέδου και αδιαμφισβήτητης περιβαλλοντικής ευαισθησίας μετατρέπει το τείχος σιωπής των Μ.Μ.Ε. που συγκροτεί μια δική του μετα-αλήθεια· μερική και στρεβλή απεικόνιση της αλήθειας σε μπουμέρανγκ για την απήχυσή της.

Η «καιροσκοπική» κάλυψη από τα Μέσα Ενημέρωσης των ακραίων καιρικών φαινομένων και κατ' επέκταση της κλιματικής αλλαγής, με πολιτικά και οικονομικά κριτήρια, δεν είναι άσχετη από την δεινή θέση στην οποία βρίσκεται η ενημέρωση στην Ελλάδα. Η προβληματική επί του περιεχομένου και ασυνεχής στη διάρκειά της κάλυψη αντανakλά ένα πρότυπο λειτουργίας που όλο και λιγότερο στηρίζεται στο επιστημονικό και εξειδικευμένο ρεπορτάζ και όλο και περισσότερο εξαρτάται από την αναζήτηση τηλεθέασης ή την εξυπηρέτηση οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων.

Η της τητα του ελληνικού ενημερωτικού τοπίου αντανakλάται πιστά σε δύο διεθνείς εκθέσεις: Η πρώτη αφορά τον ετήσιο Δείκτη Ελευθερίας του Τύπου που καταρτίζουν οι Δημοσιογράφοι χωρίς Σύνορα και συγκροτείται μέσω των απαντήσεων της πάνελ ειδικών σε συγκεκριμένες ερωτήσεις και υποερωτήσεις: 33 αφορούν το πολιτικό πλαίσιο, 25 το νομικό κι της τόσες το οικονομικό, 22 το κοινωνικο-πολιτιστικό και 12 την ασφάλεια (Reporters Without Borders, 2022). Βάσει της της διεθνώς αναγνωρισμένης αξιολόγησης, η Ελλάδα το 2022 βρέθηκε στην θέση υπ. Αρ. 108 (κάτω από χώρες της Μπουρουντί, Ουκρανία, Γκαμπόν, Τσαντ, κ.λπ.) από τη θέση υπ. Αρ. 70 το 2021 και τη θέση υπ. Αρ. 65 το 2020.

Η πολύ χαμηλή κατάταξη της Ελλάδας από της Δημοσιογράφους χωρίς Σύνορα αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης και επικρίθηκε έντονα επειδή η υποβάθμιση της ελευθεροτυπίας δεν μπορεί παρά να είχε... αυτουργούς. Ωστόσο, της επίρρωση των αιτιάσεων που διατυπώθηκαν, ήρθε μια ακόμη έκθεση να υπογραμμίσει την χαμηλή ποιότητα της ενημέρωσης στην Ελλάδα, πάντα σε σύγκριση με ό,τι συμβαίνει στον υπόλοιπο κόσμο. Η επαγγελματική δε προέλευση των συγγραφέων της (ακαδημία και ενημέρωση) απέκλειε υποψίες εξώφθαλμης πολιτικής μονομέρειας (Reuters Institute & University of Oxford, 2022). Μένοντας μόνο στα σημαντικότερα ευρήματα: Η Ελλάδα έχει το χαμηλότερο ποσοστό πολιτών που πιστεύουν ότι τα Μέσα Ενημέρωσης δεν υπόκεινται σε πολιτική επιρροή: 7%! Όταν ακόμη και σε χώρες της η Ουγγαρία, που έχουν κατ' επανάληψη επικριθεί για κρατικό

αυταρχισμό, ένα διπλάσιο ποσοστό της τάξης του 15% θεωρεί ότι τα Μέσα Ενημέρωσης είναι ελεύθερα από πολιτικές επιρροές. Σε χώρες δε της οι Φινλανδία, Ολλανδία και Νορβηγία το αντίστοιχο ποσοστό φτάνει στο 50%, 46% και 43%. Της, μόνο το 8% των πολιτών πιστεύει ότι τα Μέσα Ενημέρωσης είναι απαλλαγμένα από την επιρροή των επιχειρήσεων! Ως μέτρο σύγκρισης, στην Ουγγαρία και την Ιταλία το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 15%, ενώ στην Πολωνία, που επανειλημμένως έχει στιγματιστεί από την ΕΕ για νόμους που περιορίζουν την ελευθερία, το 20% των πολιτών θεωρεί τα ΜΜΕ εκτός επιχειρηματικής επιρροής.

Η υπαγωγή των Μέσων Ενημέρωσης στον ασφυκτικό έλεγχο της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, της καταγράφεται το 2022, είναι ο τελευταίος σταθμός μιας διαδρομής που ξεκίνησε με την άγρια φιλελευθεροποίηση του ενημερωτικού τοπίου και η οποία χαρακτήρισε όλο τον ευρωπαϊκό νότο (Hallin & Mancini, 2004: 125). Δεν ήταν ελληνική ιδιαιτερότητα. Οι ιδιομορφίες της Ελλάδας άφησαν το αποτύπωμά της στο πλαίσιο μιας μηχανικής που θεωρεί τα Μέσα ως της εξαρτημένες μεταβλητές της συστήματος κοινωνικού ελέγχου που αντανakλάται ποικιλοτρόπως μεν, γνήσια δε της στήλες των εφημερίδων και τα ερτζιανά (Siebert, Peterson & Schramm, 1956). Το μοντέλο της άγριας φιλελευθεροποίησης δοκιμάστηκε και μετασχηματίστηκε στη διάρκεια της ελληνικής κρίσης χρέους που οδήγησε σε απότομη πτώση της κυκλοφορίας των εφημερίδων και περιοδικών, ακόμη και κατά 75% από το 2009 ως το 2018 (Iordanidou & Vatikiotis, 2022). Η κρίση της πανδημίας την περίοδο 2020-2021, με αφορμή την στάση του Τύπου απέναντι στον τουρισμό, επιβεβαίωσε της ισχυρές πολιτικές εξαρτήσεις των Μέσων Ενημέρωσης και την έλλειψη ανεξαρτησίας της (Kosmas, et. Al., 2022). Έδειξε κυρίως την ανεπάρκειά της να ανταποκριθούν σε μια εξαιρετική και κρίσιμη στιγμή, της ήταν το ξέσπασμα της πανδημίας όταν κυριάρχησε η αναπαραγωγή των κρατικών ερμηνειών και κατευθύνσεων, είτε αφορούσαν τη χρήση μάσκας είτε τον τουρισμό και τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς έναντι της επιστημονικής αλήθειας.

Σήμερα, η διαχείριση της κλιματικής κρίσης επιβεβαιώνει την ανεπάρκεια των ελληνικών Μ.Μ.Ε. να ανταποκριθούν στο ρόλο της ακόμη και σε μια κρίσιμη στιγμή, της η απειλητική άνοδος της θερμοκρασίας. Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και ανταγωνισμοί που συνοδεύουν όχι μόνο το φαινόμενο της υπερθέρμανσης του πλανήτη αλλά και της πολιτικές αντιμετώπισής του έχουν εξελιχθεί σε απαγορευμένη συζήτηση, ακόμη και όταν η ίδια η πραγματικότητα επιβάλλει αναθεώρηση των πολιτικών της συμβαίνει με το χρονοδιάγραμμα της εσπευσμένης απολιγνιτοποίησης που προκαλεί οξύτερες αντιδράσεις λόγω των επιπτώσεων στην απασχόληση και την κοινωνική συνοχή των θιγόμενων περιοχών, της της και των συνεπειών στην ενεργειακή φτώχεια και κυριαρχία της της της Ελλάδας (Βατικιώτης, 2019 & 2020). Αποτέλεσμα της

πολιτικά μεροληπτικής, οικονομικά ιδιοτελούς και ευκαιριακής κάλυψης των Μ.Μ.Ε. στα θέματα της κλιματικής αλλαγής, είναι μια πλημμυρίδα προσωπικού φόβου και ατομικών ενοχών να καλύπτει το κενό το οποίο δημιουργεί η ξηρασία γνώσης και ενημέρωσης.

Βιβλιογραφία

Bolz, N. 2007. Το αλφαβητάρι των Μέσων. Αθήνα: Σμίλη.

Bourdieu, P. 1996. Για την τηλεόραση. Αθήνα: Πατάκη.

Carvalho, A. 2010. “Reporting the climate change crisis” Στο The Routledge Companion to news and journalism, edited by Stuart Allan. 485-495. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Chamorel, P. 2019 “Macron Versus the Yellow Vests.”, Journal of Democracy, 30, 4: 48-62. National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press <https://bit.ly/3HgrZiS> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Chancel, L. & T. Piketty, 2015. Carbon and inequality: from Kyoto to Paris Trends in the global inequality of carbon emissions (1998-2013) & prospects for an equitable adaptation fund. Paris.

Eraut, G & N. Segnit. 2006. Warm words: How are we telling the climate story and can we tell it better? Institute for Public Research, August. <https://bit.ly/3MqqrDO> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

FocusBari & YouGov. 2022. Οι Έλληνες και η κλιματική αλλαγή: Πειποιθήσεις & διαθέσεις, Αποτελέσματα πανελλαδικής έρευνας, Μάιος, <https://bit.ly/3xjO95C> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Giorgi, F. 2006. «Climate change hot-spots», Geophys. Res. Lett., 33, L08707, doi: 10.1029/2006GL025734

Hallin, D. & P. Mancini. 2004. Comparing Media Systems, Three Models of Media and Politics, Cambridge University Press

Hodgson, C. & J. Politi 2022. «UN Climate talks end in acrimony and accusations of betrayal», Financial Times, 17 Ιουνίου, <https://on.ft.com/3O7BXMx> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Hook, L. & C. Hodgson. 2022. «Landmark UN report on global warming solutions delayed by top polluters», Financial Times, 4 Απριλίου. <https://on.ft.com/3zpiVwE> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Iordanidou S. & L. Vatikiotis 2022, Fall of circulation, savage oligopolization and downgrading of the Media: The Implications of Memoranda in the Greek Press, in Political Discourse and Media in times of Crisis. Ed. Takas, E., S. Iordanidou & N. Jebril. Εκδόσεις: Anthem.

IPCC, 2022. Climate Change Mitigation of climate change, Working Group III contribution to the Sixth Assessment Report of The Intergovernmental Panel on Climate Change. WMO & UNEP. <https://bit.ly/3aCMnVs> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Ivanova, D. & R. Wood, 2020, «The unequal distribution of household carbon footprints in Europe and its link to sustainability». Glob. Sustain, 3. Doi: 10.1017/SUS.2020.12

Kepplinger, H. M. 2001 Die kunst der skandalisierung und die illusion der wahrheit, Εκδόσεις Olzog.

Klein, N. 2014, Καπιταλισμός εναντίον κλίματος: Αυτό αλλάζει τα πάντα. Α.Α. Λιβάνη.

Kosmas, P. M. Panagopoulou, L. Vatikiotis, P. Giannoulis and A. Theocharous 2022, «Restarting Tourism during the Covid-19 Pandemic crisis in Greece: The role of Press», Via Tourism Review.

Krupp, F. 2014. “Don’t just drill baby-drill carefully”, Foreign Affairs, Μάιος – Ιούνιος, 93, 3: 15-20.

Mastropaolo, A. «Populisme du people ou populisme des élites? » Critique Internationale, no. 4: 61-67, <https://bit.ly/3HCZfaA> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Reporters Without Borders, 2022. «World Press Freedom Index: Questionnaire», <https://bit.ly/3bbhCXY> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Reuters Institute & University of Oxford. 2022. Digital News Report, <https://bit.ly/3QmOU6A> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Ritchie H. 2020, «Sector by sector: Where do global greenhouse gas emissions come from?», Our World in Data, 18 Σεπτεμβρίου, <https://bit.ly/3MuMzDx> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Siebert F., T. Peterson & W. Schramm 1956. Four theories of the press. Urbana: University of Illinois Press.

WWF Ελλάς, 2009. «Το αύριο της Ελλάδας επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα κατά το άμεσο μέλλον», Αθήνα, Σεπτέμβριος.

Βατικιώτης, Λ. 2019. «Η ενεργειακή φτώχεια ήρθε για να μείνει», περιοδικό Δημοσιογραφία, τ. 19, άνοιξη, σελ. 8-11. <https://bit.ly/3HFIPy8> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Βατικιώτης, Λ. 2020. Επιπτώσεις της μετάβασης στη μετα-λιγνιτική εποχή. Η περίπτωση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας. Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, Νο. 11. Σς. 4, Απρίλιος. <https://bit.ly/3OeBU1q> [Τελευταία πρόσβαση: 21/6/2022].

Ζέρβας, Μ. 2011, «"Πράσινη ανάπτυξη" ή μέσω της "πράσινης επιχειρηματικότητας", μόνο "επιχειρηματικότητα";», περ. Ουτοπία, τ. 93: 65-77.

Ζερεφός, Χρ. 2022. «Όταν το ακραίο γίνεται σύνθημα, δεν θα υπάρχει δυνατότητα επιστροφής». ΒΗΜAgazino, τ. 251, 5 Ιουνίου.

Πλειός, Γ. 2021. Παραποιημένες ειδήσεις (FAKE NEWS), Ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης, Gutenberg.

Σμυρναίος, Ν. 2010, «Οικονομική συγκέντρωση και θεσμικό πλαίσιο στην ελληνική ιδιωτική τηλεόραση» σε Βωβού, Ι. (επ.) Ο κόσμος της τηλεόρασης: θεωρία, ανάλυση προγραμμάτων και ελληνική πραγματικότητα. Εκδόσεις Ηρόδοτος. 141-174.

Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. 2020, Ο δημοσιογραφικός λόγος από τη μεταπολίτευση έως τα «Μνημόνια». Εκδόσεις Gutenberg – Center for Hellenic Studies Washington, D. C. Harvard University.

Η ΤΗΣ-ΓΛΩΣΣΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΕΞΩΡΑΪΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Τάσος Παππάς - «Εφημερίδας των Συντακτών»²

«Η γλώσσα μεταμφιέζει την σκέψη»: Η συγκεκριμένη φράση που ανήκει στον Αυστριακό φιλόσοφο Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν αποδίδει με ακρίβεια το θέμα της, δηλαδή τη χρήση της της-γλώσσας ως εργαλείο εξωραϊσμού της πραγματικότητας. Παραδοσιακά, οι εξουσίες, για να γίνουν αρεστές στα πλήθη και για να αποτρέψουν εκρήξεις αμφισβήτησής της, αποφεύγουν να περιγράψουν την κατάσταση με της λέξεις και της όρους που ταιριάζουν στην πραγματικότητα, την οποία βιώνουν οι κοινωνίες. Πρόκειται για οργανωμένες προσπάθειες εξαπάτησης που αποδείχθηκαν αποτελεσματικές σε διάφορες φάσεις της ιστορικής εξέλιξης. Η προπαγάνδα είναι η πιο ακραία εκδοχή. Το έχουμε δει το φαινόμενο στην πιο εξτρεμιστική μορφή του στα ολοκληρωτικά καθεστώτα. Σήμερα, της, έχουν ανακαλυφθεί από τα επικοινωνιακά επιτελεία και εφαρμόζονται από της κυβερνήσεις νέες μέθοδοι παραπλάνησης, πιο ήπιες, πιο γλυκερές, πιο «γραβατωμένες», πιο ύπουλες και γι' αυτό το λόγο και πιο επικίνδυνες.

Η διάβρωση των συνειδήσεων γίνεται αργά και σταθερά και οι συνέπειες είναι παρούσες, παρ' ότι δεν είναι ακόμη ορατές διά γυμνού οφθαλμού. Της κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, που κατά τον Κορνήλιο Καστοριάδη, είναι φιλελεύθερες ολιγαρχίες, αυτό δεν γίνεται με εξαναγκασμό αλλά με την πειθώ. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (εφεξής ΜΜΕ) έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Δεν είναι τυχαίο ότι παντού στον κόσμο τα περισσότερα ΜΜΕ ελέγχονται από πολύ πλούσιους ανθρώπους, οι οποίοι τα χρησιμοποιούν για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά της. Λίγες είναι οι εξαιρέσεις και αυτές πιέζονται ασφυκτικά για να συμμορφωθούν της της υποδείξεις.

Η εξέλιξη της γλώσσας και κυρίως η «εργαλειοποίησή» της από τα ισχυρά συμφέροντα μέσω των ιδεολογικών μηχανισμών συνέβαλε στο να φτωχύνει ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα, ενώ παράλληλα της υποχρέωσε να υιοθετήσουμε λογικές συμβιβασμού, γιατί διαφορετικά, της της λένε οι μηχανισμοί προπαγάνδας, θα μπορούμε σε περιπέτειες που θα απειλήσουν τη συνοχή των κοινωνιών,

² Συγγραφέας, υπεύθυνος του φύλλου του Σαββάτου της «Εφημερίδας των Συντακτών»
trappas@efsyn.gr

ακόμη και την ίδια την ύπαρξη της. Λέξεις που είναι απλώς κούφια λόγια, δηλαδή που λένε τα πάντα και ταυτοχρόνως τίποτα, λέξεις που «καλλωπίζουν» της δυσκολίες και κάνουν την τρίχα τριχιά για να αποπροσανατολίσουν τη δημόσια συζήτηση, λέξεις που μετατρέπουν το κακό σε καλό αναποδογυρίζοντας τα γεγονότα, λέξεις με της σημασίες από της οποίες η εξουσία επιλέγει να αναδείξει εκείνη που την βολεύει, λέξεις με θετικό πρόσημο που χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να δικαιολογηθούν αντιδραστικές πολιτικές. Της είναι ο κανόνας σε γενικές γραμμές. Υπάρχουν, της, και οι λέξεις που η της-γλώσσα έχει οβήσει από το χάρτη. Στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο του με τίτλο «Τι της κρύβουν οι λέξεις. Πώς η της-γλώσσα επηρεάζει την κοινωνία της» (εκδόσεις Πόλις), ο Ζαν Πολ Φιτουσί αναφέρει πως «όταν οβήνεται μια λέξη είναι σαν να πετιούνται βιβλία ή να διαγράφονται εκατομμύρια συνδυασμοί από της δυνατότητες συνεννόησης που έχουμε στη διάθεση της. Όταν απουσιάζουν οι λέξεις που σου χρειάζονται για να πεις κάτι, απλώς δεν το λες – ή λες κάτι διαφορετικό από αυτό που ήθελες να πεις. Οι μετρ της επικοινωνίας, από τον Γκέμπελς μέχρι τον Μεγάλο Αδερφό, το είχαν καταλάβει πολύ καλά αυτό: Όταν φτωχαίνει η γλώσσα, καθίσταται εφικτή η σύγκλιση των σκέψεων. Αντιλαμβανόμαστε έτσι τι σημαίνει μονόδρομη σκέψη», συμπεραίνει ο Φιτουσί.

Της δούμε συνοπτικά ορισμένα παραδείγματα λέξεων και όρων που διαστρεβλώνονται ή ερμηνεύονται κατά πώς συμφέρει της δυνάμεις που της επιστρατεύουν:

Αναδιάρθρωση μιας επιχείρησης: Όταν ακούτε ή διαβάζετε τον όρο «αναδιάρθρωση μιας επιχείρησης» πού πάει το μυαλό της; Προφανώς σε κάτι καλό που περιλαμβάνει τομές και αλλαγές στην επιχείρηση. Συνήθως, της, σημαίνει μείωση του κόστους λειτουργίας, δηλαδή του κόστους εργασίας, που συνεπάγεται μείωση μισθών και ακολούθως απολύσεις με ή χωρίς, της φορές, αποζημιώσεις.

Σύμφωνο σταθερότητας και ανάπτυξης: Είναι το μοντέλο που έχουν επιβάλει στην Ευρωζώνη η Γερμανία και οι χώρες που την ακολουθούν. Οι λέξεις «σταθερότητα» και «ανάπτυξη» χρησιμοποιούνται εδώ για να κρύψουν το πραγματικό περιεχόμενο των πολιτικών που εφαρμόζονται. Μια λέξη θα ήταν αρκετή για να το περιγράψει και δεν είναι άλλη από τη λέξη «λιτότητα». Είναι, της, κακόηχη και αντιδημοφιλής. Άρα πρέπει να εξοριστεί.

Δημοσιονομική πειθαρχία: Είναι ο σιδερένιος κανόνας λειτουργίας του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης. Υποτίθεται ότι της προστατεύει από της κινδύνους του πληθωρισμού και της αλόγιστης αύξησης των δημοσίων δαπανών που θα προκαλέσουν εκτίναξη του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους και θα υποχρεώσει της χώρες να δανείζονται με επαχθείς όρους από της αγορές. Και στην περίπτωση αυτή η

σωστή λέξη είναι η λέξη «λιτότητα». Δεν την λένε, της, γιατί παράγει δυσάρεστα συναισθήματα της πολίτες.

Ευελιξία στην απασχόληση: Καλόφημη η λέξη «ευελιξία». Τι της λέει η κυρίαρχη αντίληψη; Της σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης είναι απαραίτητο οι εργαζόμενοι να μετακινούνται από εργασία σε εργασία, ακόμη και να της «δανείζουν» οι εργοδότες της ή να της «υπεννοικιάζουν», να εκπαιδεύονται συνεχώς, να αλλάζουν επαγγελματικό προσανατολισμό οπότε πρέπει να εγκαταλείψουν το παρωχημένο αίτημα για πλήρη και σταθερή απασχόληση. Σε κάποιες φάσεις θα υποχρεωθούν σε μερική απασχόληση, με όχι και τόσο καλές απολαβές, δεν πρέπει να διεκδικούν πράγματα που δεν μπορούν να γίνουν, για παράδειγμα το 35ωρο, και δεν πρέπει να κάνουν κατάχρηση του δικαιώματός της στην απεργία γιατί το πρωτεύον είναι οι θέσεις εργασίας, έστω και αν δεν είναι της θα της ήθελαν. Οφείλουν να δεχθούν την ευελιξία και να αποβάλλουν κάθε ιδέα αμφισβήτησης του νέου μοντέλου, γιατί караδοκούν οι κίνδυνοι της υποαπασχόλησης και της ανεργίας. Στο δίλημμα «άνεργος ή κακά αμειβόμενος και επισφαλής εργαζόμενος», η απάντηση είναι το δεύτερο. Τρίτος δρόμος δεν υπάρχει.

Δημόσιο συμφέρον: Κατά κόρον το επικαλούνται οι κυβερνήσεις. Τι είναι ακριβώς; Δεν υπάρχει μια προσέγγιση. Διαφορετικά αντιλαμβάνεται το δημόσιο συμφέρον ένα συντηρητικό κόμμα, διαφορετικά ένα αριστερό ριζοσπαστικό κόμμα. Ποιος το καθορίζει; Φυσικά το κόμμα που έχει την πλειοψηφία στη Βουλή και αποφασίζει. Ναι, σχεδόν σε της της περιπτώσεις το κόμμα που κυβερνά έχει την πλειοψηφία στη Βουλή. Λόγω του εκλογικού νόμου. Δεν είναι πλειοψηφία στην κοινωνία εάν κρίνουμε από τα ποσοστά που δίνουν αυτοδυναμίες, κάτω από το 40% , κυρίως της από το θηριώδες ποσοστό της αποχής που είναι το πρώτο κόμμα σε της χώρες.

Μεταρρύθμιση: Πρόκειται για την πιο κακοποιημένη λέξη του πολιτικού λεξιλογίου. Όλα τα κόμματα υπόσχονται μεταρρυθμίσεις. Της οι κυβερνήσεις ισχυρίζονται ότι κάνουν μεταρρυθμίσεις. Εννοούν το ίδιο; Σε καμία περίπτωση. Μεταρρύθμιση είναι η ιδιωτικοποίηση του ασφαλιστικού συστήματος, μεταρρύθμιση είναι η αύξηση των ωρών εργασίας, μεταρρύθμιση είναι ο περιορισμός του δικαιώματος στην απεργία, μεταρρύθμιση είναι η ιδιωτικοποίηση των δασών, μεταρρύθμιση είναι οι φορολογικές διευκολύνσεις των μεγάλων επιχειρήσεων, μεταρρύθμιση είναι η μείωση της φορολογίας των πλουσίων, μεταρρύθμιση είναι η νομιμοποίηση των φορολογικών παραδείσεων. Μεταρρύθμιση είναι, της, και η αύξηση των μισθών, μεταρρύθμιση είναι η συμμετοχή των εργαζομένων της διοικήσεις των επιχειρήσεων, μεταρρύθμιση είναι η μείωση των ωρών εργασίας χωρίς μείωση μισθού, μεταρρύθμιση είναι ο δημόσιος

έλεγχος της τράπεζας, μεταρρύθμιση είναι η δημιουργία μηχανισμών ελέγχου των ασύδοτων αγορών. Και οι πρώτες και οι δεύτερες είναι μεταρρυθμίσεις, γιατί παρεμβαίνουν δυναμικά στα πεδία της οικονομίας, της εργασίας, των θεσμών και αλλάζουν τη φορά των πραγμάτων. Δεν έχουν, της, της της στόχους. Δεν υπηρετούν της της κοινωνικές ομάδες. Χωρίζονται μεταξύ της με σινικά τείχη. Κάποιοι ευνοούνται και κάποιοι ζημιώνονται. Ακόμη δεν έχουν εφευρεθεί και αποκλείεται να εφευρεθούν οι πολιτικές, που θα ικανοποιούν και της έχοντες και της μη έχοντες. Οπότε το ερώτημα που πρέπει να θέτουμε στον εαυτό της για να εντοπίσουμε της προθέσεις των μεταρρυθμιστών, με ή χωρίς εισαγωγικά, είναι το εξής: Από ποιον εκπονεείται μια μεταρρύθμιση και ποιον ωφελεί;

Αντικειμενική ενημέρωση: Της όρος που χρησιμοποιείται από της δημοσιογράφους και έχει γίνει κάτι σαν στερεότυπο. Υπάρχει; Νομίζω πως πρόκειται για ευφημισμό. Αντικειμενικά είναι μόνο τα γεγονότα. Οι κρίσεις επ' αυτών είναι υποκειμενικές. Όσο πιο γρήγορα συμφιλιωθούμε με αυτό τόσο πιο εύκολα θα συνειδητοποιήσουμε τι παίζεται στην περιοχή των ΜΜΕ. Το ζητούμενο, λοιπόν, κατά τη γνώμη μου δεν είναι η αντικειμενική ενημέρωση που δεν υπάρχει, αλλά η ανιδιοτελής ενημέρωση. Το ζητούμενο είναι να μην αποκρύβονται και να μην διαστρεβλώνονται τα γεγονότα. Το ζητούμενο είναι τα ΜΜΕ να δηλώνουν της ιδεολογικές αναφορές της και της πολιτικές προτιμήσεις της. Και το καθήκον των πολιτών; Να είναι δημιουργικά δύσπιστοι και να επιλέγουν της πηγές πληροφόρησης.

**Η ΧΡΗΣΗ ΛΑΝΘΑΣΜΕΝΩΝ ΟΡΩΝ ΤΗΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΗΣ
ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΙΔΗΣΕΩΝ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ**

Αικατερίνη Ι. Παπαδοπούλου³ - Δημοσιογράφος

Περίληψη

Ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (εφεξής Μ.Μ.Ε.) με τη συνεχή και ταχύτατη εξέλιξη της τεχνολογίας έχει αλλάξει και μαζί του και ο τρόπος που οι δημοσιογράφοι λειτουργούν, ερευνούν, γράφουν, δημοσιεύουν και υποστηρίζουν την είδηση με την οποία ασχολούνται. Οι επαγγελματίες των Μέσων της και οι υπόλοιποι πολίτες, βρίσκονται διαρκώς μπροστά σε νέα δεδομένα, όρους, λέξεις που προστίθενται στην καθημερινότητα, τα οποία οδηγούν τον καθένα να προσπαθεί να μάθει τη «νέα γλώσσα», προκειμένου να επικοινωνήσει και κυρίως να κατανοήσει όλα τα καινούρια που συμβαίνουν.

Λέξεις-κλειδιά: ΜΜΕ, ενημέρωση, είδηση, δημοσιογράφοι, ρεπορτάζ, έγκλημα, διαδίκτυο, γυναικοκτονία.

Abstract

The role of the Mass Media has changed with the continuous and rapid development of technology. Together with it there is also significant change in the way that journalists operate, research, write, publish, and support the news they deal with.

³ Δημοσιογράφος, εκπαιδευτικός μη τυπικής εκπαίδευσης ενηλίκων
aikaterini.i.papadopoulou@gmail.com

Media professionals and the public are constantly faced with new data, new terms, new words that are added to everyday life. This leads everyone, regardless of their financial and/or educational status, to try to learn the «new language» in order to communicate and above all to understand all the new things that are happening. In this context, it is particularly important that journalists, new and old, to seek and pursue continuous information and education about what is new in their work. Furthermore, they can consciously choose the way they will approach every subject that hurts, like for example a crime, which involves many people, but also how they will manage it when it is published.

Keywords: Media, news, journalists, reporting, crime, internet, femicide.

Εισαγωγή

Στην παρούσα εισήγηση θα ασχοληθούμε με της επαγγελματίες δημοσιογράφους και θα κάνουμε μια προσπάθεια να αντιληφθούμε το μέγεθος της ευθύνης που έχουν απέναντι στο κοινό που της παρακολουθεί σε ό,τι αφορά στη μεταφορά της πληροφορίας απέναντι της «πρωταγωνιστές» της κάθε «ιστορίας» που δημοσιεύουν, αλλά και στο ίδιο το επάγγελμα που επέλεξαν να ασκήσουν. Της, δεδομένου ότι με τη συνεχή και ταχύτατη εξέλιξη της τεχνολογίας ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (εφεξής Μ.Μ.Ε.) έχει αλλάξει και συνεπώς έχει αλλάξει ο τρόπος που οι δημοσιογράφοι λειτουργούν, ερευνούν, γράφουν, δημοσιεύουν και υποστηρίζουν την είδηση με την οποία ασχολούνται κάθε φορά, θα αναφερθούμε στο ιδιαίτερα σημαντικό και ζωτικής σημασίας θέμα της διαρκούς ενημέρωσης και εκπαίδευσης των νέων, αλλά και των παλαιότερων επαγγελματιών του Τύπου σε όλα τα καινούρια δεδομένα που αφορούν στη δουλειά της. Στόχος είναι να μάθουν να επιλέγουν συνειδητά τον τρόπο που θα προσεγγίσουν ένα θέμα ευαίσθητο που «πληγώνει» και στο οποίο εμπλέκονται πολλοί άνθρωποι, της για παράδειγμα ένα έγκλημα, αλλά και το πώς θα το διαχειριστούν κατά τη δημοσίευσή του.

Η μεταφορά της πληροφορίας στην εποχή της ταχύτητας και του διαδικτύου

Οι αλλαγές που υφίστανται καθημερινά η ζωή και η καθημερινότητά της όσο εμείς καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε τεχνολογικές, οικονομικές, κοινωνικές και ένα σωρό της εξελίξεις που της επηρεάζουν μάς φέρνουν συνεχώς αντιμέτωπους με νέα, πρωτόγνωρα δεδομένα στην επικοινωνία και της οδηγούν σε μια συνεχή προσπάθεια να μάθουμε τη «νέα γλώσσα», προκειμένου να είμαστε σε θέση να επικοινωνήσουμε και κυρίως να κατανοήσουμε όσα καινούρια εμφανίζονται στη ζωή της.

Στην προσπάθειά της αυτή αναζητούμε βοήθεια και την αναζητούμε κυρίως από της ειδικούς . Καθώς, λοιπόν, ο απλός πολίτης δεν μπορεί να έχει από έναν ειδικό που να του εξηγήει ό,τι δεν είναι κατανοητό γι' αυτόν σε όλα τα πεδία της ζωής και της καθημερινότητάς του, στρέφεται σε πιο «κοντινούς ειδικούς» ή σε της που θεωρεί ότι είναι «ειδικοί». Οι δημοσιογράφοι «μεσολαβούν» κατά κάποιον τρόπο μεταξύ των πολιτών και των «ειδικών» και αναλαμβάνουν να «εξηγήσουν» στον κόσμο όλα αυτά που συμβαίνουν. Δυστυχώς, της, της αποδεικνύεται, σε της περιπτώσεις δεν αντιλαμβάνονται τη σοβαρότητα της ευθύνης που αναλαμβάνουν και στο όνομα της ταχύτητας και του ανταγωνισμού δεν ερευνούν όσο πρέπει, δεν διασταυρώνουν της πληροφορίες που φτάνουν στα χέρια της και κυρίως δεν αναζητούν τη συνδρομή των πραγματικών ειδικών ώστε να κατανοήσουν πρώτα οι ίδιοι τί συμβαίνει και κατόπιν να ενημερώσουν της υπόλοιπους.

Εδώ της υποβόσκουν άλλα δύο σοβαρά ζητήματα. Η έλλειψη γνώσης για το εκάστοτε θέμα και η ενδεχόμενη «κακή» χρήση της γλώσσας οδηγούν της πολίτες σε ελλιπή και κατά συνέπεια αναποτελεσματική ενημέρωση ή/και στο σχηματισμό λανθασμένων εντυπώσεων γύρω από κάποιο θέμα. Κάνοντας λόγο για «κακή» χρήση της γλώσσας, αναφερόμαστε κυρίως της λέξεις που επιλέγουν οι δημοσιογράφοι προκειμένου να αναφερθούν προφορικά ή/και γραπτά σε μια είδηση. Στην προσπάθειά της να πουν τα πράγματα απλά και καθώς δεν είναι επαρκώς ενημερωμένοι για την ορολογία που σχετίζεται με το θέμα της, χρησιμοποιούν συχνά απλές και κοινές λέξεις για να περιγράψουν ένα περιστατικό, οι οποίες λειτουργούν χάριν ευκολίας και ως λέξεις «πασπαρτού», δηλαδή λέξεις που χρησιμοποιούμε για κάθε είδους θέμα, σχεδόν χωρίς καμία διάκριση. Βάσει των παραπάνω γίνεται κατανοητό πως ελλοχεύει ο κίνδυνος της παραπληροφόρησης για το κοινό, η δημιουργία λανθασμένων εντυπώσεων για την είδηση και της «πρωταγωνιστές» της από πλευράς της κοινής γνώμης, ενώ σε άμεσο κίνδυνο βρίσκεται, της, και η αξιοπιστία του Μέσου στο οποίο δημοσιεύεται και κατ' επέκταση και του δημοσιογράφου που το εκπροσωπεί.

Η μετάδοση των σχετικών με το έγκλημα ειδήσεων («crime news») ακολουθεί ανοδική πορεία τα τελευταία 50 χρόνια (Reiner, 2007). Το γεγονός, ωστόσο, ότι οι ειδήσεις για εγκληματικές ενέργειες φαίνεται να έχουν αυξηθεί σχετίζεται με το εάν έχουν ή όχι αυξηθεί τα πραγματικά περιστατικά βίας (Baker et al., 2001). Είναι κυρίως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των Μ.Μ.Ε. με περισσότερο ενημερωδιασκεδαστικό χαρακτήρα (Thussu, 2008), αλλά και της περαιτέρω εξειδίκευσης του επαγγέλματος του δημοσιογράφου πάνω σε διαφορετικά ρεπορτάζ (κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό). Της, το ενδιαφέρον που προκαλεί η ενημέρωση γύρω από πρακτικές που βρίσκονται έξω από τα όρια του ηθικά και κοινωνικά αποδεκτού είναι μια αμιγώς κοινωνική

διαδικασία, μια πλατφόρμα στην οποία αναπαράγονται και επιβεβαιώνονται αξίες και κανόνες κοινωνικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης (για παράδειγμα, τι είναι καλό, κακό, δίκαιο κ.λπ.).

Συνεπώς, οι αναπαραστάσεις του εγκλήματος, αλλά και του κατηγορουμένου και εγκληματία ως αναπόσπαστα τμήματα αυτού έχουν καταστεί αντικείμενο έρευνας κυρίως ως της τον τρόπο πρόσληψης και ερμηνείας της από τα ακροατήρια.

Τα ψηφιακά μέσα και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ειδικότερα έχουν μεταβάλει το τρόπο παραγωγής, κυκλοφορίας και κατανάλωσης της είδησης (Hermida, 2012). Η υπερκειμενικότητα, η διαδραστικότητα και η πολυμεσικότητα ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διαδικτυακής ενημέρωσης, καθώς και η ειδησεογραφία σε «πραγματικό χρόνο», έχουν προκαλέσει τη σύγχυση των ρόλων, την απώλεια ελέγχου των επαγγελματιών δημοσιογράφων και την αντιστροφή της διαδικασίας παραγωγής και μετάδοσης των ειδήσεων. Οι αλλαγές, ωστόσο, δεν είναι μόνο τεχνολογικές, αλλά παρουσιάζουν άμεση επίδραση στη δημοσιογραφική κουλτούρα και ηθική (Deuze, 2011). Οι ήδη σχηματισθέντες κανόνες ηθικής και δεοντολογίας της «παραδοσιακής» δημοσιογραφίας έχουν εφαρμογή και στον ψηφιακό χώρο, καλούνται της να επαναπροσδιοριστούν – όχι να μεταβληθούν – της κοινωνικοδομικές ιδιαιτερότητες αυτού (Yar, 2012). Η αξιοπιστία, η αυθεντικότητα και η το κατά το δυνατόν εφικτή ουδετερότητα αποτελούν ζητούμενο και όχι δεδομένο της ψηφιακής δημοσιογραφίας. Ταυτόχρονα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης προάγουν την επικοινωνία και τη δημιουργία κοινοτήτων (Hayes, 2007), που κατά βάση ενστερνίζονται κοινές απόψεις και οπτικές.

Δεν είναι λίγες οι φορές που εντός των κοινοτήτων αυτών στήνονται «λαϊκά δικαστήρια», καθώς η επικοινωνία μεταξύ των μελών αποκτά επιθετικό χαρακτήρα, παραμερίζοντας γραπτούς και άγραφους κανόνες ηθικής. Το «μοίρασμα» της εξουσίας μεταξύ ακροατηρίων και δημοσιογράφων για την κυκλοφορία και διάδοση των ειδήσεων έχει δημιουργήσει καινούριες προκλήσεις. Οι παράγοντες διασφάλισης της δημοσιογραφικής ηθικής βρίσκονται υπό επαναδιαπραγμάτευση, λόγω της καθιέρωσης της δημοσιογραφίας των πολιτών («citizen journalism»), των ερασιτεχνών δημοσιογράφων-σχολιαστών («bloggers») και των ψευδών-κατασκευασμένων ειδήσεων («fake news») (Trottier et al., 2014).

Οι αστραπιαίοι ρυθμοί διάδοσης καθιστούν δυσχερή την επαλήθευση των πληροφοριών και την πολύπλευρη έρευνα, ενώ η προώθηση της δημόσιας έκφρασης οδηγεί σε αυθαίρετες κρίσεις με σοβαρό, σε ορισμένες περιπτώσεις, αντίκτυπο για τα άτομα που απασχολούν το κοινωνικό ενδιαφέρον. Η απασχόληση των διαδικτυακών

μέσων και ειδικότερα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης με την εγκληματικότητα και τον φερόμενο ως δράστη δεν είναι σπάνια.

Αντιθέτως, αποτελεί συχνό φαινόμενο η χρήση των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης ως εργαλείων για τον εντοπισμό της εγκληματίας από την ηλεκτρονική του παρουσία και την αποκομιδή αποδεικτικού υλικού, λόγω της απευθείας αδειοδότησης της αυτό των ερευνητών εκ μέρους των διαχειριστών της σελίδας, γεγονός που εγείρει σοβαρά ζητήματα παραβίασης της ιδιωτικής σφαίρας (Trottier et al., 2014). Πλατφόρμες της το Facebook και το Twitter δεν χρησιμοποιούνται μόνο ως μέσα γνωστοποίησης των εγκλημάτων αλλά και ως βάση έναρξης του δημοσίου διαλόγου, της κριτικής και της κινητοποίησης. Στο πλαίσιο του δημοσίου διαλόγου για τα παρουσιαζόμενα εγκλήματα ακολουθείται κατά κύριο λόγο μια επιλεκτική διαδικασία δημοσίευσης στοιχείων σχετικών με της κύριους παράγοντες αυτών (κατά κύριο λόγο του κατηγορούμενου).

Αυτό συμβαίνει λόγω τόσο του ελάχιστου διαθέσιμου χρόνου συλλογής και οργάνωσης των πληροφοριών στο διαδίκτυο όσο και της προσπάθειας δημιουργίας εντυπωσιακών τίτλων και δημοσιευμάτων που θα προσελκύσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κοινό. Αναπόδραστα, η χρήση τέτοιων τακτικών θέτει ενδεχομένως της βάσεις για την ανάπτυξη διαλόγου και οδηγεί της περισσότερες φορές στην άσκηση έντονης κριτικής εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου, δημιουργώντας έτσι το λεγόμενο «naming and shaming» (σε ελεύθερη μετάφραση, στιγματισμό) και πιθανόν την αυθαίρετη απόδοση ευθυνών. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της «ηλεκτρονικού ποινικού μητρώου» (Πανούσης, 1999), όπου το άτομο, ανεξαρτήτως της τελικής κρίσης των μηχανισμών της δικαιοσύνης, στιγματίζεται πιθανώς κοινωνικά και ηθικά λόγω της ανεπιστρεπτή βλάβης της εικόνας του στον ψηφιακό κόσμο. Της γίνεται εύκολα αντιληπτό, οι παράμετροι είναι της και φυσικά είναι αδύνατον να της αναλύσουμε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Της, είναι δύσκολο έως αδύνατο να γίνει η οποιαδήποτε ανάλυση χωρίς τη συνδρομή των ειδικών, οι οποίοι θα «φώτιζαν» με της γνώσεις του πεδίου της μια τέτοια προσέγγιση εφόσον όλοι εμείς οι υπόλοιποι, της προαναφέρθηκε, δεν είμαστε ειδικοί και παντογνώστες.

Στη σύγχρονη εποχή, με τη χρήση του διαδικτύου η πληροφορία ή/και η είδηση μεταφέρεται σε κλάσματα του δευτερολέπτου πέρα από τα εθνικά σύνορα. Η δυνατότητα αυτή οδήγησε – μεταξύ άλλων – στην ενδυνάμωση του ρόλου των Μ.Μ.Ε., τα οποία ναι μεν αποτελούν πόλους πληροφόρησης για το κοινό, της, παράλληλα με τον τρόπο αυτόν απέκτησαν περισσότερες δυνατότητες και ταχύτητα να δημιουργούν, να διαμορφώνουν, να αναπαράγουν αντιλήψεις και εικόνες με της οποίες επηρεάζουν άμεσα της πολίτες που τα παρακολουθούν σε σχέση με το παρελθόν και τα

παραδοσιακότερα Μ.Μ.Ε.. Η δύναμη που διαθέτουν τα Μέσα και η ταχύτητα με την οποία μεταφέρεται τεράστιος όγκος πληροφοριών μέσα σε ένα 24ωρο δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφισβήτησης για όσα λέγονται και γράφονται, παρά το γεγονός ότι πολλά από αυτά μπορεί να αποτελούν από ανακρίβειες μέχρι ακραίες μορφές διάκρισης σε βάρος διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Στα παραπάνω, ανήκουν και τα έμφυλα στερεότυπα τα οποία αρέσκονται να αναπαράγουν τα Μ.Μ.Ε. και που δεν αμφισβητούνται σχεδόν από κανέναν ούτε αυτά παρότι συνιστούν μορφή διάκρισης σε βάρος των γυναικών.

«Γυναικοκτονία» και έμφυλη βία

Γυναικοκτονία Κάρολάϊν Κράουτς

Σε μια προσπάθεια να κατανοήσουμε όσα ειπώθηκαν παραπάνω θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε δύο περιστατικά τα οποία για μεγάλο χρονικό διάστημα απασχόλησαν – και συνεχίζουν να απασχολούν – τον ελληνικό αλλά και τον διεθνή Τύπο και θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε πώς αυτά αντιμετωπίστηκαν από τα ΜΜΕ.

Ο όρος γυναικοκτονία (femicide) έρχεται από παλιά, όταν το 1976 τον καταγράφει για πρώτη φορά η εγκληματολόγος Νταϊάνα Ράσελ (Diana E. H. Russel), ορίζοντας έτσι το εγκληματολογικό και ανθρωπολογικό αυτό φαινόμενο. «Η γυναικοκτονία συνιστά διακριτό αδίκημα που παλαιότερα και επί πολλά χρόνια συγκαλυπτόταν πίσω από τα εγκλήματα ‘τιμής’ και στην πρόσφατη ιστορία πίσω από τον όρο ‘εγκλήματα πάθους’» αναφέρει η επιστημονικά υπεύθυνη του κέντρου «Διοτίμα», Μαρία Λιάπη, και συνεχίζει: «Ο χαρακτηρισμός της δολοφονίας, επομένως, ως γυναικοκτονία συνιστά πράξη αντίστασης στην απόκρυψη μιας κοινωνικής πραγματικότητας και ξεσκεπάζει τη συνενοχή των σεξιστικών κοινωνιών της. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, γυναικοκτονία είναι η ανθρωποκτονία από πρόθεση γυναικών επειδή είναι γυναίκες. Η γυναικοκτονία της περισσότερες φορές διαπράττεται από άντρες, αλλά κάποιες φορές συνεργούν και γυναίκες, συνήθως μέλη της της οικογένειας. Της περισσότερες περιπτώσεις γυναικοκτονία διαπράττει σύντροφος ή πρώην σύντροφος που συνήθως είχε και μακρόχρονη κακοποιητική συμπεριφορά, απειλούσε, κακοποιούσε ή/και εκφόβιζε τη γυναίκα, η οποία πολύ συχνά βρίσκεται σε θέση φυσικής ή/και οικονομικής αδυναμίας σε σχέση με αυτόν» .

Της πάρουμε τα πράγματα από την αρχή: Τα ξημερώματα της 11^{ης} Μαΐου 2021 σε μια κατοικία στα Γλυκά Νερά της Αττικής, μια νεαρή φοιτήτρια βρετανικής και φιλιπινέζικης καταγωγής, δολοφονείται με βάνουσο τρόπο. Εντοπίζεται νεκρή πάνω στο

κρεβάτι της από της αστυνομικούς που φτάνουν στο σπίτι μετά από τηλεφώνημα, το οποίο είχε προηγηθεί από τον σύζυγό της. Ο τελευταίος βρίσκεται δεμένος και φιωμένος δίπλα από το κρεβάτι, ενώ στο ίδιο δωμάτιο βρίσκεται και το μωρό του ζευγαριού. Ο σύζυγος ισχυρίζεται πως κουκουλοφόροι οπλισμένοι ληστές εισήλθαν στη κατοικία της από το υπόγειο και δολοφόνησαν τον σκύλο της οικογένειας, του ζήτησαν χρήματα και επειδή η σύζυγός του αντέδρασε όταν απείλησαν το μωρό της, την σκότωσαν. Τελικά, ο Μ. Αναγνωστόπουλος ομολόγησε πως της σκότωσε τη γυναίκα του και τον Μάιο του 2022 το Δικαστήριο τον έκρινε ομόφωνα ένοχο, καταδικάζοντάς τον συνολικά σε κάθειρξη 11 ετών και έξι μηνών λόγω πρόσθετης ποινής που του επιβλήθηκε για την παραπλάνηση των Αρχών καθώς και χρηματική ποινή 20.000 ευρώ. Από την πρώτη στιγμή του συγγενούς εγκλήματος που συγκλόνισε το πανελλήνιο, τα Μ.Μ.Ε., της ήταν αναμενόμενο, έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κάλυψή του.

Καθημερινά, δημοσιευόταν πλήθος πληροφοριών, φωτογραφιών, ντοκουμέντων και λεπτομερειών που σχετίζονταν με το έγκλημα. Μέχρι να φτάσουμε στο σημείο τα Μ.Μ.Ε. να αναφερθούν στο έγκλημα με το όνομά του, δηλαδή γυναικοκτονία, επιχειρούσαν ακόμα και να το υποβαθμίσουν μιλώντας για «τραγωδία», για «τραγικό περιστατικό», ενώ παρουσίαζαν γείτονες και γνωστούς του ζευγαριού να δηλώνουν άγνοια για τη βίαιη φύση του συζύγου – θύτη και να «πέφτουν από τα σύννεφα» για το άγριο έγκλημα. Τα Μέσα «ελαφρά τη καρδία» απέδιδαν τη γυναικοκτονία σε «διαπληκτισμό για οικογενειακές διαφορές ανάμεσα στο ζευγάρι», κάτι που προσπάθησε να επικαλεστεί και ο της ο σύζυγος- δολοφόνος κατά τη διάρκεια της πολύωρης απολογίας του, αναφέροντας ότι η άγρια δολοφονία της συζύγου του ήταν το αποτέλεσμα της έντονου τσακωμού που προηγήθηκε μεταξύ της. Μάλιστα δεν δίστασε να καταθέσει στο δικαστήριο ότι της ήταν το θύμα και ότι δεν κακοποιούσε εκείνος τη γυναίκα του αλλά εκείνη τον ίδιο. Εάν κάποιος ανατρέξει της δημοσιεύσεις που αφορούν στο άγριο αυτό έγκλημα και μελετήσει με προσοχή τον τρόπο που τα Μ.Μ.Ε. αντιμετώπισαν την κάλυψή του και το συγκρίνει με άλλα αντίστοιχα περιστατικά και τον τρόπο που αυτά δημοσιοποιήθηκαν, θα διαπιστώσει πως οι ειδήσεις, οι οποίες αναφέρονται σε περιστατικά βιασμών και γυναικοκτονιών τείνουν να αναπαριστούν της γυναίκες ως θύματα και ως υπεύθυνες για τη βία την οποία έχουν υποστεί (το λεγόμενο victim blaming). Από την πλευρά της, οι θύτες δεν αποτελούν μέρος των ειδήσεων, ενώ όταν εμφανίζονται, αναπαρίστανται ως οι ήσυχoi άνθρωποι της διπλανής πόρτας που κανένας δεν είχε καταλάβει τι μπορεί να έκρυβαν.

Τα Μ.Μ.Ε. χρησιμοποιούν κατά κόρον τη φράση «έγκλημα πάθους». Σε περιπτώσεις θανάτων ανδρών, οι δημοσιογράφοι θα αναφερθούν στο πόσο ισχυροί ήταν επαγγελματικά και κοινωνικά, ενώ σε περιπτώσεις θανάτων γυναικών θα αναφερθούν στα εξωτερικά χαρακτηριστικά της. «Γυναίκα αράχνη» και «η άτυχη κοπέλα»

θεωρούνται φράσεις-κλισέ σε σχετικά ρεπορτάζ. Λίγα ενδεικτικά παραδείγματα αρκούν για να αντιληφθεί κάποιος τον τρόπο με τον οποίο τα Μέσα καλύπτουν τέτοιου είδους εγκλήματα.

Ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω παραδείγματα: Σε ρεπορτάζ της εκπομπής «Αλήθειες με τη Ζήνα» του Star Channel της 28 Νοεμβρίου 2017 ακούγονται οι εξής φράσεις: «Η παθολογική ζήλεια όπλισε το χέρι του δράστη», «ερωτική τραγωδία», «η ζήλεια τον κυρίευσε». Της, σε ρεπορτάζ της εκπομπής «Παιδιά από σπίτι» του Epsilon TV την 1^η Σεπτεμβρίου του 2018 αναφέρθηκαν οι ακόλουθες φράσεις: «Σαρωτική αγάπη», «τυφλή ζήλεια». Επιπλέον, σε ρεπορτάζ της ηλεκτρονικής σελίδας της εφημερίδας Το Πρώτο Θέμα της 14 Φεβρουαρίου 2017 συναντάμε της φράσεις «άνθρωποι που σκότωσαν το όνομα της αγάπης», «η ζήλεια τον τύφλωσε». Στην ιστοσελίδα in.gr διαβάζουμε: «Εγκλήματα πάθους, ζήλειας και παράνοιας» και στο huffingtonpost.gr γίνεται αναφορά σε «εγκλήματα πάθους και παράνοιας της «κλειστές» κοινωνίες». «Την σκότωσα γιατί την αγαπούσα πολύ – Τι κρύβεται πίσω από τα εγκλήματα πάθους» διαβάζουμε στ'ν ηλεκτρονική μορφή της εφημερίδας Ελεύθερος Τύπος. Ωστόσο, ανάμεσα σε της της αντιδεοντολογικούς δημοσιογραφικά τίτλους υπάρχουν φωτεινές εξαιρέσεις. Το 2019 στην Εφημερίδα των Συντακτών, η δημοσιογράφος Χριστίνα Πάντζου γράφει: «Δεν είναι εγκλήματα πάθους, είναι γυναικοκτονίες», ενώ στο provocateur.gr η Χρύσα Λύκου αναφέρει: «Όχι, δεν τη σκοτώνεις γιατί την αγαπάς. Τη σκοτώνεις γιατί μπορείς!», μιλώντας ξεκάθαρα για την πιο ακραία μορφή έμφυλης βίας .

Η δολοφονία της Ελένης Τοπαλούδη

Η διασύνδεση της γυναικοκτονίας με την έμφυλη βία είναι άρρηκτη, καθώς η βία προϋπάρχει και η γυναικοκτονία την ολοκληρώνει . Η γυναικοκτονία αποτελεί την κορύφωση της βίαιης και συχνά κρυμμένης πλευράς του μισογυνισμού. Είναι ένα έγκλημα που συμπτικνώνει την στρεβλή λογική της πατριαρχίας σε θανατηφόρα βία. Παρότι κάποιοι τείνουν να πιστεύουν ότι ο αριθμός των δολοφονημένων γυναικών είναι μικρός, μια προσεκτική έρευνα μπορεί να της οδηγήσει στο συμπέρασμα, ότι κάθε φορά που μια «ανεπιτυχής» κάλυψη του εγκλήματος από τα Μ.Μ.Ε. και η προσπάθεια να το δικαιολογήσει και να αρνηθεί ότι οι γυναίκες δολοφονήθηκαν ακριβώς λόγω του φύλου της, ο αριθμός της αυξάνεται[18].

Το άψυχο σώμα της Ελένης Τοπαλούδη βρέθηκε της 28 Νοεμβρίου 2018 από κλιμάκιο του Λιμενικού στη Λίνδο στην περιοχή «Φώκια» της Πεύκου της Ρόδου. Το προηγούμενο βράδυ, οι Μανώλης Κούκουρας και Αλέξανδρος Λούτσαϊ ζήτησαν από την φοιτήτρια να συννευρεθούν ερωτικά στο σπίτι του της εκ των δύο. Η ίδια ακολούθησε

της δύο νεαρούς, της, αρνήθηκε οποιαδήποτε σεξουαλική επαφή, κάτι που οδήγησε σε βίαιη αντίδραση των δραστών. Σύμφωνα με το ιατροδικαστικό πόρισμα, η Ελένη βιάστηκε ομαδικώς και κατόπιν δέχθηκε επίθεση με σιδερένιο αντικείμενο. Οι δράστες αντί να την οδηγήσουν στο νοσοκομείο, την μετέφεραν σε κοντινή παραλία της περιοχής και την πέταξαν στη θάλασσα. Σύμφωνα και πάλι με την ιατροδικαστική μελέτη, εκείνη την στιγμή η Ελένη ήταν ακόμη ζωντανή. Της 15 Μαΐου 2020, το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο Αθηνών έκρινε ομόφωνα ενόχους της δράστες και κατόπιν της ανακοινώθηκαν οι ποινές της ισόβιας κάθειρξης και 15 ετών της δύο.

Οι αντιδράσεις, η κάλυψη από τα ΜΜΕ

Η «ωμότητα» της δολοφονίας της Ελένης Τοπαλούδη προκάλεσε έντονες αντιδράσεις φεμινιστικών κινημάτων και οργανώσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο εντός αλλά και εκτός συνόρων. Και αυτό γιατί η Ελένη «κατέδειξε» το πραγματικό μέγεθος του σοβαρότατου θέματος των γυναικοκτονιών που καταγράφονται στην Ελλάδα και τον διάλογο με επίκεντρο τον σεξισμό, την ελευθερία και ασφάλεια των γυναικών στον 21^ο αιώνα. Πολλά Μ.Μ.Ε. χρησιμοποίησαν τον όρο «γυναικοκτονία» για την αμεσότερη περιγραφή της δολοφονίας, με κύριο σκοπό την ευαισθητοποίηση κατά της έμφυλης βίας εις βάρος των γυναικών. Άλλωστε, η αγόρευση της εισαγγελέως κατά τη διάρκεια της δίκης τον Μάιο του 2020 αποτέλεσε, σύμφωνα με πολλούς δημοσιογράφους, σταθμό στον φεμινιστικό αγώνα απέναντι σε εγκλήματα κατά των γυναικών. Και οι γονείς της Ελένης Τοπαλούδη, στη πρώτη της συνέντευξη μετά τη δίκη, κάλεσαν την ελληνική κοινωνία να ευαισθητοποιηθεί και έκαναν έκκληση στη δικαιοσύνη με σκοπό την μελλοντική τήρηση ποινών που επιβάλλονται σε αντίστοιχα εγκλήματα, ενώ αναφέρθηκαν και στην σπουδαιότητα της ποινής στην περίπτωση της κόρης της, αλλά και την ανάγκη καταγγελιών εγκλημάτων κατά των γυναικών. Ωστόσο, θα πρέπει να θυμόμαστε πως κάθε φορά που η έμφυλη βία και οι ποικίλες της μορφές παρουσιάζονται από τα Μ.Μ.Ε. ως μια απλή ατομική εμπειρία που συνήθως συμβαίνει και περιορίζεται στην ιδιωτική σφαίρα και όχι ως ένα δομικό πρόβλημα που αποτελεί απόρροια της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στο πλαίσιο των πατριαρχικών κοινωνιών τόσο η ημιμαθής κοινωνία της δημιουργεί και η ίδια στερεότυπα και συντηρεί της αντιλήψεις που σχετίζονται με την έμφυλη βία, αρκεί βέβαια να μην αγγίζει τον ίδιο ή κάποιον κοντινό συγγενή του.

Η αναπαραγωγή της πληροφορίας στα Τησσα Κοινωνικής Δικτύωσης και η δημοσιογραφία των πολιτών

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να κάνουμε και μια αναφορά στο ρόλο και τη χρήση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης (Social Media) (εφεξής ΜΚΔ) από της πολίτες. Η νέα ψηφιακή τεχνολογία και η χρήση των ΜΚΔ δημιούργησε ένα νέο όρο, τη «δημοσιογραφία των πολιτών» ή αλλιώς «συμμετοχική δημοσιογραφία», ο οποίος αναφέρεται στη δυνατότητα όλων των πολιτών ανεξάρτητα με την ιδιότητά της να γίνονται παραγωγοί ή/και μεταφορείς μιας πληροφορίας/είδησης.

Χάρη στη διαδραστικότητα (interactive), τα ΜΚΔ της και οι προσωπικές ιστοσελίδες (blogs) επιτρέπουν στο κοινό να συμμετέχει, να κρίνει, να επιβεβαιώνει ή να αποδοκιμάζει ο,τιδήποτε συμβαίνει. Καθώς οι πολίτες γίνονται πιο ενεργοί και δεν είναι απλοί καταναλωτές των πληροφοριών, θα μπορούσε κανείς να πει πως η δυνατότητα αυτή αποτελεί πλεονέκτημα στη μεταφορά της πληροφορίας. Υπάρχει, της, και η άλλη πλευρά του νομίσματος που δίνει ένα εντελώς αντίθετο αποτέλεσμα (άλλωστε όλοι γίναμε μάρτυρες αντίστοιχων αναρτήσεων και στην περίπτωση της δολοφονίας της Ελένης Τοπαλούδη, αλλά και άλλων, όταν διαβάσαμε στο διαδίκτυο σχόλια τα οποία απαγορεύεται διά ροπάλου να δημοσιευτούν πόσω μάλλον να αναπαραχθούν...).

Ο κάθε πολίτης που συμμετέχει μέσω της διάδρασης στη μεταφορά της πληροφορίας δεν γνωρίζει της βασικούς κανόνες που οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι οφείλουν να ακολουθούν (ακόμη και εάν της μέρες της δεν της τηρούν πλήρως της θα έπρεπε). Αυτοί αφορούν της τρόπους συλλογής και διαχείρισης των στοιχείων πριν αυτά δημοσιευτούν.

Το αποτέλεσμα είναι να εντοπίζεται της τεράστιος όγκος αφιltrάριστων και ανεξέλεγκτων πληροφοριών στο διαδίκτυο, οι οποίες παρουσιάζονται ως γεγονότα και επηρεάζουν της πολίτες με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Συμπεράσματα

Της πολύ εύστοχα το Κέντρο για τα Έμφυλα Δικαιώματα και την Ισότητα «Διοτίμα» εξηγεί έρευνες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το περιεχόμενο των Μ.Μ.Ε. αναπαράγει σεξιστικά στερεότυπα, τα οποία συσχετίζουν την ανδρική ταυτότητα και αρρενωπότητα με τη βία, την κυριαρχία και την εξουσία.

Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες εμφανίζονται ως αδύναμες, ευάλωτες, εξαρτώμενες και πολύ συναισθηματικές. Αυτό που το κοινό εισπράττει από το είδος της προβολής της είναι ότι η έμφυλη βία είναι μια ατομική εμπειρία, η οποία λαμβάνει χώρα και περιορίζεται στην ιδιωτική σφαίρα και όχι ως ένα δομικό πρόβλημα που είναι απόρροια της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών στο πλαίσιο των πατριαρχικών

κοινωνιών. Με βάση αυτά τα πρότυπα και τον τρόπο προβολής αυτών των σοβαρότατων θεμάτων από τα Μ.Μ.Ε., μια ολόκληρη κοινωνία προσπαθεί να αντιληφθεί εν τέλει την έμφυλη βία. Και τελικά την αντιλαμβάνεται, της την «κατασκευάζουν» και την παρουσιάζουν τα Μέσα.

Σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν παραπάνω, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι είναι επιτακτική ανάγκη οι επαγγελματίες δημοσιογράφοι, νέοι και παλαιότεροι, να αντιληφθούν το μέγεθος της ευθύνης που έχουν απέναντι στο κοινό που της παρακολουθεί και να είναι σε θέση να επιλέγουν συνειδητά τον τρόπο που θα «στέκονται» απέναντι της «πρωταγωνιστές» της κάθε «ιστορίας» που δημοσιεύουν αλλά και στο ίδιο το επάγγελμα που επέλεξαν. Αυτό φυσικά προϋποθέτει γνώση και συνεχή εκπαίδευση .

Βιβλιογραφία

Ελληνική και ξενόγλωσση

Κακαρούνα, Σ. 2021. “Το φαινόμενο της γυναικοκτονίας στην Ελλάδα (2015-2020). Η τραγική κατάληξη της έμφυλης βίας στη χώρα.” Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
https://hellenicus.lib.aegean.gr/bitstream/handle/11610/22564/%20%20%20%20%20%20%20_%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1

Κόγκα, Α. 2019. “Η αντιμετώπιση του κατηγορουμένου από τα εγχώρια ΜΜΕ”. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Πανούσης, Γ. 1999. Εγκληματολογία, εγκληματολογική έρευνα & μέσα μαζικής ενημέρωσης. Αθήνα – Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Barker, M. And Petley, J. 2001. “From Bad Media Violence Research to Good: A Guide for the Perplexed”, in Ill Effects: The Media/Violence Debate Barker, second edition, edited by M. And Petley, J., 1-26. London: Routledge

Chadee, D., Farrall, S., Gilchrist, E. And Bannister, J. 2004. “From Imitation to Intimidation: A Note on the Curious and Changing Relationship Between the Media, Crime and Fear of Crime.” British Journal of Criminology, 44, 4: 595–610. Oxford University Press, Oxford, UK.

Deuze, M. 2011. “Δημοσιογραφία και διαδίκτυο.” Στο Τα Μέσα Επικοινωνίας στον 21^ο αιώνα, επιμ., Στέλιος Παπαθανασόπουλος. Αθήνα: Καστανιώτης.

Hayes, A., J. Singer & J. Ceppos. 2007. “Shifting Roles, Enduring Values: The Credible Journalist in a Digital Age.” *Journal of Mass Media Ethics*, 22(4): 262-279. City University of London. Doi: 10.1080/08900520701583545

Hermida, A. 2012. “Social Journalism: Exploring how social media is shaping journalism”, in *The Handbook of Global Online Journalism*, edited by Siapera, E. & A. Veglis, Sussex: Wiley-Blackwell.

Reiner, R. 2007. “Media made criminality: the representation of crime in the mass media” in *The Oxford Handbook of Criminology*, edited by Maguire, M, Morgan, R and Reiner, Robert, Oxford University Press, Oxford, UK.

Yar, M. 2012. “Crime, media and the will-to-representation: Reconsidering relationships in the new media age.” *Crime, Media, Culture*, 8(3), 245–260. <https://doi.org/10.1177/1741659012443227>

Thussu, D.K. 2008. *News as entertainment: The rise of global infotainment*. London: Sage

Trottier, D., Fuchs, C. 2014. *Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and YouTube*. London: Routledge.

Wilkins L. & Brennan B. 2004. “Conflicted Interests, Conflicted Terrain.” *Journalism Studies*, 5, 3: 297-309.

Ηλεκτρονικές πηγές

ΔΙΟΤΙΜΑ, συνέντευξη της επιστημονικά υπεύθυνης του κέντρου «Διοτίμα» κ. Μαρίας Λιάπη. Ανακτήθηκε της 10/09/2022 <https://bit.ly/3OVeBJM>

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΗΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Δέσποινα Στεφάνου⁴ - Université Paul-Valéry – Montpellier 3/ ReSO (Université Paul-Valéry – Montpellier 3) & CLEE (Université Toulouse 2 – Jean Jaurès)

Περίληψη

Πλήθος συζητήσεων υπάρχουν μεταξύ των ψυχολinguιστών για την επεξεργασία της γλώσσας και την αναπαράσταση στο νοητικό λεξικό σχετικά με τη φύση, τη θέση, τα στοιχεία τα οποία αποθηκεύονται της της και τον τρόπο πρόσβασης. Υιοθετούμε την άποψη σύμφωνα με την οποία η λέξη έχει διττή φύση (μορφή και σημασία) και η αναγνώρισή της μορφολογικά σε απλή ή κατασκευασμένη γίνεται βάσει αντιστοιχιών μορφής και νοήματος μεταξύ των λεξιλογικών μονάδων στο νοητικό λεξικό του ατόμου, της υποστηρίζουν για παράδειγμα η Corbin (1987/1991), ο Aronoff (1994, 2007), ο Booij (2005, 2010) κ.ά. Με αφορμή πειραματικές έρευνες σχετικά με τη μειονότητα της Θράκης, η οποία δεν έχει μελετηθεί μέσα από αυτή την σκοπιά, μια πληθώρα στοιχείων αναδεικνύονται κατά τη διάρκεια της έρευνας, τα οποία έρχονται να προστεθούν και να συμπληρώσουν την εικόνα του πολύγλωσσου αυτού πληθυσμού. Η συγκεκριμένη ανακοίνωση έχει ως στόχο να παρουσιάσει επικοινωνιακά στοιχεία, τα οποία θα βοηθήσουν να σκιαγραφηθεί ακόμα περισσότερο ο πληθυσμός της έρευνας με βάση τα γλωσσικά του στοιχεία, έχοντας απώτερο στόχο να θέσει στο κέντρο του ενδιαφέροντος τη γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας στη μειονότητα

Λέξεις-κλειδιά: Πολυγλωσσία, πληθυσμός της μειονότητας, νοητικό λεξικό, έρευνα πεδίου, γλωσσική επαφή.

Abstract

Multiple opinions exist among psycholinguists about language processing and representation in the mental lexicon as to the nature, location, the elements that are stored and how they are accessed. We adopt the view that the word has a dual nature (form and meaning) and its recognition, morphologically simple or

⁴ Διδάκτωρ Γλωσσολογίας Université Paul-Valéry – Montpellier 3, μέλος του ερευνητικού εργαστηρίου ReSO (Université Paul-Valéry – Montpellier 3) & CLEE (Université Toulouse 2 – Jean Jaurès) des_stefanou@yahoo.gr / despoina.stefanou@univmontp3.fr

constructed, is based on form-meaning correspondences between lexical items in the individual's mental lexicon (e.g., Corbin, 1987 /1991; Aronoff, 1994, 2007; Booij, 2005; 2010 etc.). On experimental research on the minority of Thrace, that has not been studied from this point of view, a great number of elements emerge during the research, completing the picture of this multilingual population. This article aims to present communicative elements, which will help to further delineate the population of this research based on its linguistic elements, with the goal of placing the language at the center of interest as a means of communication in the minority.

Keywords: Multilingualism, minority population, mental lexicon, fieldwork.

Εισαγωγή

Οι γλωσσικές αναπαραστάσεις και η επεξεργασία της (lexical representation and processing) στο νοητικό λεξικό (mental lexicon) και συγκεκριμένα από πληθυσμούς που δεν βλέπουμε συχνά να εκπροσωπούνται σε μελέτες του τομέα τράβηξε το ενδιαφέρον να ασχοληθούμε με τον πληθυσμό από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Αρχικός της στόχος ήταν η μελέτη της επεξεργασίας του συγκεκριμένου πληθυσμού και του ρόλου της μορφολογικής αναπαράστασης απέναντι σε μορφολογικά κατασκευασμένες λέξεις. Για το λόγο αυτό κάναμε χρήση χρονομετρικών πρωτοκόλλων της αυτό της κεκαλυμμένης οπτικής προτεραιοποίησης (masked priming) και του πρωτοκόλλου ανάγνωσης κατατημένης αυτοπαρουσίασης (self-paced reading). Για τα συγκεκριμένα πρωτόκολλα η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή είναι απαραίτητη.

Οι συγκεκριμένες πειραματικές έρευνες με μορφή λεξικής απόφασης έχουν ευρεία εφαρμογή στον τομέα και χρησιμοποιούνται ώστε να δώσουν στοιχεία της ερευνητές σχετικά με της γνωστικές διεργασίες και τη νοητική επεξεργασία κατά τη διάρκεια του γραπτού λόγου, είτε για απλές είτε για κατασκευασμένες μορφολογικά λέξεις σε διάφορες γλώσσες π.χ. πρωτόκολλο ανάγνωσης κατατημένης αυτοπαρουσίασης για τα ελληνικά Voga, Giraudo & Anastassiadis-Symeonidis (2012), για τα γαλλικά Giraudo & Voga (2016) κ.λ.π. Σχετικά με τη μορφολογική επεξεργασία και αναπαράσταση των λεξικών μονάδων, υιοθετούμε την άποψη της διττής φύσης των λέξεων, ότι δηλαδή υπάρχει σημαντικός ρόλος ανάμεσα σε αντιστοιχίες μεταξύ μορφής και σημασίας (Corbin, 1987/1991; Aronoff, 1994, 2007; Booij, 2005, 2010 κ.ά.) και δεν επικεντρώνεται μόνο στα εισαγωγικά επίπεδα της είναι η ορθογραφία.

Θεωρητικό πλαίσιο

Μετά από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση διαπιστώνει κανείς πως οι πληθυσμοί που μελετώνται πιο συχνά είναι εκείνοι της τυπικού γλωσσικού και σχολικού προφίλ χωρίς παρ' όλα αυτά να μπαίνουν στο επίκεντρο της εκείνος της μειονότητας της Θράκης. Πιο συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον της στράφηκε σε τουρκόφωνους και πομακόφωνους ομιλητές. Της έδειξαν οι έρευνες του συγκεκριμένου πληθυσμού με τα πειραματικά πρωτόκολλα της αυτό της κεκαλυμμένης οπτικής προτεραιοποίησης (*masked priming*) στην έρευνα της Stefanou (2021) και το πρωτόκολλο ανάγνωσης κατατημένης αυτοπαρουσίασης (*self-paced reading*) στην έρευνα των Βόγκα, Στεφάνου & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2023), τα αποτελέσματα διαφέρουν σχετικά με αυτά της τυπικού πληθυσμού. Δεν θα επεκταθούμε εδώ στα αποτελέσματα των παραπάνω ερευνών, παρά μόνο θα πούμε πως θα ήταν ενδιαφέρον να πραγματοποιηθούν περισσότερες έρευνες του ιδίου τύπου στο συγκεκριμένο πληθυσμό, ώστε να μπορέσουμε να αποκτήσουμε μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα σχετικά με τη λεξική αναπαράσταση και την επεξεργασία των λέξεων.

Βάζουμε στο επίκεντρο της έρευνάς της τον παράγοντα 'ομιλητή' και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του (π.χ. σχολική εκπαίδευση, γλωσσομάθεια κ.λ.π.), τα οποία φαίνεται πως παίζουν ρόλο στη λεξική αναπαράσταση και στην επεξεργασία. Ο πολύγλωσσος πληθυσμός της μειονότητας βρίσκεται μεταξύ διαφόρων γλωσσικών επαφών στην καθημερινότητά του (π.χ. ελληνικά, τουρκικά, πομακικά: βουλγαρική διάλεκτος προφορικής παράδοσης). Της επισημαίνει η Markou (2002), συχνά η επικοινωνία μεταξύ των μελών της κοινότητας είναι αποτέλεσμα μιας «υβριδικής» γλώσσας με στοιχεία από αυτές της γλώσσες, με ανάμειξη των γλωσσών (*code mixing*), με εναλλαγή από τη μία στην άλλη (*code switching*).

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει ορισμένα επικοινωνιακά στοιχεία, τα οποία έχουμε αντλήσει από φυσικούς ομιλητές-μέλη της μειονότητας. Με αυτόν τον τρόπο θα φωτίσουμε πλευρές αυτού του πληθυσμού, οι οποίες δεν είναι ευρέως γνωστές και οι οποίες θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά στα πειραματικά δεδομένα.

Έρευνα

Η παρατήρηση της γλώσσας επικοινωνίας που χρησιμοποιούν τα μέλη της μειονότητας μεταξύ της στον καθημερινό λόγο, «υβριδικής γλώσσας» κίνησε την περιέργειά της ώστε να εξετάσουμε το θέμα πιο προσεκτικά. Η ανάμειξη των γλωσσών

(code mixing) της συνομιλίας και η εναλλαγή κωδίκων (code switching) είναι μια πραγματικότητα, της αυθόρμητος τρόπος επικοινωνίας και έκφρασης. Σκοπός του πειράματος είναι να αναδείξει πληροφορίες που συλλέξαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας με τη βοήθεια των συμμετεχόντων, δίνοντας έμφαση στη μίξη των γλωσσών κατά τη διάρκεια της προφορικής παραγωγής σε καθημερινό λόγο, που συμπληρώνουν τα χαρακτηριστικά του εν λόγω πληθυσμού.

Χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Οι συμμετέχοντες στην έρευνά της, άντρες και γυναίκες εθελοντές με μέσο όρο ηλικίας τα 30 έτη, είναι όλοι μέλη της μειονότητας και έχουν φοιτήσει στην πλειονότητα της σε μειονοτικό δημοτικό σχολείο. Αυτό σημαίνει ότι έχουν ακολουθήσει πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε δύο γλώσσες, ελληνικά και τουρκικά, με μια επικράτηση της τα τουρκικά (κυρίαρχη γλώσσα στην αυλή του σχολείου της και στην επικοινωνία στο σχολικό πλαίσιο). Οι συμμετέχοντες, πολύγλωσσοι στο σύνολό της (π.χ. τουρκικά, ελληνικά, πομακική διάλεκτο, αραβικά στην ανάγνωση, αγγλικά, γερμανικά κλπ.) έρχονται σε καθημερινή επαφή με τη χρήση τουλάχιστον δύο γλωσσών (ελληνικά και τουρκικά ή/και πομακικά). Στην ερώτηση ποια γλώσσα θεωρούν ως μητρική/ πρώτη, δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν και κατά συνέπεια να απαντήσουν. Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση είναι κυρίως πιο πολύπλοκη στην περίπτωση των Πομάκων, καθώς η πομακική γλώσσα της μια βουλγαρική διάλεκτος, διαφορετική από την ελληνική ή την τουρκική, προφορικής παράδοσης, μια γλώσσα κληρονομιάς. Η τουρκική δεν μπορεί να θεωρηθεί ως η μητρική γλώσσα για όλη τη μειονότητα, αφού στην περίπτωση των Πομάκων η μητρική της γλώσσα κατά βάση είναι η πομακική. Της, πρέπει να σημειωθεί πως οι τουρκόφωνοι γενικά δεν γνωρίζουν πομακικά.

Της αναφέραμε παραπάνω, της περισσότερες φορές η γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των μελών στην κοινότητα είναι ένα μείγμα των γλωσσών που κατέχουν ή ένα μείγμα στοιχείων από αυτές. Στην κοινότητα, η επικοινωνία γίνεται κυρίως στα τουρκικά ή με μίξη τουρκικών και ελληνικών. Έτσι, για της λόγους της θεωρούμε πως είναι της πληθυσμός που λόγω των παραπάνω γλωσσικών και εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών, τα οποία δεν συναντάμε συχνά, ξεχωρίζει από της με προφίλ αποτελούμενο από πιο συνηθισμένα/ κλασικά χαρακτηριστικά.

Μεθοδολογία

Μετά από συζήτηση με της συμμετέχοντες, επιβεβαίωσαν και οι ίδιοι πως της συνομιλίες μεταξύ των μελών της μειονότητας, σε οικείο επίπεδο γλώσσας και ύφους,

γίνεται χρήση μιας γλώσσας κράματος των γλωσσών που κατέχουν και επικρατούν στην καθημερινή επικοινωνία της (ελληνικά, τουρκικά ή/και πομακικά). Ζητήσαμε, λοιπόν, από της συμμετέχοντες να καταγράψουν παραδείγματα αυθόρμητου λόγου αντλώντας τα από το περιβάλλον της στα οποία υπάρχει και φαίνεται αυτή η μίξη στοιχείων και κωδίκων στην επικοινωνία.

Η καταγραφή τέτοιων επικοινωνιακών στοιχείων από την πολύγλωσση αυτή κοινότητα σε αυθόρμητο λόγο αποτελεί παράδειγμα φυσικού τρόπου έκφρασης και χρήση της γλώσσας σε φυσικές συνθήκες, της είναι και όχι της θα έπρεπε να είναι.

Επικοινωνιακά στοιχεία

Από την καταγραφή φράσεων που συλλέξαμε σε αυθόρμητο λόγο, σε φιλικό, οικογενειακό επίπεδο λόγου μεταξύ μελών της μειονότητας, προέκυψαν στοιχεία επικοινωνίας που αποδεικνύουν τη μίξη των γλωσσών και των κωδίκων στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω .

Κατατάξαμε αυτά τα στοιχεία από τα οποία προκύπτουν οι παρακάτω κατηγορίες ανάλογα με την πρώτη γλώσσα των συμμετεχόντων (Γ1) και της υπόλοιπες γλώσσες χρήσης (Γ2). Με βάση αυτή τη λογική, λοιπόν, καταλήγουμε στην παρακάτω κατηγοριοποίηση σε σχέση με την Γ1 των ομιλητών (πομακικά ή τουρκικά) και τα υπόλοιπα στοιχεία χρήσης στην επικοινωνία.

Κατηγορίες με βάση την πρώτη γλώσσα (Γ1) :

- Πομακικά (Γ1)
- Τουρκικά (Γ1)

Για την πρώτη κατηγορία των ομιλητών (πομακικά Γ1) παρατηρούμε μια αρκετά μεγάλη ποικιλία συνδυασμών των γλωσσών. Σημειώνονται παρακάτω οι συνδυασμοί που προκύπτουν, δίνοντας κάθε φορά αντίστοιχα παραδείγματα. Πρέπει να σημειώσουμε πως για τα πομακικά που είναι μια γλώσσα προφορικής παράδοσης, σε περίπτωση καταγραφής, συνήθως χρησιμοποιείται το λατινικό αλφάβητο. Τα παραδείγματά της για τη συγκεκριμένη γλωσσική καταγραφή γίνονται με τον αντίστοιχο τρόπο, δηλαδή σε λατινικό αλφάβητο.

Παρακάτω δίνονται οι συνδυασμοί που παρατηρήθηκαν σε της που δήλωσαν ως πρώτη γλώσσα τα πομακικά. Παρατηρούνται τρεις συνδυασμοί (υποκατηγορίες Α, Β, Γ) και σε της με τα τουρκικά (Δ) :

Β. πομακικά και τουρκικά (Γ1 πομακικά)

Αυτή η κατηγορία παρουσιάζει συνδυασμό των πομακικών και των τουρκικών. Της παρακάτω φράσεις παρήγαγαν ομιλητές με πρώτη γλώσσα τα πομακικά (Γ1). Της παρατηρούμε στα παραδείγματα που καταγράφηκαν, της τουρκικές λέξεις προστίθενται κατάληξεις από τα πομακικά (π.χ. -to, -o).

Παράδειγμα 1: Daymi kumandato = Δώσε μου το τηλεκοντρόλ

Πίνακας 1 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Daymi πομακικά Δώσε μου

kumanda τουρκικά τηλεκοντρόλ

κατάληξη -to πομακικά -

Παράδειγμα 2: Nosem şarko = Φοράω καπέλο

Πίνακας 2 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Nosem πομακικά Φοράω

şark- (şarka) τουρκικά καπέλο

κατάληξη -o πομακικά -

B. Πομακικά και μεταφραστικά δάνεια (Γ1 πομακικά)

Στη συγκεκριμένη κατηγορία, οι συμμετέχοντες, οι οποίοι δηλώνουν ότι έχουν ως πρώτη γλώσσα τα πομακικά (Γ1), χρησιμοποιούν της φράσεις της μίξη πομακικών και λέξεις που αποτελούν μεταφραστικά δάνεια, προσθέτοντας καταλήξεις προερχόμενες από τα πομακικά.

Παράδειγμα 3: Otfari televizionate = Άνοιξε τη τηλεόραση

Πίνακας 3 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Otfari Πομακικά Άνοιξε

televizyon τουρκικά

μτφρδ. < γαλλ. Télévision ή μέσω του αγγλ. Television (télé-, tele-= τηλε-) τηλεόραση

κατάληξη -ate Πομακικά -

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα η χρήση της λέξης τηλεόραση θα λέγαμε πως προέρχεται από τα τουρκικά (televizyon). Παρόλα αυτά την εντάσσουμε στη συγκεκριμένη κατηγορία μεταφραστικών δανείων, αφού η σύνδεση της παραπάνω λέξης με την ετυμολογική ρίζα της είναι εμφανής.

Παράδειγμα 4: Podem na tualetoso = Πάω στη τουαλέτα

Πίνακας 4 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Podem πομακικά Πάω

na πομακικά στην

tualet μτφρδ. < γαλλ. Toilette της τουαλέτα

κατάληξη -oso πομακικά -

Παράδειγμα 5: - Kadeye hlābot ? = Που είναι το ψωμί ?

- Na kuzinono = Στην κουζίνα

Πίνακας 5 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Kadeye πομακικά Πάω

hlābot πομακικά ψωμί

Na πομακικά Στην

kuzin- μτφρδ. < βενετ. Cucina κουζίνα

κατάληξη -ono πομακικά -

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να αναφέρουμε πως οι λέξεις τουαλέτα, κουζίνα υπάρχουν και στα τουρκικά (tuvalet και kuzin αντίστοιχα). Παρ' όλα αυτά η χρήση της, σύμφωνα με της συμμετέχοντες της έρευνας, θεωρείται κατώτερης τάξης. Αντίθετα, στα επίσημα τουρκικά, οι αντίστοιχες λέξεις είναι lavabo για την τουαλέτα και mutfak για την κουζίνα. Για το λόγο αυτό, λοιπόν, θεωρούμε πως η χρήση της από της συμμετέχοντες (Γ1 πομακικά) θα μπορούσε να είναι επηρεασμένη περισσότερο από τα ελληνικά παρά από τα τουρκικά, της για να είμαστε πιο σαφείς προτιμήσαμε να εισάγουμε την κατηγορία των μεταφραστικών δανείων που περικλείει αυτές της περιπτώσεις.

Γ. Τουρκικά – ελληνικά (Γ1 πομακικά)

Σε αυτή την κατηγορία, οι συμμετέχοντες με πρώτη γλώσσα τα πομακικά (Γ1) δημιουργούν φράσεις της οποίες επικρατούν στοιχεία προερχόμενα από τα τουρκικά με παρεμβολή ελληνικών λέξεων στον αντίστοιχο τύπο (π.χ. κατάλληλη πτώση στην περίπτωση των ονομάτων). Σε αντίθεση με την παραπάνω κατηγορία, οι λέξεις που παρεμβάλλονται, στην προκειμένη τα ελληνικά, δεν φέρουν ξένους χαρακτήρες της για παράδειγμα καταλήξεις της γλώσσας.

Παράδειγμα 6: Koy sesi τέρμα = Βάλε τη φωνή τέρμα

Πίνακας 6: Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο	Γλώσσα προέλευσης	Σημασία στα ελληνικά
Koy	Τουρκικά	Βάλε
sesi	Τουρκικά	φωνή
τέρμα	Ελληνικά	τέρμα

Παράδειγμα 7: Gidelim mi βόλτα yarmaya ; = Πάμε να κάνουμε μία βόλτα ;

Πίνακας 7 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο	Γλώσσα προέλευσης	Σημασία στα ελληνικά
Gidelim	τουρκικά	Πάω
mi	τουρκικά	(ερωτηματική λέξη)
βόλτα	ελληνικά	βόλτα
yarmaya	τουρκικά	να κάνουμε

Παράδειγμα 8: Gidelim αδερφέ ; = Να πάμε αδερφέ ;

Πίνακας 8 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο	Γλώσσα προέλευσης	Σημασία στα ελληνικά
Gidelim	τουρκικά	Να πάμε
αδερφέ	ελληνικά	αδερφέ

Παράδειγμα 9: Nerdesin φίλε ; = Πού είσαι φίλε ;

Πίνακας 9 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Nerdesin τουρκικά Πού είσαι

φίλε ελληνικά φίλε

Δ. Ελληνικά – τουρκικά (Γ1 τουρκικά)

Στη συγκεκριμένη κατηγορία τα παραδείγματα προέρχονται από ομιλητές που δήλωσαν ως πρώτη γλώσσα τα τουρκικά (Γ1). Πρέπει να αναφέρουμε εδώ πως αυτό που συμβαίνει γενικά είναι πως όσοι έχουν πρώτη γλώσσα τα τουρκικά δεν συμβαίνει να γνωρίζουν πομακικά. Της παρατηρούμε στα παρακάτω παραδείγματα, της φράσεις κυριαρχεί το ελληνικό γλωσσικό στοιχείο με παρεμβολές τουρκικών λέξεων. Αυτό συμβαίνει γιατί η κύρια γλώσσα στο συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο ήταν τα ελληνικά .

Παράδειγμα 10: Σήμερα το βράδυ, meydanda συναυλία var.= Σήμερα το βράδυ, υπάρχει συναυλία στην πλατεία.

Πίνακας 10: Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Σήμερα ελληνικά Σήμερα

το βράδυ ελληνικά το βράδυ

meydanda τουρκικά στην πλατεία

συναυλία ελληνικά συναυλία

var τουρκικά υπάρχει

Παράδειγμα 11: Αύριο της έξι θα περάσω να σε πάρω, tamam mı? = Αύριο της έξι θα περάσω να σε πάρω, εντάξει ;

Πίνακας 11 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Αύριο ελληνικά Αύριο

της έξι ελληνικά της έξι

θα περάσω ελληνικά θα περάσω

να σε πάρω ελληνικά να σε πάρω

tamam τουρκικά εντάξει

mi τουρκικά (ερωτηματική λέξη)

Παράδειγμα 12: Olmaz σου λέω! = Δεν γίνεται σου λέω!

Πίνακας 12 : Ανάλυση της φράσης στα στοιχεία της, σε αντιστοιχία με τη γλώσσα προέλευσης και τη σημασία στα ελληνικά

Φραστικό στοιχείο Γλώσσα προέλευσης Σημασία στα ελληνικά

Olmaz τουρκικά Δεν γίνεται

σου λέω ελληνικά σου λέω

Συζήτηση

Της παρατηρούμε στα παραπάνω παραδείγματα των επικοινωνιακών στοιχείων, οι συνδυασμοί των γλωσσών με της οποίες οι ομιλητές επικοινωνούν στην καθημερινότητά της είναι πολλοί. Τα στοιχεία που προκύπτουν είναι ποικίλα και πολυδιάστατα. Αξίζει να αναφερθούμε στο συνδυασμό των γλωσσών χρήσης. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως οι ομιλητές με πρώτη γλώσσα την πομακική (Γ1) φαίνεται να εκφράζονται συνδυάζοντας τα πομακικά με τα τουρκικά ή και με διεθνή μεταφραστικά δάνεια, εντάσσοντας ωστόσο καταλήξεις προερχόμενες από την

πομακική. Της της συνδυασμός για τον εν λόγω πληθυσμό είναι της των τουρκικών με τα ελληνικά. Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να πούμε πως δεν γνωρίζουν όλοι οι πομάκοι τουρκικά (για παράδειγμα όσοι δεν φοίτησαν σε μειονοτικό σχολείο και όσοι δεν έρχονται σε συχνή επαφή με τουρκόφωνους) αφού η συγκεκριμένη γλώσσα δεν αποτελεί γι' της φυσική γλώσσα επικοινωνίας. Υπάρχουν βέβαια Πομάκοι που προτιμούν να εκφράζονται στα τουρκικά. Ειδικά όταν στο περιβάλλον όπου βρίσκονται υπάρχουν μέλη της μειονότητας με πρώτη γλώσσα τα τουρκικά και άλλα με πρώτη γλώσσα τα πομακικά, σε αυτή την περίπτωση η γλώσσα επικοινωνίας που επικρατεί είναι τα τουρκικά. Ωστόσο, οι Πομάκοι είναι φυσικοί ομιλητές της ελληνικής, κυρίως οι νεότερες γενιές, αφού υπάρχει γλωσσική επαφή (κυρίως τα τελευταία 30 χρόνια περίπου). Παρ' όλο που τα πομακικά είναι μια γλώσσα προφορικής παράδοσης, γίνονται προσπάθειες, ειδικά τα τελευταία χρόνια, να διασωθεί και να μεταδοθεί από γενιά σε γενιά. Αυτό φαίνεται και από τα παραδείγματα που συλλέξαμε, στα οποία το πομακικό στοιχείο (π.χ. λέξεις, καταλήξεις) κυριαρχεί στην επικοινωνία.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η επικοινωνία μεταξύ των πομακόφωνων γίνεται της σε αμιγώς πομακικά ή ελληνικά. Στην παρούσα έρευνα δεν υπάρχουν αντίστοιχα παραδείγματα, αφού δεν είναι της ο στόχος της εργασίας της. Όσον αφορά της που έχουν τα τουρκικά ως πρώτη γλώσσα (Γ1), αυτό που προκύπτει από τα παραδείγματα είναι μίξη τουρκικών και ελληνικών. Της αναφέραμε παραπάνω, οι φυσικοί ομιλητές της τουρκικής γλώσσας δεν γνωρίζουν συνήθως πομακικά. Στην περίπτωση που γνωρίζουν της κάποια, δεν είναι η γλώσσα στην οποία θα επιλέξουν να εκφραστούν, αφού δεν αποτελεί γι' της φυσική γλώσσα επικοινωνίας. Της, πρέπει να υπογραμμίσουμε πως ο συγκεκριμένος πληθυσμός είναι φυσικός ομιλητής της ελληνικής και πως μεταξύ της η επικοινωνία μπορεί να γίνει μόνο στα ελληνικά ή και μόνο στα τουρκικά.

Μετά από την έκθεση της καταγραφής μίξης γλωσσικών κωδίκων που συλλέξαμε από τη μειονότητα της Θράκης δεν θα τολμούσαμε να θέσουμε το ερώτημα για το ποια είναι η γλώσσα που κυριαρχεί στην επικοινωνία της μειονότητας. Δεν θα ασχοληθούμε με το συγκεκριμένο ερώτημα που δημιουργεί χάσματα και όχι γεφύρωση. Η γλώσσα αποτελεί μέσο επικοινωνίας για σύζευξη, η οποία πραγματοποιείται μέσω των διαφόρων συνδυασμών γλωσσικών κωδίκων. Αυτό που προκύπτει είναι πως υπάρχει γλωσσική επαφή με όλους της πιθανούς συνδυασμούς των διαθέσιμων γλωσσών του συγκεκριμένου πληθυσμού χωρίς να μένει στο περιθώριο μία εξ' αυτών. Δεν υπάρχει αμφιβολία για τον γλωσσικό πλούτο του παραπάνω πληθυσμού και την κατηγοριοποίησή του της πολυγλωσσούς (plurilingualism / multilingualism). Θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνήσουμε σε ποιες περιπτώσεις γίνεται η επιλογή (συνειδητή ή μη)

της της ή της της γλώσσας και να αναλύσουμε ποιοι είναι οι παράγοντες που την επηρεάζουν.

Γλωσσικά φαινόμενα υπάρχουν, εκτυλίσσονται και εξελίσσονται. Το ενδιαφέρον για έρευνα τέτοιων φαινομένων, μέσα από την παρατήρηση, την καταγραφή και την ανάλυση καταλήγουν μέσω της ερμηνείας στην καλύτερη κατανόησή της. Η πολυπολιτισμικότητα και η πολυγλωσσία αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης πραγματικότητας που αξίζει να μελετηθούν σε βάθος, ώστε οι διερευνηθούν οι γλωσσικοί και γνωστικοί μηχανισμοί πληθυσμών τέτοιου προφίλ.

Βιβλιογραφία

Aronoff, M. 1994. *Morphology by itself*. Cambridge: MIT Press.

Aronoff, M. 2007. "Language: Between words and grammar." In *The Mental Lexicon: Core Perspectives*, edited by G. Jarema and G. Libben, 55–79. Amsterdam: Elsevier.

Βόγκα, Μ., Στεφάνου, Δ. & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. 2023. "Επεξεργασία κατασκευασμένων λέξεων σε πολύγλωσσο πληθυσμό: ο ρόλος των σημασιολογικών χαρακτηριστικών." *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα* 42: 41-49. Θεσσαλονίκη : Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). http://ins.web.auth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=526&Itemid=176&lang=el (τελευταία σύνδεση 07/05/23)

Booij, G. 2005. *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford/ New York: Oxford University Press, 308 p.

Booij, G. 2010. *Construction Morphology*. Oxford: Oxford University Press.

Corbin, D. 1987/1991. *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, Vol. 2. Tubingen /Villeneuve d'Ascq : Max Niemeyer Verlag / Presses Universitaires de Lille.

Ηλεκτρονική έκδοση του λεξικού της κοινής νεοελληνικής του Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από την ηλεκτρονική σελίδα 'πύλη για την ελληνική γλώσσα' λεξικό: www.greek-language.gr (τελευταία σύνδεση 29/0/23).

Markou, K. 2002. "Les Pomaques de Thrace grecque et leurs choix langagiers." In *Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon*, edited by Jean-François Gossiaux. Vol. 9, 41-51. Paris: Association Pierre Belon.

Stefanou, D. (2021/ υπό έκδοση). Représentation langagière plurilingue : étude chronométrique des mots morphologiquement complexes auprès de la minorité de la région de Thrace (Grèce). Paper presented at the annual meeting Journées d'études doctorales organised by Research Unit ReSO with title : Patrimoine matériel et immatériel dans les sociétés des Suds et des Orients), Montpellier-France, 15 – 16 octobre 2021.

O POETICO NO COMEDIMENTO E NA LUTA CORAJOSA EM PROL DO COLETIVO, O CARATER TRAGICO PRESENTE NA DESMEDIDA: O HOMEM SE EQUILIBRANDO NA CORDA BAMBA SOBRE AS REDES DA ERRONIA

Iago David Mateus – UNESP Araraquara

Resumo

O presente trabalho tenciona, em primeira instância, analisar a peça esquiliana *Os persas*. Para tanto, será utilizada uma metodologia comparativa, na medida em que serão tematizados, debatidos e explicitados valores e conceitos presentes tanto na obra trágica em questão, quanto em dois poemas líricos: uma elegia guerreira de Tirteu e o fragmento 15 de Sólon.

Palavras-chave: *Os Persas*; tragédia; poesia lírica; Sólon; Tirteu.

Résumé

Le présent travail se propose, dans un premier temps, d'analyser la pièce d' Eschyle *Les Perses*. Pour ce faire, une méthodologie comparative sera utilisée, car les valeurs et les concepts présents dans l'œuvre tragique en question, ainsi que dans deux poèmes lyriques: une élégie guerrière de Tirteu et le fragment 15 de Solon, seront thématisés, débattus et expliqués.

Mots-clés: *Les Perses*; la tragédie; la poésie lyrique; Solon; Tirteu.

Justificativa

Quando se fala em tragédia, o posicionamento dos autores não é unânime, pois, enquanto alguns deles tentam encontrar quais seriam as origens do gênero, outros versam – como Vernant (1999) – sobre a necessidade de se procurar não as origens, mas sim os antecessores da Tragédia, voltando-se, assim, a Homero – até porque a poesia homérica, ligada a uma tradição oral, abarcava uma questão performática, haja vista que as recitações orais dos aedos acompanhadas da lira normalmente levavam as pessoas à dança.

Acresce que a performance também estaria presente, de acordo com Ragusa (2013), em poesias gregas arcaicas posteriores a Homero, principalmente no que se denomina poesia lírica ou mélica. Como afirma a autora:

No mundo grego arcaico e clássico, a poesia só existia de fato no momento de sua performance, ou seja, de sua apresentação a certa audiência. [...] Não é casual o fato de que o nome grego mais antigo, meliké, carrega em si o substantivo melos (“canção”), que podemos reconhecer na palavra “melodia”, próprio ao território da música; e de que o outro nome que veio a substituí-lo, lyriké, carrega em si o substantivo lýra (“lira”), o instrumento essencial da performance desse gênero poético. (REGUSA, 2013, p. 13).

Aliás, é provavelmente da modalidade coral (mas não da solo, monódica acompanhada pela lira) dessa mélica que teria surgido o coro da tragédia. Ou seja, as relações entre poesia e tragédia se verificam desde os primórdios deste último gênero e é nesta esteira de pensamento que segue este trabalho, pois pretendemos trabalhar as noções e valores como Erronia, desmedida, justiça, comedimento, coragem, inteligência que se mostram presentes n’Os Persas de Êsquilo e também nos poemas aqui escolhidos para a análise.

Introdução

Antes da análise da peça propriamente dita, cremos ser necessário retomar as discussões aristotélicas expostas por Rodrigues (2017) acerca das diferenças entre Tragédia e comédia. Para o autor, se, por um lado, a comédia (de κωμῳδία, formada a partir de Κῶμος + ᾠδή (canto de diversão, de festa) ou de κῶμη + ᾠδή (canto da cidade, canto do vilarejo)) seria um canto alegre, fálico, ligado a questões mais particulares da pólis, que abordaria normalmente não a morte, mas situações vexatórias e degradantes dos “homens menores” que discorreriam sobre assuntos não nobres e de aparentes futilidades, tematizando – e até criticando –, através de episódios risíveis, problemas mais particulares e específicos da cidade de Atenas, (como no caso de Aristófanes, por exemplo), lidando, portanto com a sociedade da época do autor – numa espécie de “romantização” do cotidiano- e não diretamente com mitos; a tragédia (Τραγωδία formada de τραγός + ᾠδή: canto do bode) seria, por outro, um canto mais universal e solene, ligado ao fúnebre e a questões grandiosas de homens nobres (“maiores” na nomenclatura aristotélica) que teria como mote, como unidade mínima de significação um mito de domínio público e que, buscando despertar no público espanto e a piedade, em prol de uma catarse, tencionava chegar a reflexões sobre questões universais.

Tais questões de definição são importantes na medida em que suscitam reflexões acerca do gênero em que se inserem Os Persas (escrita em 472 a. C.), pois a peça aborda:

[...] os momentos finais das Guerras Médicas, quando os persas perdem a Batalha de Salamina e estão retornando para casa, mais precisamente para Susa, capital do país. A rainha aflita, acompanhada dos anciãos, aguarda notícias de seu filho, o rei Xerxes, e dos homens que lutavam para conquistar a Grécia. Muitos fatos, embora não-verídicos, revelam a criação artística de Êsquilo, que não poupou esforços para colocar em cena um retrato da guerra mas, ressaltam também, que por motivos justos e de acordo com os deuses, da primeira grande guerra entre o Ocidente e o Oriente, os gregos foram os vitoriosos.” (RODRIGUES, 2011, p. 19)

Tais Guerras Médicas foram movidas por um anseio de expansão do Império Persa e de Unificação Médio Oriental e compostas por quatro grandes combates: Maratona, Termópilas, Salamina e Plateia.

Assim sendo, inicialmente tem-se a dúvida se essa peça poderia realmente ser classificada como “tragédia”, haja vista que se baseia e tem como tema, a priori, eventos de cunho histórico e não necessariamente um mito – o que seria o habitual do gênero de acordo com o que afirmamos nos parágrafos anteriores.

Contudo, esta dúvida cai por terra quando vamos além desse plano superficial e percebemos que, na verdade, o referido evento histórico é visto e retratado como tão grandioso que acaba por receber uma leitura mítica, o que torna a obra em questão trágica – alguns autores, como Garvie (2009), chegam a declarar que a mencionada peça de Êsquilo iguala as Guerras Médicas à Guerra de Troia.

E por falar no autor, vale ressaltar que ele teria nascido entre 525-524 a. C. em Elêusis (de onde participava dos Mistérios de Elêusis), teria perdido o irmão Cinegiro na Batalha de Salamina e falecido em 456 a. C. em Gela. Além disso, o referido tragediógrafo teria, na ótica de Aristóteles (2011), não só reduzido a importância do coro, como também introduzido um segundo ator em cena. É ainda relevante mencionar que, das mais de 70 peças que ele escreveu, apenas 10% chegaram até nossos dias; são elas: Os Persas (472 a.C.), Os sete contra Tebas (467 a. C.), As Suplicantes (463 a. C.), Prometeu Acorrentado (462/459 a. C.), Agamêmnon (458 a. C.), Coéforas (458 a. C.) e Eumênides (458 a. C.).

Ainda com relação à sua obra de modo geral, salientamos que os planos humano e divino não aparecem como dois compartimentos estanques, completamente separados e incomunicáveis nas obras esquilianas, pois “[...] o universo humano e o divino se refletem um no outro em Êsquilo. Dessa perspectiva, um conflito humano representa um conflito divino.” (VIDAL-NAQUET, 2008, apud

RODRIGUES, 2011, p. 34). Também é digno de nota que, para Rodrigues (2011), os dramas esquilianos seriam caracterizados por apresentar “três níveis”: o político (pois haveria certas propostas sociais e preocupação com a pólis; no caso de Os Persas, por exemplo, trabalha-se o tema político da Guerra contra os bárbaros), o moral (relacionado com uma ordem – analogamente ao que comentaremos acerca do poema de Sólon- e temeridade aos deuses, pois o homem retratado cai por uma imoralidade que esbarra, como afirma Lesky (2003), numa ordem divina pré-estabelecida.) e religioso (relativo à não-distinção, não-separação entre os planos humano e divino, à presença nas peças de rituais divinatórios e de sonhos proféticos, e de Zeus como uma figura aterrorizante, mas, ao mesmo tempo, pacificadora e mantenedora e/ou restauradora de uma ordem, de um equilíbrio). Aliás, com relação ao plano moral, Rodrigues (2011) ainda afirma que, por influência dos temas de justiça, eunomia e sofia trabalhados em Sólon, Êsquilo trabalharia em sua obra uma série de dicotomias, tais como: loucura (ἄνοια) em oposição a bom senso (φρόνησις); piedade (εὐσέβεια) em contraponto a atitudes impiedosas (δυσοσέβεια); desmedida (ὑβρις) como valor negativo oposto ao comedimento, à moderação (σωφροσύνη), a justiça (δικαιοσύνη) como o polo positivo de medidas embasadas na ousadia (θράσος); e a prosperidade (ὄλβος) como o oposto da desgraça, ruína ou erronia (ἄτη).

Falando agora especificamente da estrutura de Os Persas pode-se afirmar, seguindo os postulados de Rodrigues (2011), que há inicialmente um párodo (dos versos 1 a 154), durante o qual o coro de conselheiros e vigias persas discorrem sobre a demora do retorno do Exército e do rei e colocam, como presságio, a possibilidade de terem perdido a Guerra. Segue-se o primeiro episódio (dos versos 155 a 531) com a entrada da rainha Atossa que é aclamada como genitora dos “deuses” Dario (antigo imperador Persa) e Xerxes (filho dos dois indivíduos mencionados anteriormente e soberano atual) e fala como uma mãe que aguarda por notícias do filho, comentando sobre os dois impérios (grego e persa) e sobre a Batalha de Maratona. Durante este episódio, há um sonho profético da rainha entre duas mulheres brigando. Uma “nas rédeas tinha a boca dócea ao mando” (que metaforizava os Persas, submissos a um governante) e outra era insubmissa aos arreios de Xerxes (tal qual a Grécia). Mas, se não bastasse essa previsão vinda de um mundo onírico, assim que acorda, Atossa vai fazer libações, mas acaba passando por uma experiência terrena também premonitória, pois vê um falcão (símbolo do exército grego) depenando a cabeça de uma águia (que simboliza os persas):

(RAINHA) [...] Pareceu-me que duas mulheres bem vestidas,
uma paramentada com véus pérsicos,
outra, com dóricos, viessem-me à vista,
mais notáveis que as de hoje no porte
e na beleza perfeita, irmãs do mesmo tronco,
uma habitava a Grécia, a outra, a terra
bárbara, no sorteio recebidas por pátria.
Ao que me parecia ver, houve entre ambas,
uma querela, e meu filho, quando soube,
tentava conter e acalmar, e sob o carro
atreia as duas, e põe-lhes o jogo
no pescoço. Uma se orgulhava dos jaezes
e nas rédeas tinha a boca dócea ao mando,
a outra esperneia e despedaça os arreios
com as mãos, arrebata com violência,
desenfreada, e quebra o jugo ao meio.
Cai o meu filho e aproxima-se o pai
Dario a lastimá-lo. E quando o vê,
Xerxes rasga as vestes sob si mesmo.
Isso é o que vos digo ter visto à noite.
Ao me levantar e tocar com as mãos
a fonte de belo fluxo, com mão sacrificial
fui diante do altar, para fazer oferenda
aos Numes protetores, que têm este tributo.
Vejo uma águia refugiar-se junto ao altar
de Febo, de pavor fiquei sem voz, amigos.
Depois avisto um falcão a vibrar velozes
asas e a depenar com as asas a cabeça
da águia, que nada senão encolher o corpo
contrapunha [...] (ÉSQUILO, *Os Persas*, 2002, p. 202-203).

Esta passagem tem por função não apenas aumentar o pathos do público, como também servir de prolepse aos eventos que vão se suceder. Acresce que o fato da profecia estar tanto no plano da realidade (com a visão da briga das aves), como no do sonho (um mundo superior um tanto quanto divino, ou, ao menos, não terreno) reitera a características dos dramas esquilianos de espelhamento, não-separação total entre o divino e o celeste.

Seguindo a estrutura da peça, há um kommos com a entrada do mensageiro e a confirmação dos presságios, narração dos eventos da guerra e o anúncio da derrota dos persas e de que Xerxes foi um dos poucos sobreviventes persas. Passa-se, então, ao primeiro estásimo (v. 532-597) com as lamentações do coro que culpabiliza Zeus e também Xerxes, marcando este último – comparativamente a Dario- como um déspota. Já no segundo episódio (dos versos 598 a 622), vê-se o desespero da rainha que pede, por libações, que Dario interceda pelo filho. A este, sucede as invocações do Coro pelo rei morto Dario que é comparado positivamente em relação a Xerxes (segundo estásimo dos versos 598 a 622). Já entre os versos 681 e 851 ocorre um terceiro episódio, no qual Dario finalmente aparece, respondendo as invocações e fala do passado do povo persa, dos porquês de terem

perdido a Guerra e também do futuro. Antes do êxodo Êxodo (versos 909 a 1076), quando entra Xerxes já conformado com a derrota, é recepcionado por seus súditos “fiéis” que pedem notícias dos soldados e depois lamentam a má sorte persa, há ainda uma rememoração lamuriosa, por parte do coro, dos feitos de Dario que compõe o terceiro estásimo (versos 852 a 908).

Feitas essas ressalvas introdutórias, passemos às análises das poesias mencionadas para, em seguida, relacioná-las à peça.

Sólon e Tirteu: sabedoria, justiça e coragem

Nesta seção, passamos a analisar os poemas selecionados, chamando a atenção para questões que também aparecem n’Os Persas.

Em ambas as produções líricas, verificamos uma retomada do valor homérico da ἀρετή (coragem, obstinação também presente na peça esquiliana, como exporemos a seguir). Contudo, tal retomada está mais para uma renovação que para um seguimento à risca dos sentidos que o conceito possuía na época homérica sobretudo porque em Homero ela estava ligada à busca de Κλέα individuais (morrer belamente para alcançar a glória eterna própria, individual, de ter os próprios feitos sempre re-cantados), particulares, específicos por parte de heróis que eram submissos a um rei.

Já na sociedade em que viviam Tirteu e Sólon houve uma decadência desse sistema monárquico aristocrata, em virtude da implantação da moeda (trazida dos árabes), do desenvolvimento do comércio, do surgimento de uma classe de pessoas endinheiradas que passam a pedir maior participação política e a questionar a subserviência à moral e aos bons costumes impostos por um aristocrata falido (o que resultou na instauração de debates na ágora e em legislações para preservar os cidadãos e regulamentar o governo do τύραννος (rei por força (pois derrubou o anterior) ou por indicação popular)), de uma nova estrutura bélica decorrente da criação de armamentos de ferro mais baratos que os anteriores de bronze, mais acessíveis à população e menos dependentes dos nobres e de estratégias coletivas de guerra (como as falanges hoplitas).

Nesse momento, portanto, temos heróis que lutam muito mais pela pólis do que por questões pessoais. Ou seja, buscavam-se Κλέα mais coletivos, já que os gregos do período arcaico que deixam suas diferenças internas de lado e se unem (inclusive em formações coletivas de guerra como as falanges hoplitas) contra um inimigo comum (os persas – e aqui já temos um paralelo com a peça de Êsquilo) ou mesmo os espartanos conterrâneos de Tirteu (que estavam em guerra contra a Messênia)

lutam em prol da glória da cidade ou, numa interpretação mais ampla, pela glória da Hélade. Como diz o Fragmento 10 de exaltação à guerra elaborada por Tirteu:

Tirteu (fr. 10)

Belo é tombar em sangue um bravo herói
Que lute pela pátria lá na frente!
Em mendicância andar? Nada há pior
Que um homem se arrastar como indigente,
Ao léu seu pai e a mãe jogada às ruas,
Filhos e esposa a receber desdêns,
De todos a quem peçam de mãos nuas.
Ofende o peito, enluta a raça quem
Suporta o riso alheio e escarninho.
Se mal andamos nós sem um vintém,
E sem que um sonho bom nos encaminhe,
Morramos pela pátria, nosso bem,
Que é vil à vida assim ter um carinho (In: Brunhara, 2014).

Vê-se que o poema de Tirteu é uma elegia guerreira já que, em decassílabos e num dodecassílabo (sexto verso) – medidas que no português retomam o dístico elegíaco grego (padrão de um hexâmetro datílico e de um pentâmetro) -, é exposto certo teor pedagógico acerca da inevitabilidade da morte, da vileza de uma vida em que “se anda sem nenhum vintém e sem nenhum som bom que nos encaminhe” e da consequente necessidade de ser corajoso na guerra.

Acresce que se verifica uma parte inicial reflexiva que contrapõe as consequências da principal virtude, a ἀλκή ou ἀνδρεία (coragem) que levam o herói a lutar pela pátria no πρόμαχο (“lá na frente”) e a uma bela morte quando “tomba em sangue”; com as consequências da covardia de fugir da luta, uma desonra (αἰνῆσις) que leva ao “riso e escarninho alheio”, à mendicância, à família do herói sofrer desdêns e à perda de todo benefício e de todo Κλέος (glória) que a vitória traria para a cidade. Além desta reflexão inicial, há também uma parte final exortativa (“Morramos pela pátria, nosso bem”) que retoma a necessidade de busca de um Κλέος coletivo.

Já a poesia filosófico-moral de Sólon traz algumas diferenças:

Muitos homens vis são ricos, muitos nobres, pobres:
mas nós não pegaremos a riqueza daqueles
a troco da virtude; porque esta, sim, é sempre firme,
já as posses humanas são ora de um, ora de outro. (SÓLON, fr. 15)

No poema acima, temos como ἀρετή não o ser forte, corajoso e bonito, mas sim a virtude que, diferente das posses humanas, “é sempre firme” e não deve ser uma característica exclusiva dos nobres (monarcas aristocráticos), uma vez que todos (mesmo os que são economicamente “pobres”) deveriam ser justos (nobres em espírito) para o bom funcionamento da pólis, sendo que esta, por sua vez, deveria

estar sob a égide de uma eunomia (boa lei), governada pela δική (justiça). Aliás, é digna de nota a distinção apresentada no poema entre os homens economicamente pobres, mas que são nobres e justos ao aceitarem as riquezas que os deuses lhes deram; dos homens (economicamente) ricos que são vis por serem injustos e procurarem bens materiais, prejudicando alguém por meio do cometimento de certas ὕβρις, ofensas ou a um νομὸς (lei humana) ou a uma Θέμις (lei divina), que desequilibram um κόσμος (uma pré-estabelecida ordem divina justa) pela ação de um erro (ἁμαρτία) que vai ser remediado por alguma vingança divina (νέμεσις), sendo que esta gera uma desgraça (ἄνθη) até a ordem ser restabelecida.

É para evitar todo esse processo (que está sob a égide da τύχη (Sorte)) que o eu lírico do poema de Sólon afirma que “não pegaremos a riqueza [injusta] daqueles/ em troca da virtude”. Afinal, se a injustiça será castigada seja pelos deuses, seja pela ação de outros homens, é melhor ser justo e, assim, alcançar prosperidade. Contudo, o Xerxes retratado por Êsquilo parece não ter se atentado para esses avisos, pois, se, de acordo com os postulados do ateniense Sólon, a virtude, excelência seria alcançada por meio da sabedoria e da reflexão (σοφία) que culminaria em medidas justas (diké), sendo estas alicerces a uma eunomia (bom governo), Xerxes (o rei persa) aparece, em Êsquilo, como aquele que perdeu a guerra porque lhe faltou σοφία como governante, tomou medidas injustas e até hybristas (como tentar unir dois continentes que haviam sido separados por eventos naturais), acabando à frente de um governo disnômico, injusto.

Aliás, uma das primeiras semelhanças entre os poemas e a peça esquiliana está no modo como as duas partes envolvidas nas Guerras Médicas são apresentadas.

Os persas aparecem como meros ἄνθρωποι, humanos que lutam com ímpeto, mas sem tática, e são obrigados pelo rei; prova disso é a declaração do coro de que, caso eles vencessem, “toda a Grécia se tornaria submissa ao Rei”. (Êsquilo, Os Persas, p. 204, 2002). Já os gregos – que “não se dizem servos nem submisso a ninguém” (Êsquilo, Os Persas, p. 204, 2002) – aparecem vinculados a uma maior liberdade e lutam por uma causa, motivo (não ser escravos dos persas), são homens providos de ἀρετή/ ἀνδρεία (coragem, obstinação, técnica guerreira).

Essa dualidade aparece na seguinte fala do coro, na qual os “fiéis” ao rei Xerxes (visto por eles, de maneira hybrista, como um verdadeiro Deus na Terra) contempla chorando a liberdade de outros povos e, após assumir a derrota, classifica como negativo o que moveu os gregos a lutar: não pagar tributos e não depender de um rei:

É necessário dizer que
Os asiáticos não por muito mais
estarão sob a lei dos persas,
nem mais pagarão tributo
por despóticas coerções,
nem prosternados por terra
obedecerão. O poder
Do rei pereceu.
Não mais a língua dos mortais
terá guarda, pois está solto
o povo para livre falar,
quando solto o julgo da força. [...] (Ésquilo, Os Persas, p. 214, 2002)

E, por falar nisso, abordamos a seguir quais os motivos por trás da derrota persa.

Os motivos da vitória grega: δόλος e σοφία

É fato histórico confirmado que os persas tinham um exército muito mais numeroso que o heleno. Na fala do mensageiro, Ésquilo traz um número, inclusive, assustador de disparidade entre as partes em confronto:

(MENSAGEIRO): Pela quantidade, sabe claro que o bárbaro
venceria em navios; os gregos dispunham
de número total de dez trintenas
de navios, e dez, além destes, reservados.
Eu sei que Xerxes dispunha de mil navios,
em seu número e superiores em velocidade
duzentos e sete navios, assim é a conta. (ÉSQUILO, Os Persas,
2002, p. 219-220).

Além disso, até existiu certa inteligência dos persas ao construir pontes duplas de barcas através do Helesponto amarradas por cordas e ligadas por tábuas, que uniam o que hoje chamamos de Ásia e a Europa.

A despeito disso, os gregos – tanto na realidade histórica quanto na peça que a mitologiza- sob a égide do general Temístocles, se utilizaram não apenas da coragem guerreira em prol da cidade (remetendo ao poema de Tirteu), mas também da sabedoria pregada por Sólon que os levou a desenvolver estratégias, armadilhas, maquinações enganosas (δόλος). Entre elas estão os atos de atrair os persas para desfiladeiros a fim de tentar diminuir a superioridade numérica dos inimigos (que acabaram vendo sua grande quantidade de naus chocando-se entre si em virtude do pequeno espaço); de levar – assim que houve sinais de invasão iminente de Xerxes – toda a população ateniense para Salamina (haja vista que era melhor perder a cidade física que o povo até porque se o povo sobrevivesse, outra cidade poderia ser fundada ou a anterior reconstruída); e de mandar um soldado grego às tropas persas para dizer, mentirosamente, que eles partiriam em fuga durante à

noite, o que levou Xerxes a fazer com que seus homens ficassem à noite toda em guarda e pela manhã, quando os gregos atacaram (como estava em seu plano), estivessem cansados demais para batalhar:

(MENSAGEIRO): Senhora, principiou todo este infortúnio um ilatente ou maligno Nume, ao surgir.

Um grego veio do exército dos atenienses e disse ao seu filho Xerxes o seguinte: quando viessem as trevas da negra Noite, os gregos não esperariam, mas saltariam aos bancos dos navios, cada um ao seu, e salvariam a vida em furtiva escapada. Tão logo ouviu, sem perceber a fraude do grego, nem a recusa dos Deuses dá a todos os nauarcas esta ordem: quando o Sol deixar de abrasar a terra com raios e trevas tiverem o templo celeste, dispôr o grosso do navio em três linhas, para vigiar as fugas e vias do mar rumoroso [...] a decapitação de todos estava promulgada. [...] Durante toda a noite os capitães de navios mantiveram em curso todo o povo da frota. A noite avançava, e o exército dos gregos não tentava nenhuma escapada furtiva. Quando porém o dia de brilhantes potros cobriu a terra toda, radioso a quem vê, primeiro a ecoar o clamor dos gregos inaugurava cantado, e com estrídulo alarido respondeu o eco do rochedo da ilha. o pavor veio a todos os bárbaros frustrados da expectativa, pois não em fuga os gregos então hineava o solene peã, mas em marcha de guerra com viva audácia [...] (ÊSQUILO, Os Persas, 2002, p. 208).

Como consequência disso, os homens do “soberbo e copioso” – e, portanto, desmedido – exército persa acabaram “mortos de modo vil por morte infame” (ÊSQUILO, Os Persas, 2002, p. 210-212). Ou seja, os inimigos dos helenos não tiveram uma “bela morte”, não pereceram no auge de sua beleza física; embora Xerxes continue vivo e contemplando a luz o que na verdade representa uma punição a todos os seus atos hybritas: ver tudo ruir em vida, tal qual a figura mítica e desmedia de Creonte (que, como pode ser verificado na Antígona de Sófocles, postula um édito humano de não sepultamento de um dos sobrinhos que fere uma lei divina, rompendo – para trazer Sólon novamente à baila- uma ordem que deve ser re-estabelecida). Essa aproximação se mostra ainda mais possível ao final da peça esquiliana, quando Xerxes se lamenta e questiona o porquê de não ter sido enterrado com seus soldados: submetendo-se à lei de sepultamento de acordo com os padrões gregos.

Contudo, é necessário salientar novamente que há em Êsquilo um espelhamento entre os planos humano e divino, de modo que os atos de Xerxes foram causados pela Áte que turva os pensamentos humanos gerando uma sucessão (“teia”) de erros. Xerxes deixa-se confundir, cegar, perturbar pela Áte, e, como rei - para aludir novamente a Sólon- age despoticamente contra tudo e todos, descuida dos limites estabelecidos pelos deuses, desmede-se em seus atos, rompe uma harmonia e sofre uma punição divina por isso. Nas palavras de Rodrigues (2011):

A falta (hamartia) existe como decorrência dos atos humanos que são punidos pelos deuses. E, em Os Persas, eles ocorrem pela presença ofuscante da deusa Áte, que envolve o homem em suas redes e, através da hybris (o excesso, a desmedida, a soberbia), faz com que ele caia em desgraça.” (RODRIGUES, 2011, p. 58).

É a isso que se refere a seguinte fala de Dario, na qual vemos o poder criacional de Êsquilo que se utiliza de uma metáfora agrária:

“[...] A soberbia, ao florescer, produz

a espiga da Erronia cuja safra de lágrimas será total” (ÊSQUILO, Os Persas, 2002, p. 221).

E ela realmente produziu uma safra de atos desmesurados na figura de Xerxes que - num édito humano (νόμος) que, aludindo novamente à figura despótica de Creonte, contrariava uma θεμία - juntou o Helesponto (o que a natureza e os Deuses haviam separado), destruiu com seu exército, os templos gregos, desonrando os deuses e quis descomedidamente ser maior que seu pai e ter cada vez mais riqueza, acabando, por conseguinte, recebendo da própria mãe, o epíteto de θούριος – o mesmo dado em Homero ao Deus da Guerra não pensada, Ares, por oposição à deusa Atena da luta que envolvia sabedoria e também discursos enganosos – muito mais próxima dos gregos, pelo que afirmamos acima.

Resta dizer, por fim, que a dramaticidade da peça também é feita por oposições como a de Xerxes e Dario. Este, além de ser representante o mundo dos mortos, é apresentado como um passado glorioso, um rei ἄκακε (sem-mal) experiente e eunômico, bondoso e justo, unificador do Império, contrariamente a seu filho que aparece como um exemplar do mundo dos vivos do que não deve ser seguido, o presente de ruína, jovem disnômico, hybrista (submetido ao κακός), descomedido inclusive em relação ao feitos do pai. Esta oposição aparece inclusive marcada na peça, pois quando sai Dario (visto como sábio), entra Xerxes (o que foi hybrista e levou à ruína) estropiado e rasga as próprias vestes, reconhecendo a

decadência do Império, somatizando a derrota, despindo-se da opulência inicial e distinto, portanto, da rainha Atossa que tinha aparecido ligada à opulência.

Aliás, como último adendo, vale comentar o papel da rainha Atossa, descrita como uma esposa saudosa e mãe sofredora, que sofre pelas consequências dos atos de Xerxes, mas não é punida por falhas de si mesma, na medida em que demonstra comedimento, por vezes na peça como quando faz libações aos deuses e repreende o coro, dizendo que Dario só conseguiu o Império por ação dos deuses. Ela parece-nos, assim, uma espécie de metáfora do ideal grego do que seria uma “boa mulher”: um corpo frio que deve se cobrir e se submeter ao masculino, inclusive, não tendo nem mesmo voz nas assembleias, enquanto seu filho aparece como um aviso aos gregos, em prol da necessidade de se evitar desmedidas, pois estas, só levam à ruína.

BIBLIOGRAFIA

ARISTÓTELES. Poética. Prefácio de Maria Helena de Rocha Pereira. Tradução e notas de Ana Maria Valente. 4. ed. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 2011.

AESCHYLUS. Persae. Edited by A. F. Garvie. Great Britain: Oxford University Press, 2009.

BRUNHARA, R. As elegias de Tirteu: poesia e performance na Esparta Antiga. São Paulo: Humanitas, 2014.

CERDAS, E. Tirteu; Sólon. Faculdade de Ciências e Letras – Unesp: Araraquara, SP. jan.-jul. 2017. Aulas ministradas aos graduandos do turno diurno matriculados na disciplina “Literatura Grega III – Poesia Lírica”.

_____. As Guerras greco-pérsicas: Heródoto em interface com Êsquilo. Faculdade de Ciências e Letras – Unesp: Araraquara, SP. jan.-jul. 2017. Aulas ministradas aos graduandos do turno diurno matriculados na disciplina “Literatura Grega VIII – Historiografia”.

CHEVALIER, J. Dicionário de símbolos: mitos, sonhos, costumes, gestos, formas, figuras, cores, números. Trad. de COSTA e SILVA, V. et als. 8 ed. Rio de Janeiro: José Olympio, 1994.

ÊSQUILO. Persas. Trad. de Torrano, J. In: Letras Clássicas, n. 6, p. 197-228, 2002.

HERÓDOTO. Histórias, Livro 8. Versão do Grego e notas de José Ribeiro Ferreira e Carmem Leal Soares. Lisboa: Edições 70, [s/ data].

LESKY, A. A tragédia grega. Tradução J. Guinsburg, Geraldo Gerson de Souza e Alberto Guzik. 4. ed. São Paulo: Perspectiva, 2003

MALHADAS, D. Tragédia Grega: o mito em cena. São Paulo: Ateliê Editorial, 2003.

RAGUSA, G. Lira Grega: antologia da poesia grega arcaica. São Paulo: Hedra, 2013.

RODRIGUES, M. A. Nas redes da áte: a hybris de Xerxes em os Persas de Êsquilo. Araraquara: Unesp (Dissertação de Mestrado), 2011.

_____. Prometeu Acorrentado; Êsquilo, Sófoles e Eurípedes. Faculdade de Ciências e Letras – Unesp: Araraquara, SP. jan.-jul. 2017. Aulas ministradas aos pós-graduandos do turno diurno matriculados na disciplina “A recepção da performance”.

_____. Tragédia X Comédia. Faculdade de Ciências e Letras – Unesp: Araraquara, SP. jan.-jul. 2017. Aulas ministradas aos graduandos do turno diurno matriculados na disciplina “Literatura Grega V – Comédia”.

SÓFOCLES. Antígone. Tradução e Introdução de Trajano Vieira. São Paulo: Perspectiva, 2009.

SÓLON. Fragmento 15. Tradução de Fernando Brunhara. Disponível em: <<http://escritos.blogspot.com.br/2013/07/solon-fragmento-16-w.html?m=1>>. Acesso em 10 de Dez. de 2017.

VERNANT, J. P. Mito e tragédia na Grécia Antiga. São Paulo: Brasiliense, 1999.

(DES)ENCONTROS CONCEITUAIS: OS PRIMORDIOS DA CRÍTICA LITERÁRIA EM “RÂS”, DE ARISTOFANES

João Pedro Coutinho - UERJ

Resumo

A crítica literária moderna, em sua autonomia plena, certamente surge - e isso está perfeitamente claro - a partir dos limites que separam a modernidade da contemporaneidade. O presente artigo, no entanto, com todos os cuidados exigidos pelo risco do anacronismo, propõe uma experiência de investigação, dado que supõe ser possível encontrar na Antiguidade Grega não evidentemente uma crítica como a que tanto valorizamos dentro de nossos círculos que pensam a literatura, mas a raiz de um comportamento que, arraigado no espírito grego, faz combaterem-se poeta, público e poesia, num comportamento que chamaremos, por hora, de crítica *latto sensu*. É, portanto, uma experiência de investigação - teórica e prática - em que observaremos como, ao escrever poesia dramática, o maior dos comediógrafos de Atenas produz juízos sobre si mesmo e sobre outros.

Abstract

Modern literary criticism, in its full autonomy, certainly arises - and this is perfectly clear - from the limits that separate modernity from contemporaneity. This article, however, with all the care required by the risk of anachronism, proposes a research experiment, since it is supposed to be possible to find in Greek Antiquity not evidently a critique such as the one we value so much within our circles that think literature, but the root of a behavior that, rooted in the Greek spirit, makes fight poet, public and poetry, in a behavior that we will call, for now, the *latto sensu critic*. It is, therefore, an experience of research - theoretical and practical - in which we will observe how, in writing dramatic poetry, the

greatest comedian in Athens produces judgments about the noblest Greek art.

Introdução - ou a crítica como fundamento e experiência.

A antiga Grécia, local de origem da ideia ocidental de arte poética, legou ao mundo um considerável testemunho documentado, poético, literário e, em algum sentido, até teórico, que vai disponível em textos ainda hoje estudados e retomados em um exercício contínuo de pesquisadores, que buscam compreender as raízes de conceitos formulados na era mais recente dos estudos literários, como a própria noção de literatura, arte ou mesmo crítica/teoria.

Na verdade, há certa unanimidade na afirmação de que esse retorno à antiga Hélade, qualquer seja o tom da pesquisa em literatura, deve-se dar, no mínimo, até à Poética (περὶ ποιητικῆς), de Aristóteles, livro que, funcionando como a primeira experiência independente de investigação da arte poética - sobretudo do drama - introduz uma divisão de gêneros literários que, até o momento, tende a ser conteúdo inicial da maioria dos cursos de (teoria da) literatura.

Isso porque, apesar de sua clara predileção por explicar os fundamentos da tragédia (τραγῳδία), Aristóteles acaba por esbarrar, inevitavelmente, na épica e até na comédia, o que monta um plano de fundo perfeito para uma obra de caráter estruturante da produção artística grega, raiz de toda produção artística Ocidental. Forma-se, nesse caso, uma espécie de metonímia epistemológica, dado que, estudando os helenos, de alguma forma, tocamos em todas as tradições que deles extraíram suas lições.

Está, portanto, por qualidade ou por tradição, provado que é a Arte Poética aristotélica nosso ponto comum de inflexão, a que recorreremos, quer sejamos helenistas ou não, se desejamos discorrer a respeito da arte literária. Contudo, o que propomos nas próximas páginas pretende ser

um passo além nesse exercício de reflexão, estendo mais as possíveis fronteiras de nossas pesquisas.

Isso porque parte desse interesse teórico pela Antiguidade - já manifesto em penas geniais de professores brasileiros, tem-se voltado, há algum tempo, a objetos anteriores a Aristóteles, como os já mencionados gêneros literários gregos, entre os quais ainda reinam absolutas a Tragédia e a Épica, mas entre os quais tem pulsado, cada vez com mais intensidade, a Comédia ática antiga, gênero que, se colocado ao lado de suas co-irmãs, possui quantidade diminuta de exemplares, que são extraídos, via de regra, do único autor do gênero de quem nos chegaram obras completas, ou seja, Aristófanes. Sobre aspectos do comediógrafo, afirma Thiery (1986, p.95):

Desde o início de cada comédia, Aristófanes apresenta uma premissa absurda que se manifesta uma ideia genial, mas extravagante, emitida, na maioria dos casos pela personagem principal. O tema de partida apresenta-se, então, como a conclusão de um raciocínio absurdo, mas impecável, conclusão implementada na obra desde as primeiras cenas da comédia - e não no meio, como já foi dito muitas vezes - e apresentada como realizada; uma nova realidade, então, substitui a antiga. (Tradução nossa)

Fato é que, nas onze peças que temos completas, esse comediógrafo tematiza assuntos variados, tratando, a seu modo, de questões que passam por filosofia, política e, finalmente, pela arte poética, conceito que aqui, com muitos cuidados, tomaremos como equivalente à ideia moderna de literatura, na linha do que defende Antonie Compagnon (2014, p.37):

Da Antiguidade à metade do século XVIII, a literatura - sei que a palavra é anacrônica, mas suponhamos que ela designe o objeto da arte poética - foi geralmente definida

como imitação ou representação (mimesis) de ações humanas pela linguagem.

De todo modo, cientes dos riscos que aqui assumimos, é, no fim, esse recorte temático, isto é, o da poética como literatura, que interessa a esse texto. Trabalharemos, nesse sentido, com a obra “Rãs”, que será compreendida, no momento, como um exercício metateatral empreendido por Aristófanes, um exemplo, primitivo que seja, de empreendimento de certa Crítica Literária, ainda que *latto sensu*. E, não, não estamos sozinhos nisso e nem é o empreendimento absurdo como poderiam querer fazer parecer alguns. Há muito, reconhecidos os ditames particulares do mundo Antigo, apontam-se os poetas gregos como pavimentadores do ato de debruçar-se sobre uma obra para extrair dela uma avaliação qualitativa, ainda que não haja ali método científico evidente. É o que faz Roberto Acízelo de Souza ao escrever a sua já conhecida obra Teoria da Literatura, de 1986, quando diz, ainda na página 13 de seu manual:

É claro que a "teoria" depreensível desse passo da poesia homérica não engendra uma teoria plena e propriamente dita: ela não articula conceitos, não empreende nenhuma análise, não propõe definições nem discute métodos; apenas tece considerações de ordem mítica e poética acerca da literatura e das representações sociais que ela suscita. Revestem-se desse mesmo caráter as primeiras observações feitas sobre a literatura, encontradas, como já dissemos, no próprio corpo dos mais antigos poemas gregos. Segundo o levantamento de D. A. Russel e M. Winterbottom, constituem exemplos dessa natureza: os versos de abertura da *Iliada*; outras passagens da *Odisséia*, além da já citada; o hino com que Hesíodo, poeta dos séculos VIII-VII a.C, inicia sua *Teogonia*; um poema de Teógnis, poeta lírico do século VI ou V a.C; trechos dos poemas de Píndaro, considerado o maior

poeta lírico dos séculos VI-V a.C; a comédia *As rãs*, de Aristófanes, o celebrado comediógrafo dos séculos V-IV a.C.²

Perguntar-nos-ia o leitor, por isso, o que há de novo no que propomos hoje. Responderemos dizendo que a presente reflexão pretende uma investigação detalhada daquilo que consideramos ser um ato fundador, aqui instaurado por Aristófanes, o da construção de procedimentos de avaliação de uma obra de arte, manifestada no uso de um vocabulário crítico claro em nossa leitura da peça, a partir do qual chega-nos, pela primeira vez na história da humanidade, um registro documentado e estruturado de um julgamento do que se quer entender por boa arte, nem fundado na crítica moderna, mas também não apoiada em Aristóteles, já que anterior a ele. Desejamos, mais do que apontar isso, mostrar de maneira sistemática como esse procedimento se dá intrinsecamente dentro da obra a partir de uma metateatralidade.

Para isso, guardando as devidas proporções, nas próximas etapas deste texto, pretendemos estender sobre o drama analisado o mesmo olhar metodológico que Jacyntho Lins Brandão, em “Antiga Musa: arqueologia da ficção”, lança sobre os textos homéricos e hesiódicos, investigando essa crítica embrionária de que falamos, tal como esse autor faz com o conceito de Teoria da Literatura, a partir da ideia de poéticas explícitas e implícitas, formulada por Earl Miner em seu ensaio *Poética Comparada*.

Trata-se, portanto, de uma investigação do que faz Aristófanes ao avaliar a tragédia de Ésquilo e Eurípides e dos procedimentos por ele empregado na escolha de um dos dois autores como o melhor tragediógrafo ateniense. Mais: no futuro, em etapas que extrapolam o presente texto, isso nos possibilitará delimitar se o que temos em vista é um exemplo embrionário de uma Poética da Crítica, aí diluída dentro de uma obra de arte ou se, ainda na esteira de Miner, já estaríamos diante de uma obra dedicada diretamente à análise de um texto literário, propriamente uma poética explícita, anterior à própria poética de

Aristóteles, que figuraria, portanto, como uma espécie de herdeiro de Aristófanes.

As duas hipóteses são, ao nosso ver, riquíssimas, mas, por motivos de espaço e viabilidade trabalharemos, nesse artigo, apenas a primeira possibilidade, circunscrevendo nossas colocações em torno da noção de poética implícita, como fez Brandão em relação à Homero. Mas façamos isso por partes.

Da Crítica como disciplina: um retorno inevitável a Immanuel Kant

A bem da verdade - e fazemos questão de iniciar a nossa proposição de pesquisa a partir dessa conclusão - não podemos tratar de Crítica Literária propriamente dita, como já bem deixamos claro, até meados do século XVIII. É o que sustenta, em seu texto “Crítica Literária: seu percurso e papel na atualidade”, o já citado professor Roberto Acízelo de Souza que, em sua investigação terminológica, sustenta que

Curioso é que, se o crítico, como vimos, tornou-se personagem bem conhecido na cultura ocidental, a crítica não constitui espaço disciplinar autônomo, pelo menos até o século XVIII. Assim, seu exercício se dava no âmbito da gramática, da retórica e da poética. (ACÍZELO, 2011, p. 30).

Fato é que a publicação da chamada Crítica da Faculdade do Juízo, de 1790, também chamada Terceira Crítica, é entendida, dentro de um considerável consenso acadêmico, como o ponto de inflexão a partir do qual a Crítica Literária tal como a conhecemos no Ocidente surgirá. Não porque, em toda sua complexidade aclamada, terá Kant ali resolvido o dilema da avaliação científica da arte definitivamente, mas por ter ele aberto uma porta - quem sabe - a partir da qual a Crítica acadêmica tentaria, nos dois últimos séculos, resolver o dilema da subjetividade estética. Isso porque é na obra kantiana que a arte liberta-se-ia das correntes da religião, da moral ou mesmo da utilidade social.

Esse processo, de construção de uma estabilidade viável para a avaliação do que é de fato belo, está na base da própria ideia de Teoria da Literatura, se a compreendermos como uma espécie de metacrítica, dado que, nessa ciência, o que há são procedimentos definidos para a avaliação do fazer literário.

É a Kant - e isso nos mostra o professor Nabil Araújo, autor que propõe a ideia de teoria como metacrítica, em sua “Teoria da Literatura e História da Crítica: momentos decisivos - que recorrem comentadores dos mais diversos éthos, como, por exemplo, a francesa Madame de Stäel (1766-1817), típica representante do movimento romântico da França pós-revolução, cuja decisão pelo gênio do autor parece suscitar o interesse pela avaliação da arte.

A Kant, também parece responder o historicismo cientificista de Gustave Lanson (1857-1934), um dos fundadores da historiografia literária, que ao filósofo alemão retorna à medida que sugere pôr, no estudo sistemático da biografia e do contexto social dos autores, o esteio das análises que propunha. Para ele, só se podia afirmar um caminho seguro para a objetividade que tanto se almejava através de uma análise pouco voltada ao texto, focada em elementos extrínsecos da obra, cuja objetividade favoreceria tendências acadêmicas do momento, construídas, sobretudo, a partir das ciências naturais.

A virada do século trouxe, no entanto, métodos inovadores que, na esteira das vanguardas europeias, rompiam com a crítica positivista do XIX, como é o caso dos formalistas russos. O desafio passa a ser, portanto, olhar o próprio texto, desconsiderando as tendências historicistas, sem jamais ceder ao impressionismo, também cultivado no século anterior, pressuposto que afetará, não apenas os eslavos, mas todas as outras correntes que a partir desse momento nasceriam.

É o caso de dois dos expoentes dos *new criticism* anglo-americano, isto é, René Welleck e Austin Warren, autores do que talvez seja o manual mais importante de teoria da literatura do século XX, publicado em 1949,

quando o empreendimento da Teoria podia já ir, assim, maturada depois de seus primeiros anos. Em seu esforço de compreensão do fenômeno da Crítica Literária, os autores sustentaram a seu modo que o juízo a respeito da obra deveria passar pela compreensão de que o texto nasceria, não como simples produto de elementos exteriores, mas de um arranjo específico da linguagem, cuja explicação, como bem nos mostra o professor Roberto Acizelo, deveria partir da coerência interna do texto.

Em síntese, de Stael a Lanson, do formalismo às universidades americanas, todos tentam, à sua maneira, através da própria lógica kantiana, fornecer a Kant, como sustenta Araújo em seu livro, uma resposta para o dilema da subjetividade daquilo que, em arte, pode ser considerado como um critério estável para a avaliação estética. E é, nesse percurso, sobretudo a partir do desenvolvimento das correntes do século passado, que nasce a crítica que conhecemos dentro das universidades, científica e acadêmica, focada absolutamente nos procedimentos de construção da linguagem literária e submetida ao crivo da real teoria literária.

Antes de Kant: da Crítica de base retórica fundada na(s) poética(s).

Contudo, delimitado esse percurso da crítica moderna, é necessário que nos perguntemos o que vem, então, antes dela? Isso porque, se antes do XVIII não podemos cogitar uma Crítica *stricto sensu*, seria preciso, em nome de uma clareza de nossos argumentos, compreender e classificar os procedimentos tão comuns ao uso dos vocábulos *criticós* (κριτικός) e *critiquē* (κριτική) na Antiguidade, na Idade Média e no início da Idade Moderna. Um resposta simples, que comentaremos adequadamente em textos futuros, seria aquela que considera, naturalmente com alguma frouxidão, o que se fez da Antiguidade greco-romana até o marco de Kant, como uma crítica - se é que assim podemos chamá-la - de base retórica, estruturada, ao menos do ponto de vista do método geral, na poética do estagirita e obra horaciana, que figurariam textos fundadores. Assim,

poder-se-ia pensar esse período como sendo perpassado, sobretudo na Antiguidade tardia, pela tal *critiké téchne* (κριτική τέχνη), isto é, a arte da crítica que, emergindo do período helenístico, procurou qualificar determinados objetos artísticos - muito ao gosto da filologia - a partir de obras que lhes serviam como modelo, numa espécie de comportamento cíclico de retomada de paradigmas definidos universalmente a partir do tradicional esquema dos gêneros épico, lírico e dramático, rompido apenas, como explicamos, na Idade Moderna. É desse modo que, majoritariamente para os comentadores do período, escreve bem poesia épica quem a pratica como Homero, o que também se aplica aos poetas líricos e dramáticos de períodos anteriores, como Êsquilo e Sófocles. Há, por isso, o desejo pela repetição de parâmetros já fundados pelos grandes mestres, o que já nos faz pensar, em exercício de oposição lógica, na modernidade, em que o paradigma da genialidade, sobretudo a partir do romantismo, valoriza o original e o inovador. Os critérios de avaliação são, portanto, quase opostos!

A investigação dessa questão, no entanto, inevitavelmente, propõe-nos outra: ora, se o limite dessa tal crítica retórica, que acaba, em alguma medida, estendida à tradição latina e, posteriormente, ao Ocidente medievo e moderno, é, em si, ao menos objetivamente, a obra de Aristóteles e, mais tardiamente, com mais embasamento, a biblioteca dos comentadores do período helenístico e romano, qual seria o domínio dos escritores anteriores ao estagirita? Não que não pertençam esses altos nomes da tragédia e da comédia a outro cenário que não aquele em que os grandes modelos retóricos eram valorizados em termos de gêneros literários. Mas, havendo mais maleabilidade, dada a não existência dos grandes manuais de Poética, seriam eles apenas construtores do conteúdo a partir do qual Aristóteles, praticamente inaugurando o estudo propriamente dito da arte literária, salvaguardados os escritos de Platão, construiria os primórdios da reflexão crítica? Indo além disso: se temos uma obra que evidentemente se preocupa com a qualidade da tragédia e que é anterior à própria divulgação do primeiro grande manual

de arte poética da antiguidade, - e “Rãs” constitui um corpus perfeito nesse caso - a que lugar da descrição pertenceria esse texto?

Em síntese, o que propõe este artigo é não apenas apresentar brevemente uma regressão da crítica literária até fazê-la chegar à Antiguidade, mas rastreá-la em obras literárias de maneira objetiva, crível e, talvez, até científica. Voltemos, nesse sentido, à questão inicial. Anteriormente, definimos que nosso objeto de análise não seria nem a Crítica que surge da revolução de pensamento kantiana a partir da Crítica da Faculdade do Juízo, nem a tal crítica da Retórica comum à Antiguidade de modo geral. Interessa-nos, na verdade, como já sustentamos, observar em Aristófanes a Crítica enquanto fundamento construído sobre um vocabulário específico de avaliação estética. Daí a expressão Crítica num sentido mais *latto sensu*.

O que definiria, todavia, os limites da expressão aí empregada, isto é, “latto sensu”? Nabil Araújo, na já citada “Teoria da Literatura e História da Crítica: momentos decisivos” sustenta que, a seu tempo, os franceses, tendo em mente o período que vai de Stäel a Taine, lograram, a partir de autores como Brunetière, serem detentores de um suposto “*esprit critique*” que simplesmente, segundo eles, não poderia ser encontrado por nenhuma análise honesta em outro país ou tradição. A hipótese que levanto já agora - adiantando um pouco o eixo de meu problema - é a de que Brunetière trata esse tal espírito crítico não como sinônimo de crítica disciplinar, mas como um recurso necessário ao surgimento da Crítica enquanto comportamento. O que queremos sustentar é, em suma, que a França do período parecia, na visão desse autor, recheada de uma certa *criticidade*, natural ao espírito francês e ao modo francês de se produzir uma obra de arte. Nesse sentido, evoca-se, assim, a França como pátria-mãe da Crítica Literária, à moda da paixão nacionalista típica do período, à medida que Brunetière afirma:

(...) houve críticos na Inglaterra, houve na Alemanha; e, da mesma forma que o de Boileau ou de La Harpe, os nomes de

Pope, de Johnson, de Gottschedm Lessing ou de Herder tornaram-se nomes europeus, Vocês podem, então, se o quiserem, preferir o *Essay on Criticism* [de Pope] ao *Art poétique* de Boileau. [...] Mas, se Pope e Lessing não estão isolados em sua literatura ou em sua língua, eles são ao menos exceções; e em nenhuma parte senão na França vocês encontrarão um corpo de doutrinas literárias - universalmente admitido ou contestado, pouco importa, e não é esse o ponto -, um corpo completo, um corpo inteiro, uma teoria geral do estilo, uma estética dos gêneros, regras, leis. Vocês não encontrarão, além do mais, em nenhuma outra literatura, tantos escritores, por geração, que tenham transmitido a eles próprios a **missão ora de manter o poeta na rigorosa observação das regras, ora, ao contrário, de o compelir, não, talvez, a violá-las, mas a aperfeiçoá-las.** (BRUNETIÈRE *apud* ARAÚJO, 2020, pgs. 284-285).

Percebe-se que, apesar de estarmos lidando com um período propriamente moderno da crítica, o que está em voga é não a prática da crítica tal como a enxergamos atualmente, mas uma argumentação, em defesa de uma suposta criticidade francesa, que caminha no sentido de fornecer bases para a formação da crítica literária disciplinar na França. No fim das contas, esteja Brunetière certo ou não quanto a essa singularidade da recepção da arte à francesa - e achamos que ele não está - fato é que estamos diante de um impasse um tanto ontológico: se a crítica se pretende disciplina, ela precisa, antes disso, pretender-se intuição e procedimento. Vejamos o que a respeito da mentalidade grega – que aqui equiparo com cuidado ao que Brunetière sustenta quanto aos franceses – diz-nos Reyes (1961, p.17):

Nada, pois, mais expressivo sobre a figura da mente grega que o observar como a palavra se enfrenta com a palavra e lhe pede contas e a julga; como, em suma, enfrenta-se a crítica com as manifestações literárias. Tal é a justificação do ensaio que agora empreendemos.

Mas o que é a crítica? Esta bifurcação entre a literatura e seu contraste parece consequência de certa essencial duplicidade do espírito, a que tudo se representa como um trânsito entre dois extremos, como um transladar-se de um lado a outro. Os sofistas averiguaram que tudo tem seu contrário. O justo meio de Aristóteles adquire um sentido

mais dinâmico. O maniqueísmo é a heresia climática da mente; e a mesma palavra “heresia” comporta a bifurcação. A heresia da literatura é a crítica: a crítica - Grécia criou o termo para transmiti-lo aos latinos e dali ao mundo - reação, mais ou menos fundada em nossas impressões ou em nossos princípios, frente à própria obra.

O que pretendo explorar aqui é, pois, a possibilidade de que Aristófanes, à sua maneira, nutra, em “Rãs”, pela arte da tragédia, algo tal qual essa intuição de que Brunetière parece imbuir com tamanha naturalidade o espírito francês, com as devidas proporções, obviamente. Transcendendo a ideia da retórica e, obviamente, da crítica disciplinar que hoje conhecemos, Aristófanes, não tanto em relação a Êsquilo, vencedor do embate pela força do costume, da tradição e da retórica, mas - e principalmente - no que diz respeito à tragédia euripidiana, parece sustentar algo que pode ser entendido como uma tentativa de compreensão da arte a partir de elementos que, para nós, ao menos em parte, são da ordem da estética e do gosto. À guisa de encerramento desse raciocínio, sustentamos: se Aristófanes não faz Crítica propriamente dita - e é isso que queremos dizer - ele usa de recursos de apreciação da arte que, no futuro, serão indispensáveis ao nascimento da Crítica Literária. Ele faz, como dissemos, Crítica no sentido *latto* do termo.

Ora, delimitado esse caminho, passemos ao outro problema de nosso esquema, qual seja, o do meio pelo qual, em nosso projeto de investigação, Aristófanes dá lugar a essa *críticidade*, recorrendo, para tanto, ao que Earl Miner, também já mencionado, chamou de poéticas explícitas e implícitas. Em “Poética Comparada”, ensaio em que discute as relações entre os princípios literários de diferentes culturas, o autor, ao comentar a própria definição de literatura comparada, sugere uma distinção que, levada ao cabo de instrumento dos comparatistas, auxiliaria na interlocução de poéticas distintas de realidades diferentes. Ele sustenta, na linha de Liu (1975), que uma análise intercultural que pretendesse comparar objetos literários distantes culturalmente deveria, sobretudo, valorizar a dimensão teórica que surge dessas tradições, no sentido de ser a comparação entre o que pensam escritores de diferentes

partes do mundo sobre literatura muito mais frutífera do que a simples dimensão prática de suas obras, o que não exclui - evidentemente -, o texto literário do exercício crítico. Aliás isso ocorre - e esse é nosso ponto - porque é no próprio texto, para Miner, que já encontramos, inequivocamente, essa teoria primeira, inicial, implícita, mas não menos importante. Aliás, entenda-se teoria aqui como a construção de modelos (Brandão, 2015, pg. 12).

Para além dessa primeira teoria natural, presente na própria literatura que se lê, existiriam, para Miner, poéticas explícitas, isto é, mostras de teoria que foram alçadas a um nível de emancipação, ao menos no sentido do suporte, do texto literário de tal modo que já, independentemente, figurariam como discussões autônomas sobre literatura. O primeiro grande exemplo disso, em termos de Ocidente, claro, seria a poética de Aristóteles que, baseada na noção de drama, nos fornece uma reflexão ao menos estrutural da produção literária da Grécia clássica.

Fato é que, em posse dessas noções, perguntamo-nos: e Aristófanes? Se considerarmos o que ele faz mais do que uma simples previsão do que fariam os antigos mestres de retórica posteriores a ele, tratando-lhe como uma espécie de embrião do que os franceses mais tarde chamaram de *esprit critique* e creditando a ele, em alguma medida, o exercício do juízo estético, temos de nos perguntar se o que ele faz em “Rãs” subordina-se à própria obra de arte, nesse caso dramática, ou se, por outro lado, esse texto, disputado que seja, já configuraria um texto sobre o teatro e, portanto, um exemplo de poética explícita, em que a própria discussão teórico-crítica suplantaria os fatos que se encenam. Como sustentamos anteriormente, não temos respostas definidas para esse problema, embora a primeira hipótese, a da poética implícita, pareça-nos, por hora, mais atraente.

Assumindo isso, chegamos ao conceito que aqui talvez mais nos importa, a saber: o de arqueologia da ficção. Isso porque é a partir dele que exploraremos essa proposição da crítica implícita, estendendo, como

dissemos, sobre Aristófanes, o mesmo exercício que Brandão emprega em sua análise de Homero e Hesíodo. Trata-se de, investigando o próprio texto grego da peça, a partir de um trabalho minucioso de análise morfossintática, semântica e estilística, tentar extrair esse testemunho, manifesto na formulação de um vocabulário crítico, esse fundamento/ἀρχή do “esprit critique” da Grécia Clássica, do próprio texto.

Trata-se, sobretudo, de investigar-se, como sustentamos, o que o texto fala do próprio texto ou, mais exatamente, no caso de nosso objeto, aquilo que o drama considera superior e belo em termos de drama. Nosso trabalho está, portanto, relacionado a *imagens arquetípicas*, para usar uma expressão de Brandão, do que se pensou, antes de Aristóteles, sobre a qualidade da arte trágica na Grécia. Se estamos diante de uma pré-crítica, uma espécie de mãe da C. Literária que hoje conhecemos, isso pretendemos descobrir mediante investigações como a que passo a expor em um pequeno experimento prático.

Verso 54 – Rãs. - (Tradução nossa)

Διώνυσος

καὶ δῆτ' ἐπὶ τῆς νεῶς ἀναγινώσκοντί μοι
τὴν Ἀνδρομέδαν πρὸς ἑμαυτὸν ἐξαίφνης πόθος
τὴν καρδίαν ἐπάταξε πῶς οἶει σφόδρα.

Dioniso

e certamente, lendo para mim mesmo, sobre o barco,
a Andrômeda, de repente o desejo
o meu coração tomou, como sabes muito bem.

Andrômeda foi encenada por Eurípides em 412 a.C e não chegou até os nossos dias exceto por uma série de fragmentos preservados, em grande parte, pela comédia de Aristófanes, sobretudo nas Tesmoforiantes. Lembremos que são esses versos que introduzem, via de

regra, o assunto principal da peça que analisamos, a saber: a ânsia pelo resgate de um grande poeta do Hades que, a princípio, é Eurípides, e não Êsquilo, dado que Atenas, depois da morte do primeiro, segue sem bons artistas.

É o próprio texto, aliás, quem relata a existência de um **desejo (πόθος)** que toma o coração do próprio deus da representação, aquele a quem todo o esquema teatral se dirige. Esse **πόθος** exprime aí, claramente, sentido de desejo lamentoso por algo que não mais se tem, com inclusive tom de angústia. O complemento do verso é igualmente interessante: Dioniso diz a Héracles – **como sabes muito bem**. Ora, esse simples pedaço de verso pode reforçar a carga sentimental com a qual Andrômeda teria sido representada, o que claramente parece ter sido sentido por parte dos ouvintes da época – ponto já levantado por alguns comentadores, como o helenista Trajano Vieira, da Universidade de São Paulo. Tudo, então, alimenta o retrato que Aristófanes pintará, na maior parte da peça, do drama euripídiano. Obras que são, ao mesmo tempo, irreverentes, se comparadas a Êsquilo, e muito originais. São, também, menos polidas na medida que retiram a “majestade da Tragédia”, a partir de um processo métrico quase que calculado, mas trazem à cena representações de sentimentos extremamente aguçadas, que parecem ser amplamente reconhecidas.

Versos 69 – 73 (Tradução nossa)

Ἡρακλῆς

πότερον εἰς Ἅιδου κάτω;

Héracles

Ainda que ao Hades tenha de descer?

Διόνυσος

καὶ νῆ Δί' εἴ τί γ' ἔστιν ἔτι κατωτέρω.

Dioniso

Sim, com certeza, ainda que mais fundo!

Ἡρακλῆς

τί βουλόμενος;

Héracles

Com que desejo?

Διόνυσος

δέομαι ποιητοῦ δεξιοῦ.

οἱ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσὶν, οἱ δ' ὄντες κακοί.

Dioniso

Falta-me poeta destro.

“Pois não mais estão, e os que estão são maus”. (Oeneus)

É Vieira quem anota, em sua tradução, que esse último verso é, igualmente, um resgate de outra tragédia perdida de Eurípides, a saber: Oeneus, da qual também só temos fragmentos. Ele lembra-nos, inclusive, de que, originalmente, o trecho responde à seguinte questão: “Mas te arruinarás assim, privado de aliados?”. Além disso, uso de “κακοί”, nesse caso, parece amplo. O que quero dizer é que ele, além de classificar alguém sórdido, passa – como, aliás, registra Bailly – a caracterizar alguém a quem falta perícia. Maus capitães, maus médicos e, por tabela, certos maus poetas. Trata-se, por isso, de um posicionamento crítico que tem relação direta com o modo de se fazer poesia de sua época e que não pode, ao menos nesse período, ser reduzido à formulação de maneiras estáticas de se produzir poesia. Longe, no entanto, de estar baseado em simples impressões, ou próximo de uma crítica não teórica, o que Aristófanes faz é opinar com base em critérios do espírito que, nesse caso, estão muito bem definidos. A crítica *latto sensu*, à moda grega, está, para nós, assim, evidente.

REFERÊNCIAS BIBLIOGRÁFICAS

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ. ΒΑΤΡΑΧΟΙ. Organização de F.W. Hall e W.M Geldart. Disponível em:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0031>. Acesso em: 10/08/2021.

ARAÚJO, Nabil. Teoria da Literatura e História da Crítica: momentos decisivos. 1º ed. Rio de Janeiro: EdUERJ, 2020.

ARISTOPHANES. FROGS. Tradução de Matthew Dillon. Disponível em:
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0032>. Acesso em: 10/08/2021.

ARISTÓFANES. Rãs. Tradução, introdução e notas de Trajano Vieira. São Paulo: Cosac Naify, 2014.

BAYLLE, Anatole. Dictionaire Grec-Français. Éd Revista por L. Séchan e Chantraine. Paris: Hachette, 2000.

BRANDÃO, Jacyntho Lins. Antiga Musa: Arqueologia da Ficção. 2º ed. Revista e Ampliada. Belo Horizonte: Relicário, 2015.

COMPAGNON, A. O Demônio da Teoria. Trad. Cleonice Mourão e Consuelo Santiago. 2ª ed. Belo Horizonte: UFMG, 2014.

DOVER, K.J. ZIMMERMANN, B. (org.). The Language of Criticism in Aristophanes' Frogs. Ztirich: M&P, 1992.

HORTA, Guida Nedda Barata Parreiras. Os Gregos e Seu Idioma. Tomo I. Rio de Janeiro: di Giorgio, 1991.

MINER, Earl. Poéticas Comparadas. Tradução de Angela Gasperin. Brasília: Universidade de Brasília, 1996.

REYES, Alfonso. Obras Completas XIII: La Crítica en la Edad Ateniense y La Antigua Retórica. DF, México: Fondo de Cultura Económica, 1961.

SOUZA, Roberto Acízelo de. Crítica Literária: seu percurso e seu papel na atualidade. Floema: Caderno de Teoria e História Literária, Bahia, v. 7, n. 8, p. 29-38, jan./jun. 2011.

SOUZA, Roberto Acízelo de. Teoria da Literatura: trajetória, fundamentos, problemas.

EXCERTO DE [AUTOBIOGRAFIA]

Maria Polidouri

Tradução de Graziela Schneider Urso – UERJ/FAPERJ⁵

10 Αυγούστου 1928

Αν τις διάβαζε κανένας από τους φίλους μου τις σελίδες αυτές θα παραξενευόταν πως εγώ υπήρξα μια ερωτευμένη σ' όλη μου τη ζωή. Κοινοτυπία! Ρωμαντισμός! Παιδαριωδία. Ο έρωτας! Ε λοιπόν ναι είμαι μια ερωτευμένη. Αυτή η κοινοτυπία μ' ενθουσιάζει, μου δείχνει πόσο ήμουν ένα σωστό ανθρώπινο πλάσμα και όχι εξαθρωμένο. Καθώς απλώνω τα χέρια μου στο κενό, εντελώς κενό, σε κείνον που πέρασε χωρίς να μπορέσω να τον κρατήσω με όλη την αγάπη μου, μου φαίνεται πως δεν είμαι πια τίποτε άλλο από έρωτας. Η σκέψη μου είναι τόσο γεμάτη από ό,τι μου είπα, ό,τι μου έγραψε, τα χαρακτηριστικά του, τον πόνο του, το θάνατό του, που μου κάνει μεγάλη εντύπωση ότι μιλώ συνεχώς άλλα πράγματα κι είμαι ευθύμη κι ίσως κι ευχάριστη. Τι φοβερές δυνάμεις λοιπόν κρύβονται μέσα στον άνθρωπο; Και πόσο μεγάλη πρέπει να 'ναι η δύναμη της αγάπης που τις δημιουργεί και τις συντρίβει;

10 de agosto de 1928

Se algum de meus amigos lesse estas páginas, ficaria surpreso ao saber que estive apaixonada durante toda a minha vida. Clichê! Romantismo! Que pueril. O amor! Está bem, estou apaixonada, sim. Esse clichê me deixa entusiasmada, mostra o quanto fui uma criatura humana adequada e não degenerada. Ao estender as mãos no vazio, completamente vazio, para aquele que passou sem que eu pudesse apreendê-lo com todo o meu amor, parece-me que não sou mais nada além de amor. Minha mente está tão cheia com o que ele me disse, com o que ele me escreveu, suas características, sua dor, sua morte, que me impressiona muito o fato de eu constantemente falar sobre outras coisas, e ser alegre, e talvez até agradável. Então, que poderes incríveis estão escondidos dentro do ser humano? E quão grande deve ser a força do amor que os cria e os esmaga?

⁵ É Pós-Doutoranda junto ao Programa de Pós-Graduação de Letras da UERJ e conta com o apoio da FAPERJ para a realização de suas atividades de pesquisa.

Ναι γεννήθηκα για να ζήσω με μια πλούσια ξεχειλισμένη ζωή. Γεμάτη όνειρα και περηφάνια. Στο σπίτι μου με καμάρωναν σαν κάτι ωραίο και δυνατό. Η επίβλεψη που είχαν για τ' άλλα παιδιά για μένα ήταν κάτι περιττό. “Αφηστε τη. Δεν έχει ανάγκη” έλεγε συχνά ο πατέρας μου. Κι έτσι, γιατί ήμουν δυνατή, γιατί δεν αφέθηκα στη ζωή, κέρδισα τη δυσμένειά της. Μ' εκδικήθηκε, όπως ξέρει να εκδικιέται η ζωή. Καταστροφή. Καταστροφή. Καταστροφή.

Sim, nasci para viver uma vida rica e transbordante. Cheia de sonhos e altivez. Na minha casa, enalteciam-me como algo lindo e poderoso. O cuidado que tinham com as outras crianças era desnecessário para mim. “Deixe-a. Ela não precisa disso”, costumava dizer meu pai. E, então, porque eu era forte, porque não me deixei levar, ganhei dela o desfavorecimento. Ela se vingou de mim, como sabe se vingar a vida. Catástrofe. Catástrofe. Catástrofe.

Fokión Dimitriádis, *Eléftheron Víma*, 26 Janeiro 1930.

Maria Polidúri (1902-1930) foi uma das maiores poetisas da Grécia contemporânea. Expoente do Neo-romantismo grego moderno, parte da chamada geração de 1920, de poetisas “malditos”, Polidúri e sua obra são até hoje inspiração para inúmeras manifestações artísticas, como peças e canções.

Maria Polidúri, 1920; autoria desconhecida.